

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**ADİL YARGILANMA HAKKI ÇERÇEVESİNDE
TÜRK HUKUKU'NDA MAKUL SÜREDE
YARGILANMA HAKKI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
İlyas KARAHAN

İSTANBUL, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**ADİL YARGILANMA HAKKI ÇERÇEVESİNDE
TÜRK HUKUKU'NDA MAKUL SÜREDE
YARGILANMA HAKKI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
İlyas KARAHAN

Öğrenci No:
165516013

Danışman
Doç. Dr. Ebru KARAMAN

İSTANBUL, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Türk Hukuku’nda Makul Sürede Yargılanma Hakkı ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 10.12.2019

İlyas KARAHAN

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

10/12/2019

Enstitümüz **Hukuk** Anabilim Dalı **Kamu Hukuku** Programı yüksek lisans öğrencilerinden **165516013** numaralı **İlyas KARAHAN**'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Türk Hukukunda Makul Sürede Yargılanma Hakkı**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 03/12/2019 tarih ve 2019/08 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (50) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~ayrışıklığı/oybirliği~~ ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ebru KARAMAN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KORKMAZ
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Ali Hulki CİHAN
(Doğuş Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : İlyas KARAHAN
Danışmanı : Doç. Dr. Ebru KARAMAN
Türü ve Tarihi :Yüksek Lisans Tezi, 2019
Alanı : Kamu Hukuku
Anahtar Kelimeler : Adil Yargılanma Hakkı, Makul Sürede Yargılanma Hakkı,
Makul Süre İhlali

ÖZ

ADİL YARGILANMA HAKKI ÇERÇEVESİNDE TÜRK HUKUKU'NDA MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI

Çalışmada adil yargılanma hakkının en önemli unsuru olup, aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenmiş olan Türk Hukuku'nda makul sürede yargılanma hakkı değerlendirilmiştir. Makul sürede yargılanmanın amacı, yargılamanın uzun sürmesinin engellenmesidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki düzenleme ile adaletin etkinliği ve adalete güvenin korunması amacıyla adaletin gecikmeden gerçekleşmesi gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, genel hatlarıyla adil yargılanma hakkı ele alınmış ve makul sürenin adil yargılamadaki yeri ve önemine değinilmiştir. İkinci bölümde makul süre ve makul süre ihlali, Türk Hukuku çerçevesinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesi ışığında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise uygulamada makul sürede yargılanma hakkının ihlali ve ihlalin ortadan kaldırılması için gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde makul sürenin değerlendirilmesindeki kriterler ele alınmış, makul süre ihlaline ilişkin mahkeme kararları da incelenmiştir.

Nameand Surname : İlyas KARAHAN
Thesis Advisor : Assoc. Dr. Ebru KARAMAN
Türü ve Tarihi : Master Thesis, 2019
Department : Department of Public Law
Key Words : Right to Fair Trial, Right to be tried in reasonable time,
Reasonable Time Violation

ABSTRACT

WITHIN THE FRAMEWORK OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL RIGHT TO BE TRIED WITHIN REASONABLE TIME IN TURKISH LAW

This study is the most important element of the right to a fair trial and the right to be tried within a reasonable period of time in Turkish Law regulated in the European Convention on Human Rights has been evaluated. The purpose of the trial in a reasonable time is to prevent the proceedings from taking too long. The regulation in the European Convention on Human Rights emphasizes the importance of justice without delay in order to maintain the effectiveness of justice and the trust in justice. In the first part of my study, the right to a fair trial is discussed in general terms and the place and importance of reasonable time in a fair trial is mentioned. In the second part, the reasonable time and the violation of reasonable time are dealt with under Turkish Law and in the light of Article 6 of the European Convention on Human Rights. The third section focuses on the violation of the right to a fair trial and the measures necessary to eliminate the violation. In this context, the criteria for the assessment of reasonable time at the European Court of Human Rights were examined and court decisions on the violation of reasonable time were examined.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİL YARGILANMA HAKKININ GENEL ÇERÇEVESİ

I. ADİL YARGILANMA HAKKI.....	3
A. Türk Hukuku'nda Adil Yargılanma Hakkı	4
1. Adil Yargılanma Kavramı	5
2. Adil Yargılanma Hakkının Gelişimi	7
3. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı	9
B. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkı.....	10
1. Medeni Hak ve Yükümlülükler Bakımından Adil Yargılanma Hakkının Konusu	12
2. Cezai Alan Bakımından Adil Yargılanma Hakkının Konusu.....	14
II. ADİL YARGILANMA HAKKININ TEMEL UNSURLARI.....	16
A. Yasal, Bağımsız ve Tarafsız Bir Mahkemede Yargılanma Hakkı	16
1. Mahkemenin Yasa ile Oluşturulması.....	18
2. Mahkemenin Bağımsız Olması	19
3. Mahkemenin Tarafsız Olması	20
B. Hakkaniyete Uygun Yargılanma Hakkı	20
C. Aleni Olarak Yargılanma Hakkı.....	21
D. Makul Sürede Yargılanma Hakkı.....	22
E. Masumiyet Karinesi.....	23
F. Gerekçeli Karar	25
III. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ ADİL YARGILANMA HAKKI İÇİNDEKİ YERİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

MAKUL SÜRE VE MAKUL SÜRENİN İHLALİ

I. TÜRK HUKUKU'NDA MAKUL SÜRE	30
A. Makul Sürenin Başlangıcı	34
1. Ceza Davalarında Makul Sürenin Başlangıcı	35
2. Hukuk Davaları ve İdari Davalarda Makul Sürenin Başlangıcı	36
B. Makul Sürenin Bitimi	37
1. Ceza Davalarında Makul Sürenin Bitimi	38
2. Hukuk Davaları ve İdari Davalarda Makul Sürenin Bitimi	38
II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE GÖRE MAKUL SÜRE...	39
A. Davanın İçeriğinin Karmaşıklığı	41
B. Başvurucunun Tutumu	42
C. Adli ve İdari Makamların Tutumu	44
D. Yetkili Makamların Tutumu, İhmali ve Kusuru	45
E. Yapısal Sorunlar	47
III. MAKUL SÜRENİN İHLAL NEDENLERİ	50
A. Mahkemelerin İş Yüğü ve Performansı	56
B. Adli Kolluğun İşlevi	58
C. Hâkim/Savcının veya Diğer Personelin Yargılamaya Etkisi	60
D. Türk Hukuku'nda Uzmanlaşma	61
E. Yargılamada Kalite Yönetimi ve Kararların Kalitesinin Etkisi	62
F. Mahkemedeki İşlemlerin Süresi	64
G. Bilirkişilik	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİ VE İHLALİN ORTADAN KALDIRILMASI İÇİN GEREKEN TEDBİRLER

I. UYGULAMADAKİ İHLALLER	69
A. Gözaltında Olan Kişilerin Hâkim Önüne Çıkartılmasındaki Makul Süre İhlalleri	70
B. Yargılamadan Önceki Makul Süre İhlalleri	74
C. Yargılama Aşamasındaki Makul Süre İhlalleri	80
D. Yerel Mahkemelerdeki Davalardaki Makul Süre İhlalleri	81

E. AİHM'e Gönderilen Davalardaki Makul Süre İhlalleri.....	89
II. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİ HALİNDE	
TAZMİNAT YÜKÜMLÜLÜĞÜ	92
A. AİHS'nin 41. Maddesinin Kapsamı	92
B. Türkiye'nin AİHS'nin 41. Madde Kapsamındaki Yükümlülüğü.....	96
III. ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER.....	97
A. Türk Hukuku Kapsamında	97
1. Önleyici ve Tamir Edici Niteliğe Sahip Tedbirler Almak.....	98
2. Yargı Sisteminde Teknolojinin Kullanımı	100
3. Yargılamanın Hızlanmasını Sağlayacak Faktörler	102
a. Uzlaşma ve Arabuluculuk.....	102
b. Davaların Hızlanmasında ve Kararların Kalitesinde Avukatın Rolü.....	103
B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları Kapsamında	104
1. AİHM'nin Hızlı Sonuçlandırılmasını İstediği Davalar	104
2. AİHM'nin Beklediği Makul Süre.....	106
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	111

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Bs	: Baskı
C	: Cilt
CCJE	: Avrupa Yargıçları İstişare Konseyi
CEPEJ	: Avrupa Etkin Yargı Komisyonu
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
Dpn	: Dipnot
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunun
İzBD	: İzmir Barosu Dergisi
s	: Sayfa
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
UYAP	: Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi
vd	: Ve diğerleri
Y	: Yıl

GİRİŞ

Dünyada yaşanan iki büyük savaş sonrasında insan hakları kavramının önem kazanması neticesinde, 1945 yılında Birleşmiş Milletler Şartı, 1948 yılında ise İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi imzalanmıştır. Dünya savaşları sonrasında insan haklarının yitirilme ve sınırlanma risklerine karşı üst seviyede güvenceye kavuşturulma düşüncesi ağır basmıştır¹. İnsanlık tarihinde insan hakları gibi kavramlar ile buna benzer hukuksal kazanımların elde edilmesi ağır tecrübeler neticesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda insan haklarının evrenselliğini ortaya koyan niteliğiyle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin oy birliği ile kabulü oldukça anlamlıdır. Beyanname daha sonraki yıllarda diğer insan hakları belgelerine de esin kaynağı olarak önem taşımaktadır².

İnsan Hakları Bildirisinde yer alan hakların güvence altına alınması için Avrupa Konseyi üyelerinin anlaştığı metin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalamıştır. İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (AİHS) 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşme hakların güvence altına alınması ve koruması bakımından oluşturulan mekanizmanın ve organların etkin işleyişi bakımından uluslararası sözleşmeler arasında en önemlisidir.

Adil yargılama hakkı devletleri pek çoğunun hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Hukuk devletinin en önemli alanı bireyleri temel haklarının korunmasıdır. İnsan hakları anlayışının gelişmesiyle birlikte hukuk devleti ilkesinin gereklerinden olan adil yargılanma hakkı da AİHS içeriğinde ele alınmıştır³. Sözleşme içeriğinde yer almayan düzenlemeler ile boşluklar ise zamanla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları yardımıyla tamamlanmıştır. Türkiye ise AİHS ile 1 Nolu Protokolünü 1954 yılında onaylamıştır. AİHM'e bireysel başvuru hakkı ise 1987 yılında tanınmış, zorunlu yargılama yetkisini ise 21 Ocak 1990 tarihinde kabul etmiştir.

¹ Anıl, Çeçen, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınları Ankara, 2000, s.336

² Hüseyin, Oğuz, "İdari Yargı Yönünden Adil Yargılanma Hakkı Esasları" Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, 2006. s.1.

³ Olgun, Akbulut, "*Adil Yargılanma Hakkı - AİHS m.6*", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Kemal Oğuzman'a Armağan, 2002, s.175.

AİHM’ne aleyhine başvuru yapılan ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Türkiye ise bu sıralamada ikincidir. Türkiye ihlaller bakımından ise ilk sırada yer almaktadır. AİHM’de Türkiye’nin en fazla mahkûm olduğu madde ise AİHS’nin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkıdır. Bu kararlar incelendiğinde ise adil yargılanma hakkı kapsamında en fazla ihlal edilen bölüm olarak makul süre gelmektedir. Çalışmada Türkiye’nin en fazla eleştiri aldığı ve çözilemeyen bir sorun olan adil yargılanma hakkı içinde en önemli kısım olan makul sürede yargılanma hakkı ele alınmıştır. AİHM ve uluslararası standartlar dikkate alındığında, Türkiye’deki davaların uzun sürelerde sonuçlandığı görülmektedir. Yerel mahkemeler ile temyiz mahkemelerinde davaların uzama nedenleri üzerinde durulacaktır. İncelemede esas ölçüt ise AİHM kararları ve AİHS’de yer alan hükümlerdir. Adil yargılanma hakkı öğeleri arasında en önemlisi makul süredir. Makul süre içinde bitmeyen yargılamalar neticesinde, karar istediği gibi olan kişilerin bile yargılamadan ve karardan tatmin olmadıkları, yargılamanın uzaması nedeniyle kararı önemini yitirdiği görülmektedir. Yargılamanın makul sürede gerçekleşmemesi hukuka ve devlete karşı güvensizliğe de neden olmaktadır.

Türk Hukuku’nda makul sürede yargılanma hakkı ele alınırken, ilk bölümde öncelikle adil yargılanma hakkı konusunda bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye’de makul süre ve makul sürenin ihlali konuları ele alınmıştır. Türk hukuku ve AİHM’ne göre makul süre kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise uygulamada makul sürede yargılanma hakkının ihlali ve ihlalin ortadan kaldırılması için gereken tedbirler değerlendirilmiştir. Çalışmada İnsan Hakları Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), AİHM kararları, Anayasa ile ilgili yasalar referans alınan metinlerdir. AİHM kararlarının pekiştirdiği, AİHS’nde 6. maddede düzenlenen “makul süre” kavramı genel olarak hukuk, ceza ve idari davaların makul sürede sonuçlandırılmasıdır. Burada amaç yargılamanın hızlandırılması, davaların mümkün olduğu kadar hızlı neticelendirilmesidir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise çözüm önerileri de yer almak suretiyle, genelde adil yargılanma hakkı, özelde de çalışmanın konusu olan makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne ilişkin olarak Türk Hukuku’nda olması gereken etkin çare konusuna değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİL YARGILANMA HAKKININ GENEL ÇERÇEVESİ

I. ADİL YARGILANMA HAKKI

AİHS 6. maddesinde yapılan adil yargılanma tanımında “fair trial” kavramı kullanılmıştır. Kavramın Türkçe karşılığının hakkında pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Sözleşmenin Türkçe çevirisinin içeriğinde kavram “adil yargılama” şeklinde ifade edilmektedir⁴. Başka bir görüş ise kavramın doğru karşılığının “adil yargılanma hakkı” olduğunu belirtmektedir⁵. Diğer bir görüşte ise, kavram için “adil yargılama terimi” ifadesinin kullanılmasının daha doğru olduğu belirtilmektedir⁶.

AİHS 6. maddesinde ve AİHM kararlarının yapılan tercümelerinde kavram için “adil yargılanma hakkı” kullanılır⁷. İç hukukumuz kapsamında ise, benimsenen ifade “adil yargılanma hakkı” terimidir. Bu terimin kullanılmasının nedeni bu hakkın yargılayanın değil yargılananın hakkı olmasıdır.

Adil yargılanma hakkı en temel insan hakları arasındadır. Bu terim için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan biri; adil yargılanma, bağımsız mahkemelerin, güvenceli hâkimlerin bulunması, yargılamanın tarafsız olarak yapılması temeline dayanmakta ve kararın haklılığından şüphe duyulmadığında karar adil sayılmaktadır⁸. Adil yargılanma hakkı, vazgeçilmez ve dokunulmaz bir hak olarak, demokratik kurallara ve insan haklarına uygun olacak şekilde yargılama yapılmasının, insan haklarının ve özgürlüklerinin güvenceye alınmasının bir garantisidir.

Adil yargılanma hakkı, herkesin meşru olan tüm yollardan ve araçlardan faydalanarak, güvenceli ve bağımsız bir yargı mercii önünde hak arama özgürlüğünü

⁴ Adem, Çelik, 1982 Anayasası’nda Adil Yargılanma Hakkı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s.21.

⁵ Yahya Zabunoğlu, Adil Yargılanma Hakkı ve İdarî Yargı, İzmir Barosu Yargı Reformu Sempozyumu, Ekim 2000.

⁶ Feyyaz, Gölcüklü, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C. 3, S. 2, 1995, s. 265.

⁷ Versan R. Adil Yargılama Üzerine, İstanbul Barosu Dergisi, Y:1990/1-2-3, İstanbul 1990, s. 126 vd.

⁸ Aliefendioğlu, Yılmaz, *Bağımsız ve Yansız Yargılanma* (Adil Yargılanma Hakkı), Türkiye’de İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 126.

kullanırken (haklarını ararken) yargılamanın usul ve esaslarına uygun şekilde başlatılmasını, yürütülmesini, sonuçlanmasını istemek, istisnaları saklı kalmak suretiyle yargılama sürecinin açık olmasını, yargı süreci içindeki her kararın gerekçeli olmasını beklemek hakkıdır⁹.

Adil yargılanma hakkı, adli soruşturmanın kandırma, baskı, tehdit, yanıltma ve zorlama gibi irade serbestisini olumsuz şekilde engelleyen ya da savunmayı kısıtlayıcı yollara başvurmada, insan hakları ve hukuk devleti ilkesine göre, yasayla daha önceden öngörölmüş yöntemler dâhilinde yapılmasıdır¹⁰.

Devletin yargı fonksiyonunun bizzat sınırlandırılması anlamına gelen adil yargılanma hakkı ile yargılamanın adil ve doğru şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede adil yargılanma hakkı, yargılama sürecinde meydana gelebilecek insan hakkı ihlallerinin engellenmesinde kontrol ve emniyet görevi görmektedir¹¹.

Adil yargılanma hakkı için sonuç olarak, bağımsız hâkimin önünde, tarafların eşit koşullar altında, savunma hakkının üstün tutulduğu bir yargılama ortamında evrensel insan haklarını gözeterek bağımsız, tarafsız ve güvenceli olacak şekilde, hâkim tarafından açık ve makul sürede yargılama biçiminde bir tanımlama yapılabilir¹².

A. Türk Hukuku'nda Adil Yargılanma Hakkı

Uluslararası her sözleşme kapsamı bakımından birer koruma sistemi olarak işlev görmektedir. Buradaki amaç, bireyin başta devlet olmak üzere güçlü olan her şey karşısında korunmasıdır. İç hukukta asıl olan korumadır. Uluslararası koruma ise ikincil nitelikte bir korumadır. Bireyin korunması evrensel hukuk sisteminin özünü oluşturmaktadır¹³.

⁹ İnsan Hakları, http://www.hukuki.net/portal_articles.asp. Erişim tarihi:26.08.2019

¹⁰ İnsan Hakları, http://www.hukuki.net/portal_articles.asp. Erişim Tarihi:26.08.2019

¹¹ Pekcanitez H, Medenî Yargıda Adil Yargılanma, İzBD, 1997/2, s. 35-55.

¹² http://www.hukuki.net/portal_articles.asp. Erişim Tarihi:26.08.2019

¹³ Tekin, Akıllıoğlu, *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, İmaj Yay. Ankara, 2010, s. 315.

Anayasa’da 36-40. maddeleri içeriğinde genel olarak bireyin korunmasına ilişkin kurallara yer verilmiştir. Anayasa’nın 36. maddesine 3.10.2001 tarihinde yapılmış olan ekleme ile herkesin meşru araç ve yolları kullanarak, yargı mercilerinin önünde davalı ya da davacı olarak iddia ve savunmayla adil yargılanma hakkına sahip olduğuna dair hükmüne yer verilmiştir. Aynı şekilde Anayasa’nın 19/8 maddesinde yer alan, “Tutuklanan kişilerin makul sürede yarılanmayı, soruşturma ya da kovuşturma aşamasında serbest bırakılmayı talep etme hakkı vardır..” ifadesi suretiyle bireyin AİHS 6. maddesi gereğince makul süre içinde yargılanma hakkına sahip olduğu Anayasal güvenceye alınmıştır.

1. Adil Yargılanma Kavramı

Adil yargılama hakkı, Anayasa, BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ve AİHS ile güvenceye alınmış olmasına rağmen tanımı yapılmamıştır. Doktrinde adil yargılanma hakkı, bir hukuk devletinde güvenceleri sağlanan, tam olarak savunma hakkının kullanılabilirdiği, uyuşmazlık öncesi kurulmuş olan mahkemelerin önünde, doğal hâkim tarafından yargılama şeklinde tanımlaması yapılmıştır¹⁴.

Adil yargılanma hakkı Anayasa’da 36. maddede açık bir şekilde belirtilmiştir. Bunun yanında 37, 38, 125, 138 141 ile 142. maddelerinde de farklı başlıkları altında zikredilmiş, adil yargılanmanın güvencesi olan düzenlemeler belirtilmiştir. AİHS’nin 6. maddesinde ise “adil yargılanma hakkı” başlığında bireyin yargılanmasındaki temel ilkeler zikredilmiş ve güvence altına alınmıştır. BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nde ise adil yargılanma hakkının 10. madde içeriğinde düzenlenmiştir.

Bu maddelerden adil yargılanma hakkının yargılanma açısından bireye bazı usulü güvencelerden verdiğini, devlete karşı yargılamanın hakkaniyet doğrultusunda, adil yapılması sorumluluğunu yüklediği anlaşılmaktadır¹⁵.

Adil yargılanma hakkı kavramı, uyuşmazlığın mümkün olduğu kadar gerçekleri yansıtabilmesi için taraflar arasında hukuki ve fiili fark gözetmeden iddia

¹⁴ Yurtcan, Erdener, *Ceza Yargı Ceza Yargılaması Hukuku İlaması Hukuku*, 11. baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 32.

¹⁵ A. Şeref, Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 38. Baskı, Turhan Yayınları, Ankara 2016, s. 81.

ve savunmalarının eşit ve karşılıklı olarak yapılacağı doğru ve dürüst yargılama şeklinde de tanımlanabilir¹⁶.

Adil yargılanma hakkı kavramında temel sorun yargılamanın sonucunun adil olması değil, adil karar verilebilmesi için gereken koşulların ve usullerin yerine getirip getirilememesidir. Bir anlamda varılan sonuç mesele olarak ele alınmamakta, sonuca giden yol sorun edilmektedir¹⁷.

AİHS madde 6 ise adli yargılanma hakkının içeriği olan bazı unsurları belirtmektedir. Bunlardan 6/3. maddesinden anlaşıldığı üzere bu unsurların tüketici değil, asgari koruma noktaları olduğu görülmektedir. Buna göre 6/1. maddesi, 6/3. maddesinde belirtilmemiş olan bazı korumaları da içerecektir¹⁸. Buradan anlaşıldığı üzere tüketici bir üslup bulunmamaktadır. Dil yargılanma hakkı kavram olarak daha önceden iç hukukta yer almamaktaydı. Fakat 2001 yılında Anayasa'nın 36. maddesinde yapılmış değişiklik, AİHS'nin 6. maddesinde olduğu gibi kişiler lehine adil yargılanma temel bir hak olarak öngörülmüştür. Anayasa'nın 38 maddesinde ise kanuna aykırı şekilde elde edilecek bulguların delil yerine kullanılamayacağı güvencesi ortaya konmuştur.

Adil yargılanma hakkı buna ilişkin AİHS'nin 6/1. maddesinin kapsamında tarafsız ve bağımsız bir yargının makul süre içinde yapacağı aleni ve adil bir yargılamanın yanı sıra, mahkeme içtihatları ile ortaya konulan, hukuk devleti olmanın gereklerinden olan mahkemeye başvuru hakkı, susma hakkı, çelişmeli yargılama ilkesi, silahların eşitliği ilkesi, alınan kararların gerekçeli olması, bu kararların uygulanmasını talep etme hakkı gibi ilkelerle de ortaya konulabilir¹⁹. Adil yargılanma hakkı sonuç olarak genel nitelikteki kamu haklarından biri olup, devlete karşı bir güvence niteliğini taşımaktadır.

¹⁶ Süheyl, Donay, *İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s. 41.

¹⁷ Sibel, İnceoğlu, Sibel, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, 1. baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul 2002, s. 7.

¹⁸ F. Christian, Schroder, "Dürüst Yargılama İlkesi", Selçuk Üniversitesi Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Hukuk Fakültesi Dergisi, çev.: Cumhur Şahin, cilt V, Konya 1996.

¹⁹ Billur Yaltı, Soydan, *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, Beta Basım Yayın, İstanbul 2006, s. 82.

2. Adil Yargılanma Hakkının Gelişimi

Adil yargılanma hakkı, AİHS'nin 6. maddesi ile güvence altında olan, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de bir kanun ile uygun bulduğu ve iç hukukun bir parçası haline getirdiği yargılamaya ilişkin temel hakların biri ve en önemlisidir. Ayrıca Anayasa'da 36. maddesi ile herkesin adil yargılanma hakkına sahip olduğu aleni şekilde belirtilmiştir. Dürüst ya da adil yargılanma hakkı temelde "Common Law" hukuk kapsamında doğan ve gelişen hukuki bir kurumdur. Amerikan Hukuku'nda eskiden beri bu hak bilinse de Avrupa'da AİHS'nin 6. maddesinde yer almasıyla birlikte önemi artmaya başlamıştır. Adil yargılanma hakkı, etkin ve gerçek hukuksal korunmayı hedeflemekte, hukuk devletine uygun olacak şekilde yargılanmayı talep etme hakkı ile ilişkilidir²⁰.

Hukuk devletinin bir gereği olarak ortaya çıkan hukuki korunma talep etme hakkı ile adil yargılanma hakkı aynı haklar değildir. Hukuki korunma talep etme hakkı, yargı organlarına başvurma ve talebin sonuçlandırılması ile doğrudan ilişkilidir²¹. Bu hakkın muhatabı ise devlet olup, devlet bu talebi mahkemeler ile yerine getirmektedir. Ayrıca bu hak sadece bir tarafa aittir. Taraf ise kendi lehine hak çıkaran ve mahkemeden lehine hüküm verilmesini talep eden kişidir. Adil yargılanma hakkı ise davadaki iki tarafın sahip olduğu bir hak niteliğine haizdir²².

Adil yargılanma hakkı temel olarak, eşitlik ilkesine dayalı şekilde hem davacıya hem de davalıya yargılamaya aktif şekilde katılım, karşılıklı iddia ve savunmada bulunma, kararda etkin olabilme imkânı tanınmasını içermektedir. Adil yargılanma hakkı aynı zamanda hukuki dinlenilme hakkı ile özdeş değildir. Bu hakkı bünyesinde bulundursa da kapsam bakımından daha geniştir²³. Hukuki dinlenilme hakkının hedefi, yargılama başladığında yargılamaya katılanların dinlenmesi, eşit muamele görmesi ile iddia ve savunmada bulunma imkânı verilmesidir. Adil

²⁰ Hakan, Pekcanitez, *Medenî Yargıda Adil Yargılanma*, İzBD, 1997/2, s. 35-55.

²¹ Hakan, Pekcanitez, H./Atalay, O./Özekes, M.; *Medenî Usul Hukuku*, 9. Bası, Ankara: Yetkin, 2010, s. 197.

²² Hakan, Pekcanitez, *Medenî Yargıda Adil Yargılanma*, İzBD, 1997/2, s. 35-55.

²³ M, Özekes; *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*, Ankara: Yetkin, 2003, s. 57.

yargılanma hakkı ise bu hakkın dışında yasal, tarafsız ve bağımsız mahkemenin önünde, makul sürede yargılanmayı içermektedir²⁴.

Adil yargılama hakkının başlıca üç temel işlevi bulunmaktadır²⁵.

-Adil yargılanma hakkı, devletin bizzat yargı fonksiyonunu sınırlandırması anlamındadır. Bu şekilde yargılanmanın adil ve doğru olarak yapılması hedeflenir.

-Adil yargılanma hakkı, yargılamaya katılanların obje niteliğine bürünmesini engelleyerek, yargılamaya ve sonucuna etkili olabilmelerine yardımcı olur.

-Adil yargılanma hakkı, aynı zamanda yargılama sürecinde ortaya çıkabilecek ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesinde işlev görür²⁶.

Bu işlevleri nedeniyle adil yargılama hakkı, tüm yargılamalarda geçerliliği bulunan, vazgeçilmezi mümkün olmaya, etik bir temele dayalı usulü bir güvence ya da usulü genel şart şeklinde ifade edilebilir²⁷.

Hukuk yargısı açısından da adil yargılama hakkı işlerliği elde eden yargılamaya ait temel bir hak konumuna sahiptir. Uluslararası hukuk düzeyinde bu hakkı düzenleyen AİHS'nin 6. maddesinde “medeni hak ve vecibelere ilişkin nizalardan” bahsedilmek suretiyle bu hakkın hukuk yargısı açısından da geçerlilik taşıyacağı vurgulanmıştır²⁸.

Ayn şekilde Anayasa'da 36. maddede de yargı çeşitleri açısından herhangi bir ayırma gidilmeden, adil yargılanma hakkından bahsedilmesi hakkın adli yargının bir parçası olan hukuk yargısında işlerlik kazanacağı teyit edilmektedir. Adil yargılanma hakkı, belirli bir yargılama usulü ile sınırlı olmadığı gibi yargılamanın belirli bir aşaması ile de sınırlı değildir. Adil yargılanma hakkı açılan dava ile birlikte başlayan,

²⁴ Hakan, Pekcanitez, H./Atalay, O./Özekes, M.; Medenî Usul Hukuku, 9. Bası, Ankara: Yetkin, 2010, s. 251.

²⁵ Hakan, Pekcanitez, a.g.e. 1997, s. 55

²⁶ Hakan, Pekcanitez, a.g.e. 1997, s. 55

²⁷ Hakan, Pekcanitez, a.g.e. 1997, s. 39

²⁸ Sibel, İnceoğlu, a.g.e. 2002, s. 73

hükümün şekli olarak kesinleşmesiyle birlikte sona eren süreçte devam eder. Hüküm sonrası dahi cebri icranın gerçekleşmesine kadar egemenliğini devam ettirir²⁹.

3. Adil Yargılanma Hakkının Kapsamı

Adil yargılanma hakkı erişim hakkını içermektedir. AİHS'nin 6/1 maddesi ile güvence altına alınan bu hak sadece adil yargılanma hakkı ile sınırlı değildir. Bu kapsamda ilk olarak mahkemeye erişim hakkından bahsedilmesi gerekmektedir. Anayasa'nın 36 maddesi gereğince de, "Herkes meşru araç vasıta ve yollarla yargı mercileri önünde davacı ya da davalı olarak iddia ve savunmayla adil yargılanma hakkına sahiptir." İtiraz, temyiz gibi iç hukuk yollarında uygulanan erişim hakkı, aynı zamanda mahkeme harçları ve davaların zamanaşımı için de geçerlidir.

Adil yargılanma hakkı aynı zamanda etkili olmalıdır. Mevzuat kapsamında sadece erişim hakkının bulunması yeterli değildir. Aynı zamanda etkili olmalıdır. Örnek olarak, karmaşık yapıdaki bir davada sanığın avukatın yardımını alma hakkı bu hakkının etkili olmasının tabi bir sonucu olarak görülmektedir.

Erişim hakkının olması mutlaka bir üst mahkemeye başvuru olanağının sağlanması zorunluluğunu içermemektedir. Daha önemli işlere zaman ayırmak için, miktar olarak bazı cezaların kesin şekilde kabulünün sözleşme hükümlerine aykırı şekilde kabul edilemeyeceği belirtilebilir.

Adil yargılanma hakkı kapsam bakımından sınırsız bir hak değildir. Özüne dokunulmaması koşuluyla bu hakka da bazı sınırlamalar getirilmesi söz konusudur. Adil yargılanma hakkı daha önceden verilen mahkeme kararının uygulanması hakkını da kapsamaktadır. Ayrıca bu hak yargılamanın her aşamasını kapsamaktadır³⁰.

²⁹ Hakan, Pekcanitez, a.g.e. s. 38- 39

³⁰ Vuslat, Dirim, "Ceza Yargılamasında Adil Yargılama İlkesi", Cilt 3, Sayı 2, Ankara 2015, s.4.

B. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkı

AIHS’nde 6. madde ile adil yargılanma hakkı garanti altına alınmıştır. Bu madde ile demokratik bir toplumda hukukun üstünlüğü prensibi ve sözleşmeye dâhil olan devletlerin ortak mirası olan adaletin yürütülmesine dair yargının esaslı rolünü garanti altına almaktadır.

AIHS’NİN 6/1. maddesi bir hukuk davasında tarafların usule ilişkin haklarını güvenceye alırken 6/1, 6/2 ve 6/3. maddesi ise bir ceza yargılamasında suç isnat edilen şüphelinin haklarını güvenceye almaktadır. Yargılamaya katılan tanıklar, mağdurlar gibi diğer kişiler bu madde gereği şikâyetle bulunma olanağına sahip olmasalar da bunların da hakları AIHM tarafından dikkate alınmaktadır³¹.

Benzer şekilde AIHS’nin diğer hükümleri gibi 6. madde de amaçsal yoruma dayalıdır. Mahkeme bu madde hükmünün amacına uygulanabilir bir etki vermek için çalışmaktadır. Bunun amacı hakların göstermelik ve teori olmaktan çok uygulanabilir, etkili biçimde korunmasını hedeflemektedir. AIHM içtihatları ile görüldüğü üzere AIHS’nin 6. maddesi, adil yargılanma hakkını sadece medeni hak ve yükümlülükler ile ceza alanına yönelik uygulanmaktadır.

Her bir birey davasının cezai alanda ya da medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıkların esası hakkında karar verecek olan, tarafsız ve bağımsız bir mahkeme tarafından, yasa ile kurulmuş bir mahkeme tarafından, kamuya açık şekilde, makul süre içinde görülmesini talep etme hakkına haizdir³².

AIHS’nin 6. maddesinde bu açıkça yer almaktadır. Mahkeme kararı aleni olarak verilmektedir. Ancak demokratik toplumda ahlak, ulusal güvenlik ya da kamu düzeni yararına, davaya taraf olanların özel yaşamlarının gizliliği gerektiği takdirde, küçüklerin çıkarları söz konusu olduğunda ya da aleniyetin adil yargılanmaya zararlı olabileceği bazı durumlarda, mahkeme tarafından bunun kaçınılmaz olduğu

³¹ Hakan, Pekcanitez, a.g.e. s. 57

³² Hasan Tahsin; Gökcan, “Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuka Aykırı (Haksız) Yargılama Kavramı”, İstanbul Barosu Dergisi, Cilt:71, S.2, İstanbul; 1997, s. 284.

değerlendirildiğinde duruşma dava boyunca kısmen ya da tamamen basına ve dinleyicilere kapalı tutulabilir.

Sözleşmenin bu maddesi aynı zamanda en önemli maddesidir. Bu durumun pek çok nedeni bulunmaktadır. Nedenlerin en önemlisi AİHM'nin önüne gelen davaların önemli bir kısmının bu madde ihlalinin kaynaklanmasıdır³³. Ayrıca iç hukukta ve AİHM'nin önünde en fazla başvuru konusu olma özelliği bulunmaktadır. Başka bir neden ise sözleşmenin adil yargılanma hakkının düzenleyen 6. maddesinin çok kapsamlı olması ve dolayısıyla uygulama alanının geniş olmasıdır³⁴. Bu madde aynı zamanda demokrasi ve hukuk devleti ilkesi ile yakından ilişkilidir.

AİHS'nin 6. maddede düzenlenen adil yargılanma hakkı, bireyin medeni ve cezai muhakemede olan haklarını belirlemektedir. Maddenin ilk bölümü ceza ve medeni yargılama esaslarını, ikinci ve üçüncü paragraflarında ise yakalama anından itibaren ceza hukuku düzenlemelerini içermektedir³⁵. Bu bağlamda demokratik ve adil toplumun gereği olarak AİHS'nin 6/1. maddesi geniş yorumlamayı gerektirmektedir³⁶. Bu madde içeriği itibarıyla adil yargılanma hakkı ve hak arama özgürlüğü güvenceye alınmaya çalışılmıştır³⁷. AİHS'nin 6. maddede yer alan düzenlemeler sadece muhakeme sürecini kapsamamaktadır. Bunun yanında yargılamaya hazırlık ve hükmün uygulanması yani önceki ve sonraki aşamalarda da uygulama alanı bulmaktadır³⁸.

AİHS'nin 6. maddesi medeni hak ve yükümlülüklerin tespiti açısından herkesin adil yargılanma hakkını garanti etmektedir³⁹. Bu kapsamda yer alan hak, bireyin taraf olduğu bir dava değildir. Aksine sözleşmeden de anlaşıldığı gibi sadece

³³ Tekin, Akıllıoğlu, a.g.e. s. 314

³⁴ Ünal, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, TBMM Basımevi Ankara 2001, s. 161.

³⁵ Friedrich Christian, Schroder- Yenisey, Feridun- Peukert, Wolfgang, *Ceza Muhakemesinde 'Fair Trial' İlkesi*, İstanbul 1999, s. 82.

³⁶ Hakan, Karakuş, Hakan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Karşı Oylarında Türkiye*, İstanbul-2001, s. 174.

³⁷ Karakuş, a.g.e. s.173

³⁸ Kai, Ambos, "*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılama Hakları Silahların Eşitliği, Çelişmeli Önsoruşturma ve AİHS m. 6*", Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, Ankara-2004, s.15 (çev: Yener Ünver)

³⁹ Hakan, Karakuş, a.g.e. s. 174

medeni hak ve yükümlölükler ilişkln olanlardır⁴⁰. AİHM içtihatları kapsamın tespiti açısından önemlidir⁴¹. Davada medeni hakkın tespitinde söz konusu olan yani somut olay lncelemeşi yapılacaktır⁴².

1. Medeni Hak ve Yükümlölükler Bakımından Adil Yargılanma Hakkının Konusu

Medeni hak ve yükümlölükler kavramının kapsamına girenlerin belirlenmesi güç olduğu için, mahkemenin verdiğı bazı kararlar göz önüne alınarak kavramın içeriğı belirlenebilir⁴³. Medeni hak ve yükümlölükler kavramı AİHS'ndeki öteki kavramlar gibi ulusal değerdendirme ve nitelermelerden bağımsız olan otonom bir kavramdır. Mahkemenin kavramları yorumlaması maddi kriterlere dayanarak bir anlamda yargılamaya konu olan hak ya da iddiayı dava konusu olarak ele almıştır. Mahkeme her somut olayda kendi içinde değerdendirme yaparak, kendi özel koşullarını dikkate alarak bir sonuca varmıştır⁴⁴. Bireyi etkileyen ve kamu hukukundan doğan işlemler ve eylemler konusunda bir anlamda yasa ile idarenin bireyin hak ve menfaatlerini etkileyecek tasarruflarda bulunma yetkisi verilmiş durumlarda bazı tereddütler olmaktadır.

Medeni hak ve yükümlölükler özel hukuk ilişkisi ve uyuşmazlıkları olarak nitelendirildiğinde, hâksiz fiilden kaynaklanabilecek her türden tazminat davaları, miras, aile eşya hukuku, mülkiyet hakkı orijinli olabilir. Mahkeme içtihadının ortaya konmasındaki asıl mesele kamu hukukundan kaynaklanan, ancak kişiyi etkileyen eylemler ve işlemlerin ayrımının yapılmasıdır. AİHM'e göre sonucu itibarıyla, özel niteliğe sahip hak ve yükümlölükleri etkileyen her türden yargılama AİHS'deki 6. madde kapsamındadır. Bu uyuşmazlığı çözmek için yetkili kılınmış organın niteliğı ile uyuşmazlığın çözümünde uygulanacak olan mevzuat önemli değildir⁴⁵. AİHM kararları göz önüne alındığında medeni hak ve yükümlölükler bakımından, özel

⁴⁰ Koparan, a.g.e. 2003, s.28.

⁴¹ Mole, Nuala; Harby, Catharina, *Adil Yargılanma Hakkı*, Council of Europe, Almanya, Ekim 2001, s.10-11.

⁴² Koparan, a.g.e. 2003, s.28

⁴³ Sibel, İnceoğlu, a.g.e. 2007, s.15.

⁴⁴ Koparan, a.g.e. 2003, s. 28

⁴⁵ König-Federal Almanya kararı, 28 Haziran 1978, Bşv. No: 6232/73, bkz. para.89-90 <http://aih.m.anadolu.edu.tr/index.htm> Karar Sıra No:14 (01.02.2011).

kişilerin kendi aralarındaki ilişkiler, bir tarafın devlet olduğu diğer tarafında özel kişi olduğu durumlar ile idarenin tutumundan doğan zararlarda altıncı maddeye göre değerlendirme yapılacaktır. Bu kapsamda özel kişilerin aralarındaki ilişkiler bağlamında aile hukuku, ticaret hukuku, sözleşme hukuku, mülkiyet hukuku, iş hukuku değerlendirilecektir. Bir tarafın devlet olduğu diğer tarafın özel kişi olduğu durumlarda da genel olarak istimlak davaları, mülkiyet iddiaları, mülk kullanımından doğan davalar, emlak izinleri, ticari faaliyetlere ilişkin idarenin tutumu davaları adli yargılanma kapsamında değerlendirilmektedir⁴⁶. İdarenin tutumundan kaynaklı zararları içeren davalar bakımından idare ile yapılan sözleşmeden, ceza yargılamalarından, idari yargılamalardan doğan zararlar da adli yargılanma kapsamında değerlendirilmektedir⁴⁷.

AİHM medeni hak ve yükümlülükler kavramını özerk olarak yorumlamış, sadece davalı devletin iç hukukuna dayalı olarak yorumlanamayacağı şeklinde ifade etmiştir. Fakat AİHM kamu hukuku ile özel hukuk arasında bulunan fark dışında soyut bir tanımlamadan kaçınmıştır. AİHM bunun yerine her davayı kendi özel gerçeklerine göre değerlendirmeyi tercih etmiştir⁴⁸. Bu bağlamda idari yargıda da geçerli ilke olarak görülen adil yargılanma hakkının gereklerine uygun şekilde idari yargının da işlemesi gerekmektedir. AİHS’de ilgili madde içeriğinde bu hakkın uygulanma alanı bakımından idari yargıya doğrudan gönderme yapmaması nedeniyle idari yargının adil yargılanma hakkına uygun yargısal faaliyet alanı olmadığını göstermez. Adil yargılanma hakkının her türden davada geçerli olduğu kabul edilmelidir⁴⁹.

AİHM tarafından genel vergilendirme konuları, vergi değerlendirmeleri, siyasi haklar, askerlik yükümlülüğü, göç ve milliyete ilişkin konular, AİHM zabıtalارının yaptığı bildirimlere ilişkin davalar, eğitimi devlet tarafından karşılanma hakkı, kamu görevine seçilme hakkı, patent başvuruları, pasaport vermenin reddedilmesi, tıbbi tedavinin devlet tarafından karşılanması hakkı, medeni hukuk

⁴⁶ Mole, Harby, a.g.e. s. 12.

⁴⁷ Mole, Harby, a.g.e. s. 13.

⁴⁸ Mole, Harby, a.g.e. s. 19.

⁴⁹ Necmettin, Özmen, “Adil Yargılanma İlkesinin Gelişim Süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı” (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara;2007, s. 44.

alanındaki davalardaki yasal yardıma dair konular, doğal afet kurbanlarına devlet tarafından yardım edilmesi, idare makamlar ile kamu hukuku alanındaki yetkilerin kullanıldığı görevlerde çalışanların ihtilafları (Polis, Silahlı Kuvvetler) medeni hak ve yükümlülükler kapsamında değerlendirilmemektedir⁵⁰.

AIHS'nin 6. maddesi içeriğinde açıkça idari uyuşmazlıklardan bahsedilmemiştir. Ancak AIHM bazı idari uyuşmazlıkları medeni hak ve yükümlülüklerden doğan uyuşmazlıklar kapsamına almıştır. AIHM ortadaki uyuşmazlığın iç hukukta nitelendirilmesinden bağımsız olarak, uyuşmazlığın özel hukuka dair bir yükümlülük ve talep çıkarıp çıkarmadığına, sonucuna bakmaktadır. AIHM kararlarında belirlediği medeni hak ve yükümlülük niteliğinde olan idari işlemlerin başlıcaları, mamelek ile ilgili idari işlemler ve mülkiyet hakkıdır. Bunların en önemlisi ise kamulaştırmaya dair kararlardır⁵¹.

Çocukların koruma altına alınması, çocuğun evlat edinmesi, ana babanın çocukla görüştürülmesi, çocuğun bakımının üstlenilmesine ilişkin kararlarda mahkeme AIHS'nin 6 maddesinin uygulanacağına dair karar vermiştir⁵². Sosyal sigorta, çalışma yaşamı, işten çıkarma, iş sözleşmesinin bozulmasına dair idari işlemler⁵³, sağlık sigortasından faydalanma, devletten emeklilik, sosyal yardım gibi kararların AIHM adil yargılanma hakkı kapsamında olduğunu kabul etmektedir⁵⁴. AIHM idarenin kusurundan kaynaklı zararın tazmini taleplerinin de maddi nitelikte menfaatler olduğu düşüncesiyle medeni hak çerçevesinde değerlendirmektedir⁵⁵.

2. Cezai Alan Bakımından Adil Yargılanma Hakkının Konusu

AIHS'nin 6. madde bakımından bir başka uygulama alanı ise ceza yargılamasıdır. Bu maddenin birinci fıkrasında “..gerek cezai alanda kendine yöneltilen suçlamalara dair karar veren bir mahkemeden..” bahsedilmektedir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise; bir suçla itham edilen herkesin suçu kanunen sabit

⁵⁰ Mole ve Harby, a.g.e. s.26, 27, 28.

⁵¹ Sporrang ve Lönnroth-İsveç kararı, 23 Eylül 1982, Bşv. No:7151/75, s. 23-24, bkz. Para. 60.

⁵² Olsson-İsveç, 24.03.1988, Bşv. No:10465/83.

⁵³ Schouten ve Meldrum-Hollanda, 09.12.1994, Bşv. No: 19005/91.

⁵⁴ Paskhalidis ve Diğerleri -Yunanistan, 19.03.1997 Bşv. No:20416/92.

⁵⁵ Erkner ve Hofauer- Avusturya, 23.04.1987 Bşv. No: 9616/81.

olana kadar suçsuz kabul edileceği belirtilmiş ve masumiyet karinesi hüküm altına alınmıştır. Maddenin üçüncü fıkrasında da her sanığın kendisine yöneltilmiş suçlamanın nedenini ve niteliğini en kısa sürede, ayrıntılı ve anlayabileceği şekilde haberdar edilmesinden bahsedilmiştir. Sanığın savunmasını hazırlayabilmesi için yeterli zamana ve kolaylıklara sahip olması, kendini savunmak ya da seçeceği bir avukattan yardım almasını sağlamak, gerekirse avukata para ödmeden yardım almasını sağlamak, iddia ve savunma tanıklarının aynı koşullarda çağırılması ve dinlemesini sağlamak, duruşma sırasında dili anlayamıyorsa para ödmeden tercüman yardımı alması haklarının bulunduğu düzenlenmiştir⁵⁶.

AİHS'nin bu maddesinin suç isnadına ilişkin olan düzenlemelerinin sadece ceza mahkemelerinin yetkili olduğu yargılamalarda ya da ceza hukukuna ilişkin yargılamalarda olduğunun kabul edilmesi, AİHM tarafından maddenin diğer kavramlarının geniş yorumlanması anlayışı ile uygun düşmemektedir.

Medeni hak ve yükümlülük kavramının yorumlanmasında AİHM tarafından benimsenen yaklaşımın benzeri suç isnadı kavramının yorumlanmasında da benimsenmiş ve bu kavram da özerk olarak yorumlanmıştır⁵⁷. Diğer bir ifadeyle ceza yargılaması sırasında sanıklık sıfatının başlamasına ilişkin ulusal hukuklarda getirilmiş kıstasların sözleşmenin uygulanması açısından önemi bulunmamaktadır⁵⁸.

Kişinin suç isnadı altında olduğunu ya da olmadığını, kişinin statüsü için seçilen terimler yerine yapılan işlemler ve içeriğine, maddi etkilerine göre belirlenmektedir⁵⁹. AİHM, bir kişi hakkında suç işlediği için şüphe duyulmasını ya da tutuklama emrinin çıkarılmasını, resmi yollardan kişiye dava açıldığının bildirilmesini, hakkında savcılık ya da polis tarafından soruşturma açılma olasılıklarını, ilgili kişinin durumunu etkilediği için isnat olarak kabul etmektedir⁶⁰.

⁵⁶ Sibel, Inceoglu, a.g.e. s.83

⁵⁷ Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.e. 2003, s.275.

⁵⁸ Billur Yaltı, Soydan “İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı I”, Vergi Sorunları Dergisi, S.143, Ankara 2000; s. 104.

⁵⁹ Billur Yaltı, Soydan, a.g.e. s. 105.

⁶⁰ Adolf-Avusturya kararı, 26.03.1982, No. 8269/78.

II. ADİL YARGILANMA HAKKININ TEMEL UNSURLARI

Adil yargılanma hakkı, ceza ya da hukuk davalarında, hatta belirli oranda medeni hak ve yükümlülük niteliğindeki idari iş ve işlemlerden kaynaklanan davalarda dahi yargılamaya ilişkin ilkeleri belirler ve hukuk devletinin temel unsurunu oluşturur.

Yurttaşların temel haklarını sağlama ve koruma hukuk devletinin en önemli görevleri arasındadır. Bu amaç doğrultusunda hukuk devletleri gereken yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulaması ile yükümlüdür. AİHS'nin 6/1 maddesindeki adil yargılanma kavramına ilişkin hak ve ilkelerin bir bölümü net bir şekilde belirtilmiştir. Diğer bölümü ise AİHM tarafından genişletici yorum ile madde metnine dâhil olan zımni unsurlar şeklinde belirlemiştir. Bunlar da AİHM içtihadı durumuna gelmiştir⁶¹. Anayasa'nın 36. maddesinde yer aldığı şekilde de herkes adil yargılanma hakkına sahiptir. Adil yargılanma genel olarak, insan hakları kapsamında sanık ve mağdurun bu hakları ihlal edilmeden yapılan yargılamadır⁶².

AİHS'ndeki 6/1 maddesinde düzenlenen adli yargılanma hakkının unsurları, yasal, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkı, mahkemeye başvurma hakkı, hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı, aleni yargılanma hakkı şeklinde sıralanabilir⁶³.

A. Yasal, Bağımsız ve Tarafsız Bir Mahkemede Yargılanma Hakkı

Yargılamayı yapacak mahkeme yasa ile kurulmuş olmalıdır. Bu güvence Anayasa'nın 142. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Bu maddeye göre; mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri ile işleyiş ve yargılama usulleri yasa ile düzenlenir. AİHM birbirine bağlı olan tarafsızlık ve bağımsızlık koşullarını birlikte değerlendirmektedir. AİHM bir mahkemenin bağımsızlığı bağlamında bazı hususları dikkate almaktadır. Bu hususlar ise;

⁶¹ Aliefendioğlu, a.g.e. s. 359.

⁶² Nur, Centel/ Zafer, Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku, El Kitabı*, İstanbul; 2009, s. 27.

⁶³ Özmen, a.g.e. 2007; s. 50.

Üyelerin atanma şekli, üyelerin görev süreleri ve üyelerin dışarıdan olabilecek baskılara karşı garantilerinin ve kurumun bağımsız görünümde olup olmadığıdır⁶⁴.

Yargılama yapan mahkemelerde görevli olan hâkimlerin tarafsız ve bağımsız olması gerekmektedir. Hâkimin bağımsızlığı, yargılama sırasında her türden baskı, tehdit, teşvik ve etkiye kapalı olması, kanuna, hukuka ve vicdani kanaati doğrultusunda karar vermesidir. Bu güvence Anayasa'nın 138, 139, 140. maddelerinde sağlanmaktadır⁶⁵.

İlkelerin ihlaline yönelik hareketler de TCK'nın 288. madde içeriğinde adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs başlığı altında, “bir olaya ilişkin başlatılan soruşturma ya da kovuşturmanı kesin hükümle sonuçlanmasına kadar hâkim, savcı, bilirkişi, mahkeme ya da tanıkları etkilemek için alenen yazılı ya da sözlü beyanda bulunan kişiler altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar” şeklinde düzenlenme yapılmıştır.

AİHM mahkemenin taraflar karşısında bağımsızlığına ve yürütmeye bakmakta, üyelerin sabit sürede atanmış olmasını ise bağımsızlık garantisi olarak kabul etmektedir⁶⁶. Bu bağlamda mahkeme kararlarının adli organların dışında başka bir organ tarafından değiştirilememesi gerekir⁶⁷.

Fakat bu bağlamda Divan-ı Harp ile diğer askeri disiplin kurumlarının 6 maddeyi ihlal eder niteliği olduğu görülmektedir. Üyelerin genel olarak görevlerini yerine getirirken uygulanacak kuralları yürütme belirleyebilir, fakat kurallar davaların nasıl karara bağlanacağına dair talimat niteliğinde olamaz⁶⁸. Pek çok sistemde bulunan usule göre üyeleri atayanın bir bakan olması mahkeme bakımından sorun görülme de hâkimlerin yerinde edilemezliği doğal bir beklenti olarak

⁶⁴ Karen, Reid, *Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri*, çev.: Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2000, s. 35.

⁶⁵ Osman Arslan, “*Adil Yargılama Hakkı*”, bkz. <http://www.yargitay.gov.tr> , Erişim Tarihi (25.11.2019)

⁶⁶ Sibel, İnceoğlu, a.g.e. s.61

⁶⁷ Mole, Harby, a.g.e. s.28.

⁶⁸ Mole, Harby, a.g.e. s.29.

görülmüştür. Bu bağlamda hâkimlerin sabit çalışma süreleri de güvence olarak kabul edilmiştir⁶⁹.

Mahkeme tarafsızlığı objektif ve sübjektif olarak iki açıdan değerlendirilmiştir. Mahkemenin kurum olarak kişideki izlenimi objektif tarafsızlık, mahkemenin üyesi hâkimin birey olarak kişisel tarafsızlığı ise sübjektif tarafsızlıktır⁷⁰. AİHM'nin ise net olarak hakkında tarafsızlığından yana korkuya neden olabilecek meşru bir durum bulunuyorsa hâkimlerin çekilmesinin gerekliliğine yer vermiştir⁷¹. Bir sanık tarafsızlığı gündeme getirdiğinde, bu tamamen esasta yoksun olmadığında mutlaka soruşturulmalıdır⁷².

1. Mahkemenin Yasa ile Oluşturulması

Öncelikle Sözleşme bağlamında mahkeme kavramından, yasa ile kurulan, yürütme ile taraflara karşı bağımsız olan, tarafsız ve yargılama usulünün güvencesinde olan makamlar, bir anlamda görev alanına giren konularda belli bir usul dâhilinde hukuk kurallarına uygun şekilde karar veren, kararı gerekiyorsa cebri icra ile yerine getirebilecek merciiler anlaşılmaktadır⁷³. Sadece mütalaa veren merciiler ise mahkeme olarak nitelendirilemez⁷⁴.

Cezai isnatlar, medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyumsuzlukların yasa ile kurulmuş olan mahkemeler tarafından karara bağlanması gerekmektedir. Mahkemelerin yasa ile kurulması, tek başına yargılama yeteneğine ve karar verme yetkisine sahip, özerk olması gerekmektedir. Yargı yetkisinin çevresinin yasa ile belirlenmiş olması yani yasal dayanağının olması gerekir⁷⁵.

Mahkemelerin yasa ile oluşturulması şartını öngören hükmün amacı, demokratik toplumdaki adli teşkilatlanmanın yürütmeye bağlı olmaması, fakat

⁶⁹ Reid, a.g.e. s.112.

⁷⁰ Gölcüklü, a.g.e. s. 220.

⁷¹ Mole, Harby, a.g.e. s.30.

⁷² Centel, a.g.e. s. 30-31.

⁷³ Gölcüklü/Gözübüyük, a.g.e. s.279-280.

⁷⁴ Pekcanitez, Atalay, Özkes, a.g.e. s. 252.

⁷⁵ Mehmet, Yüksel, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Adil Yargılama Hakkı Üzerine Bir İnceleme' *Legal Hukuk Dergisi*, Mayıs-2004, Sayı:17, s. 1280.

parlamentoda çıkartılan yasalarla düzenlenmesinin sağlanmasıdır. Yasama erki adli teşkilat için bir çerçeve oluşturmalıdır⁷⁶.

2. Mahkemenin Bağımsız Olması

Kendi yetki alanı içinde yer alan meseleleri hukuk kuralları ve daha önceden öngörülen usullere uygun şekilde karara bağlamak için kurulmuş, yargısal görevleri olan organ, mahkeme kavramının genel tanımlamasıdır⁷⁷.

Herkesin görev ve yetkileri yasalarla belirlenmiş, sınırları çizilmiş ve bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkı bulunmaktadır⁷⁸. Bir mahkemenin bağımsızlığına karar vermek için bazı hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu hususlar üyelerin atanma şekli, görev süreleri, dış baskılara karşı güvencelerinin olup olmadığı, kurumun bağımsız görünümde olup olmadığıdır⁷⁹.

Yargılamanın sonunda adil bir hükmün verilebilmesi için, öncelikle hâkimin yargılamanın dışında bir etki altında kalmaması ve bağımsız olması ile mümkün olabilir⁸⁰. AİHM mahkemenin yürütmeden ve taraflardan bağımsız olması gerektiğini belirtmektedir⁸¹.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Türkiye'de yürürlükte olduğu süreçte, mahkemelerde Silahlı Kuvvetlerin mensuplarının olması mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi ile aykırı görülmüştür. Yargılanan kişilerin sivil olmasından dolayı, AİHM Devlet Güvenlik Mahkemeleri hâkimlerinin statüleri ile asker üye bulunmasının tarafsızlık ve bağımsızlık bakımından sorgulanmasını belirtmiştir. Silahlı Kuvvetler mensubu olan üyeleri yürütmeden emir almasının, bu üyelerin askeri disipline tabi olmaları, atanmaları ve aday gösterilmeleri aşamasında yürütme ve idarenin sürece dâhil olmasının adil yargılanma ilkesi ile uygun olmadığı belirtilmiştir⁸².

⁷⁶ Zand/Avusturya, 2000, para. 70.

⁷⁷ Serhat, M., Kaşıkara, *Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*, Adalet Yay., Ankara 2009, s. 120.

⁷⁸ Nevzat, Toroslu-Metin, Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Yay., Ank. 2006, s. 97 vd.

⁷⁹ Campbell/Birleşik Krallık, 1984, para. 78., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁰ Centel, a.g.e. s.32.

⁸¹ Ringeisen/Avusturya, 1971 § 95., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸² Altay/Türkiye, 2001, § 72 vd., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

3. Mahkemenin Tarafsız Olması

Mahkemenin tarafsız olması ilkesinde, öne çıkan hâkimin kişisel tarafsızlığıdır. Hâkimin tarafsızlığı, yargılamada taraf tutmaması, her iki tarafa karşı objektif yaklaşması, kişiliğinden sıyrılmasıdır⁸³. Belirli bir davada bir hâkimin şahsi hükmünün değerlendirmesi ile hâkimin bu bağlamda meşru olan tüm şüpheleri bertaraf edebilecek teminat sağladığı önemli bir husustur⁸⁴. AİHM, fiili peşin hüküm kanıtı arayarak tarafsızlığa karar vermektedir. Aksi bir kanıt oluncaya kadar, usulüne göre atanmış bir hâkim tarafsız olarak kabul edilmektedir⁸⁵.

Hâkimin kişisel tutumu dışında, tarafsızlığına dair şüpheli ve soruşturulabilir meşru gerçeklerinin de olup olmadığının somut olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda görünüm de önemli olabilir. Ceza davalarında mahkemeler sanığa güvenlik hissi yaratmalıdır. Belirli bir davada hâkimin tarafsızlığından duyulan endişe bulunuyorsa, sanık açısından bu önemli olsa da belirleyici olmaz. Belirleyici olacak olan endişenin haklılığının nesnel olarak tespit edilip edilemeyeceğidir⁸⁶.

AİHM, açıkça tarafsızlığından endişe, korku duyulması için gerçek bir neden olan hâkimlerin çekilmesi gerektiğini belirtmektedir⁸⁷. Sanığın tarafsızlık meselesini gündeme getirdiği takdirde, bu iddianın tamamen esastan yoksun olmaması halinde mutlaka soruşturulmalıdır. AİHM özellikle ırkçılık kapsamında gündeme gelen tarafsızlık iddiaları bakımından titiz davranmaktadır⁸⁸.

B. Hakkaniyete Uygun Yargılanma Hakkı

AİHS'nin 6/1 maddesi içinde yer alan "hakkaniyete uygun" kavramı, esasında adil yargılanma hakkının özüdür. Hakkaniyete uygun kavramı, adil kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır⁸⁹. Yargılamanın adil, hakkaniyete uygun olarak yapılması, yargılamadaki her aşamada geçerlidir.

⁸³ Centel, a.g.e. s. 29.

⁸⁴ Piersack/Belçika, 1982, § 30., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁵ Hauschildt/Danimarka, 2000, para. 47., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁶ Fey/Avusturya, 1993, para. 30., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁷ Piersack/Belçika, 1982, para. 30., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁸ Remli/Fransa, 1996, para. 48., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁸⁹ Gözübüyük-Gölcüklü, a.g.e. s. 290.

AIHM, hakkaniyete uygun yargılamanın tanımını kararlarında vermemiştir. Fakat her görülen davayı inceleyerek, adil bir şekilde görülüp görülmediğini titizlikle araştırmaktadır. Adil bir yargılama olup olmadığı bütün olarak ele alınarak, içeriği, kapsamı ve unsurları ele alınarak incelemektedir⁹⁰. AIHM yargılamanın adil olup olmadığı kararını, üst mahkeme gibi denetleme yerine, yargılamanın her aşamasını bütün olarak göz önünde bulundurmaktadır. AIHM özellikle gıyabi yargılamanın ya da iddia tanıklarının dinlenmesi aşamasında savunma hakkının sağlandığı hususu konularında daha titiz davranmaktadır⁹¹.

C. Aleni Olarak Yargılanma Hakkı

Aleni olarak yargılanma hakkı, yargılamanın herkese açık ve açıkça yapılmasını ifade etmektedir. Aleniyet prensibinin esası kamu hizmetindeki kurumlardan halkın haberdar olması, kamuya karşı güveni sağlamak için işlerin açık şekilde yapılmasına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle mahkemelerin halka açık şekilde muhakeme yapmasıdır⁹².

Demokratik toplumun unsurları arasında bulunan adil yargılanma ilkesinin gereklerinden biri yargılamanın şeffaf olmasıdır⁹³. Yargılama olması gerektiği gibi aleni yapılmadığında adil sayılamaz⁹⁴. İlke olarak yargılamanın kamuya açık olarak yapılması, adil yargılanma hakkı bakımından taraflar açısından ne kadar güvence oluşturursa, kamuoyunun yargıya güveni de aynı oranda artar⁹⁵. Aleni olarak yargılanma hakkının ihlali, fiili ya da hukuki konumun ya da sürecin dışına çıkarılmakla mümkün olabilir⁹⁶. Duruşmanın ne zaman yapıldığı, yeri ve içeriği hakkında bilgilere ulaşılması halinde “duruşma alenidir” denilebilir⁹⁷. Aleniyet ilkesi mahkemece iki aşamalı incelenmektedir. Bu aşamalar duruşmanın aleni olması ve kararın aleni olması şeklindedir⁹⁸.

⁹⁰ Helmers/İsveç, 1991, para. 36., <http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

⁹¹ Gözübüyük-Gölcüklü, a.g.e. s. 291.

⁹² Nevzat, Toroslu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara, 1998, s. 257-258.

⁹³ Toroslu, a.g.e. s. 257-258.

⁹⁴ Cihan, Yenisey, a.g.e. s. 29.

⁹⁵ Ladewig, Hans- Meyer, “Adil Yargılanma Hakkı”, *Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku*, Ankara -2004, s. 87-98, (çev. Hakan Hakeri)

⁹⁶ Karakuş, a.g.e. s. 176.

⁹⁷ Ladewig, a.g.e. s. 87.

⁹⁸ Koparan, a.g.e. s. 31.

Aleniyet prensibi, dava ile bağlantısı olmayan kişilerin yapılan duruşmaları izleyebilmesi, duruşmaya ilişkin haberleri dışarıya aktarabilmesini kapsamaktadır. Adil yargılamanın en önemli unsurlarından biri aleniyet prensibidir. Bu prensip hukuk devleti, mahkemenin tarafsızlığı, lekelenme, delillerin ikamesi gibi diğer ilkelerin tespitini ve uygulanabilirliğini sağlamaktadır. Duruşmaların aleni olması için devletler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gereği buna olanak sağlamak zorundadır⁹⁹.

AİHS sadece yargılama aşamasının değil aynı zamanda mahkemenin kararının da aleni olmasını öngörmektedir¹⁰⁰. Mahkemece verilen hükmün aleni olması, hükmün daima açık duruşmada okunması anlamını taşımamaktadır¹⁰¹. Yani mahkeme kararının dava ilgililerinin bilgi edinmesi için mahkeme kalemine bırakılması ya da kolay ulaşabilecekleri bir konumda durması, karar için aleniyet ilkesi bakımından koşulları sağlayacaktır¹⁰².

Aleniyet bir anlamda potansiyel bir denetleme mekanizması olarak yargılama makamının konumunu değerlendirmektedir¹⁰³. Tarafların hazır bulunduğu açık duruşmada davanın görülmesi, yargılamanın “yüz yüzelik” ve “sözlülük” kurallarının doğal bir neticesidir. Bunlar gerçekleştiği takdirde adalet gizli oyunlara maruz kalmaz ve savunma hakkı tam güvencede olur¹⁰⁴.

D. Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Çalışmanın konusu olan makul sürede yargılanma hakkı adil yargılanma hakkının temel unsurları arasındadır. Bu unsur yargılamanın mümkün olan en kısa sürede tamamlanmasını ifade etmektedir. Literatürde “makul süre” kavramı bazı durumlarda “uygun süre” olarak da kullanılmaktadır. Fakat uygulamada “makul süre” kavramı yerleşiktir¹⁰⁵.

⁹⁹ Koparan, a.g.e. s. 31

¹⁰⁰ İncoğlu, a.g.e. s.352.

¹⁰¹ Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.e. s. 290.

¹⁰² Handan, Sevik Yokuş, Handan, “*Adil Yargılanma Kapsamında Ceza Yargılamasında Aleniyet İlkesi*” Çetin Özek Armağanı, İstanbul–2004, s.747.

¹⁰³ Handan, Sevik Yokuş, a.g.e. s.747.

¹⁰⁴ Gözübüyük-Gölcüklü, a.g.e. s. 295.

¹⁰⁵ Güney, Dinç, Güney, Sorularla AİHS, TBB Yay., 2006, s. 233.

Gecikmiş adaletin neticede adalet olamayacağı doğrultusunda, davaların makul süre içinde sonuçlandırılması bir zorunluluk olarak görülmektedir. AİHS'nin bu maddesi kapsamında taraf devletler adli sistemlerini maddenin gerekleri doğrultusunda düzenlemeye zorunlu kılınmışlardır. Burada hak arama sürecinde olanların, yargılama işlemlerinin sürüncemede kalmasının engellenmesi, özellikle ceza davalarındaki sanıkların dava sonucunun nasıl olacağına dair uzun süre korku yaşamalarının önlenmesi amaçlanmıştır. AİHS'nin 6/1. maddesi içinde bulunan makul sürede yargılanma yükümlülüğü medeni hak ve yükümlülüklerle ve bir suç isnadının karara bağlanması bakımından bağlayıcıdır¹⁰⁶.

E. Masumiyet Karinesi

Masumiyet karinesi, bir suç nedeniyle hakkında kovuşturma yapılan kişinin, suçluluğu mahkemenin kararı ile sabit olmadıkça suçlu sayılmamasını ifade etmektedir¹⁰⁷. Bu kavram bazen masumiyet karinesi, bazen de suçsuzluk karinesi olarak ifade edilmektedir¹⁰⁸. Masumiyet karinesi kavramı ilk kez açıkça 1789 tarihinde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 9. maddesinde “*Herkes suçlu olduğu sabit oluncaya kadar suçsuz sayılacağından, onun tutulması gerekli görüldüğünde, kendisinin tutmak için gereken sıklıktan sert yasayla ciddi şekilde cezalandırılmalıdır*”¹⁰⁹ tutukluğa ilişkin olarak temel insan hakları kategorisinde yer almıştır¹¹⁰. İlke ilk defa açıkça Amerika'daki Rhode Island Anayasa'sında yer almıştır¹¹¹.

Masumiyet karinesi insan hakları konusunu tüm dünyaya mal eden İnsan Hakları Bildirgesi (1948) ile 1950 tarihli AİHS'nde 6/2 maddesinde yerini almıştır. Türkiye hem 1948 tarihli Bildirgeye hem de 1950 tarihli Sözleşmeye taraftır.

¹⁰⁶ Cemal, Şanlı, “Evrensel Bir Hak Olarak Savunma Hakkı”, İnsan Hakları Sempozyumu, 10-11 Aralık 1994, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayın No:1, İkinci Baskı, Aralık: 1995, s. 114.

¹⁰⁷ Sulhi, Dönmezedr, *Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler*, Prof. Dr. Nurullah Kunter'e Armağan, İstanbul, 1998, s. 67.

¹⁰⁸ Metin, Feyzioğlu, “Suçsuzluk Karinesi: Kavram Hakkında Genel Bilgiler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, *AÜHFD*, C. 48, 1999/1-4, s. 135.

¹⁰⁹ Ahmet, Mumcu, Elif Küzeci, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, 8. Baskı, Ankara, 2019, s. 80.

¹¹⁰ Martin, Schubart, *Zur Tragweite des Grundsatzes der Unschuldsvermutung*, 1978, s. 1.

¹¹¹ Schubarth, a.g.e. s. 1.

AİHS'nin 6/2 maddesinde yer alan “Hakkında bir suç isnat edilen herkes, hukuka uygun şekilde suçlu olduğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılacaktır” ilkesi doğrultusunda önyargılı yargılama adil yargılanma hakkını ihlal etmektedir.

Anayasa'daki 38 maddenin 4, 5, 6 ve 7 fıkralarında da yer alan “Suçluluğu hükmen sabit olana kadar, hiç kimse suçlu sayılamaz. Kimse kendisini ve kanunda gösterilmiş olan yakınlarını suçlayacak bir beyanda bulunmaya ya da bunun için delil göstermeye zorlanamaz. Kanuna aykırı şekilde elde edilmiş deliller, delil olarak kabul edilemez. Ceza sorumluluğu şahsidir” hükmüyle bu ilkelerin güvencesi sağlanmıştır.

İspat yükü savcılığa ait olup, kuşkular sanık lehine yorumlamaktadır. Ceza muhakemesindeki temel ilkelerden biri olan “şüpheden sanık yararlanır” ilkesinin temeli masumiyet karinesinden doğmuştur. Mahkemenin şüpheyi yenerek, maddi gerçeği ortaya çıkarma zorunluluğu bulunmaktadır. Sanığa suçsuzluğunu kanıtlama yükünün yükletilmesi söz konusu değildir. Suçluluğu ispat etme yükü ise savcılıktadır. Şüphenin yenilememesi maddi gerçeğin tam anlamıyla ortaya çıkmaması demektir. Bu durum sanık lehine yorumlanır, bundan yararlanarak beraat eder¹¹².

Masumiyet karinesi zanlıya karşı suçlu gibi davranılmamasının bir güvencesidir. Karine sanığın lekelenmemesi hakkını da içerir. Masumiyet karinesi ve TCK'nın 285/4 maddesi gereğince buna aykırı tutumlar suç olarak tanımlanmaktadır¹¹³. Bu hüküm gereği “Soruşturma ve kovuşturma aşamasında kişilerin suçlu olmalarını sağlayacak görüntülerin yayınlanması durumunda, altı aydan iki yıla hapis cezasına hükmedilir.” Bu suçüstü durumu da dâhil, şüpheli kişilerin medya ve kamuoyunun önünde fail olarak nitelendirilemeyeceğini de öngörmektedir¹¹⁴. Karinenin etkinliği bakımından uygulamada suç ve cezaların şahsiliği, icrai yetkilerin ve yasal karinelerin makullüğü önemli hususlardır¹¹⁵.

¹¹² Centel, Zafer, a.g.e. s. 27.

¹¹³ Centel, Zafer, a.g.e. s. 24.

¹¹⁴ Schroeder, a.g.e. s. 273.

¹¹⁵ Soydan, a.g.e. s. 135-139

Masumiyet karinesi, kişinin suçsuz olduğu varsayımıyla hareket edilmesini gerektirmektedir¹¹⁶. Bu karine geleneksel hukuk ilkesi olup, aynı zamanda hukuk devleti anlayışının bir neticesidir¹¹⁷. Masumiyet karinesinin insan haklarına saygı prensibinin çerçevesinde içeriği ve sınırı belirlenmektedir. Manevi sorumluluk esasına dayalı maddi ceza hukukunun bir sonucu şeklinde yorumlanmaktadır¹¹⁸.

İnsana saygı düşüncesinden doğan masumiyet karinesinin hukuki niteliği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır¹¹⁹. Suçlu sayılmama masum sayılmaktır, bu görüşlerden biridir. Suçsuz sayılma kesin yargı değil, bir varsayımdır¹²⁰. Sanığın suçluluğunu ortaya koyan mahkemenin hükmü ile çürüyecek bir karinedir. Fakat herhangi bir vesile ile şüpheleri kendisine çeken kişiyi gerçek araştırılmadan suçlu saymak, kamuoyuna karşı sadece hukukun bir uyarısıdır¹²¹.

Masumiyet karinesi, sanığa mahkemelerin tarafsızlığı için garanti veren, sanığın kusuru ispat edilmeden suçlu muamelesi görmesini önleyecek dokunulmaz bir haktır¹²². Masumiyet karinesinin uygulanabilmesinin şartı bir suç isnadının bulunmasıdır. Anayasa'nın 38/4 maddesinde "Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar..", AİHS'nin 6/2 maddesinde de "Bir suçla itham edilen herkes suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar.." suçsuz kabul edilir, şeklinde bu şart ifade edilmiştir. Bu bağlamda masumiyet karinesinin ileri sürülmesinde kişi hakkında bir suç isnadına bağlı kılınmaktadır.

F. Gerekçeli Karar

Gerekçe bir yargı kararının dayanaklarını göstermektedir. Bu kavram insanın bilme isteğinden doğmakta, bu bağlamda günümüzden çok eskiye kadar gitmektedir¹²³. Karar verenin daha dikkatli bırakması bakımından gerekçenin, yargı kararlarının denetlenmesi, kararların taraflar ile kamuoyu tarafından benimsenmesi,

¹¹⁶ Feyzioğlu, a.g.e. s. 139.

¹¹⁷ Dönmezer, a.g.e. s. 69.

¹¹⁸ Schubart, a.g.e. s. 2, dpn. 7.

¹¹⁹ Yüce, Turhan Tufan, "Sanığın Savunması ve Korunması Açısından Ceza Soruşturmasının Ümanist İlkeleri", *TBBD.*, 1988/1, s. 160.

¹²⁰ Yüce, a.g.e. s. 160

¹²¹ Yüce, a.g.e. s. 160

¹²² Schroeder vd, a.g.e. s. 30.

¹²³ Aşçıoğlu, a.g.e. s. 48, s. 109.

hukuk biliminin gelişmesi açısından da yararları bulunmaktadır¹²⁴. Günümüzde temel bir hak olarak kabul gören gerekçe, gerekçeli karar hakkı olarak adil yargılanmanın temel unsurunu meydana getirmektedir¹²⁵.

Gerekçeli karar hakkı, AİHM içtihatları içinde AİHS'nin 6. madde kapsamında korunmakta, Anayasa'mızda ve kanun metinlerinde, mahkeme kararlarında yer almaktadır. Danıştay ve Yargıtay'da temyiz mahkemeleri olarak eksiklikler olsa da gerekçeli karar hakkını önemsemekte ve buna uygunluğu sağlamaya özen göstermektedir¹²⁶. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvurunun sağlanmasıyla birlikte yargı kararlarının gerekçeli olma zorunluluğuna iç hukukta ciddi bir koruma sağlamıştır. Anayasa Mahkemesi de konuyla ilişkili AİHM içtihatlarına uyumlu içtihatlar ortaya koymaya başlamıştır¹²⁷.

AİHS'de adil yargılama hakkını düzenleyen 6. maddesinde gerekçeli karar hakkına açıkça yer verilmemiştir. Ancak AİHM gerekçeli karar hakkının demokratik toplumda önemli bir yer tutması nedeniyle, dar yorumlamanın uygun olmadığını ifade ettiği kararında¹²⁸ AİHS'nin 6/1 maddesindeki hükümle ilişkili olarak, mahkemelerin kararlarında gerekçe göstermekle yükümlü olduğu yorumunda bulunmaktadır¹²⁹. Bu bağlamda gerekçeli karar hakkının içtihadi bir hak olduğu belirtilebilir. Hakkaniyete uygun yargılama ilkesi çerçevesinde tanınmış olan bu hak, ceza davalarında ve medeni bir hakka ilişkin olan davalarda da kabul görmektedir¹³⁰.

AİHM gerekçeli karar hakkı çerçevesinde, mahkemelerin verdiği kararlarda, kararın dayanağı olan hususlara ilişkin davanın taraflarını bilgilendirmek için, gerekçe göstermelerini zorunlu kılmaktadır. Bu şekilde demokratik bir toplumda kamunun yargı kararlarına ilişkin sebepleri bilmeleri ve ilgililerin kanun yoluna başvuru hakkını etkin şekilde kullanma olanağı sağlanabilecektir. AİHM aynı zamanda mahkemelere kararları yapısı ve içeriğine dair geniş bir takdir hakkı da tanımaktadır.

¹²⁴ Centel, Zafer, a.g.e. s. 646.

¹²⁵ Nurullah, Kunter, Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe/, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku* 1. Kitap, Beta Yay., 17. bs, İstanbul, 2009, s. 54.

¹²⁶ Baki, Kuru, Arslan, Ramazan, Yılmaz, Ejder, *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*, Yetkin Yay., 21. Bs, Ankara, 2010, s. 479.

¹²⁷ Başbüyük, a.g.e. s. 68, s. 52.

¹²⁸ Delcourt/Belçika, 17 Ocak 1970, par. 25. Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹²⁹ Reid, a.g.e. 2012, s. 234.

¹³⁰ Inceoğlu, a.g.e. s. 322.

Dayanılan hususlar açıkça gösterilmek suretiyle, gerekçede davada ileri sürülen her hususun cevaplandırılması da zorunlu kılınmamıştır. Fakat sonuca etkili olan bir husus varsa gerekçede buna özel ve açıkça değinilmesi gerekmektedir¹³¹.

AIHM konuya ilişkin olarak önüne gelen davanın koşullarına göre karar verebileceğini belirtmektedir¹³². Temyiz aşamasında başvuranın yaptığı zamanaşımı itirazının ulusal mahkemeler tarafından yanıtı bırakılması¹³³, bir kira davasında başvuranın zamanaşımına itirazının mahkemeler tarafından yanıtı bırakılması¹³⁴, adil yargılama hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

Kanun yollarına başvurma olanağının olduğu durumlarda gerekçeli karar hakkı daha önemli hale gelmektedir. Zira kanun yollarına başvurma hakkı bu şekilde gerçek anlamda işletilebilmektedir¹³⁵. Temyiz mahkemelerinde ise gerekçe gösterme yükümlülüğü daha esnek tutulmaktadır. AIHM temyiz mahkemelerinin alt derece mahkemeler ile aynı görüşte olduğu durumlarda, alt derece mahkemesinin verdiği gerekçeye atıf yaparak karar vermesinin gerekçeli karar hakkını ihlal anlamına gelmemektedir¹³⁶. Burada önemli olan husus, alt derece mahkemesinin kararı ile temyizde ileri sürülmüş olan hususların incelenerek, bozma ya da onama kararının verildiğinin belirtilmesidir¹³⁷. Temyiz mahkemeleri bu bağlamda alt dereceli mahkemeler yeterli olacak gerekçelendirmeyi yaptığı durumlarda detaylı gerekçe vermek durumunda değildir. Ancak alt derece mahkemelerinin gerekçeleri yeterli görülmediğinde, AIHM temyiz mahkemelerinin bunu telafi edebileceğini mümkün görmektedir¹³⁸.

¹³¹ Clyton, Richard/Tomlinson, Hugh, *Fair Trial Rights*, Oxford Yay., 2. bs, New York, 2010, s. 162.

¹³² Ruiz Torija/İspanya, par. 29.

¹³³ Luka/Romanya, 21 Temmuz 2009, par. 55-61. Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

¹³⁴ Ruiz Torija/İspanya, par. 25-30, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

¹³⁵ Hadjianastassiou/Yunanistan, par. 32-33

¹³⁶ Hirvisaari/Finlandiya, 27 Eylül 2001, par. 32, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

¹³⁷ Helle/Finlandiya, 19 Aralık 1997, par. 55-60, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

¹³⁸ Hirvisaari/Finlandiya, par. 32; Tatishvili/Rusya, par. 62

III. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ ADİL YARGILANMA HAKKI İÇİNDEKİ YERİ

Adil yargılanma hakkı unsurlarından biri olan makul sürede yargılanma, esas olarak hak arayanların yargılama işlemlerinin gereksiz yere uzamasına karşı korumaya yöneliktir¹³⁹. Burada yapılan yargılamanın usul ekonomisine göre olması kastedilmektedir. Usul ekonomisi, ihlal edilme olasılığı olan ya da ihlal edilen hukuk düzenini mümkün olan en kısa zamanda, en az giderle, en az zorlukla gerçekleştirilmesi, boş yere davaların açılmasını engellemeye yönelik bir yargılama hukuku ilkesidir¹⁴⁰.

Anayasa'da 141. maddenin son fıkrasında açıkça davaların makul süre içinde bitirilmesi zorunluluğu belirtilmiştir. Bu hükme göre, davalar yargı tarafından en hızlı şekilde, en az giderle sonuçlandırılmalıdır. Ayrıca hâkim soruşturma ve muhakemenin olabilecek şekilde hızla, az masrafla tamamlanması için HUMK 77. maddesi gereğince ödevli kılınmıştır. Makul sürede yargılamanın gerçekleşmesine katkı sağlayacak olanlar mahkemeler dışında taraflar da sorumlu kılınmıştır.

Adli yargılanma hakkının ihlal edilmeden makul sürede yargılama tamamlanmalıdır¹⁴¹. Ancak makul sürenin tespiti, ne zaman aşıldığı oldukça zordur. Her somut olayda özelliklere bağlı olarak makul süre değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle somut olayın her biri ayrı değerlendirmeye tabi tutulmalıdır¹⁴².

Hukuk davaları açısından makul sürenin başlama anı, genel ilke olarak mahkemede davanın açılma tarihidir¹⁴³. Fakat mahkemeye başvuru tarihinden önce idari bir makamdan karar alınması gibi özel bir koşul aranıyorsa, makul sürenin başlangıcı idari makama müracaat tarihi olarak kabul edilmektedir¹⁴⁴.

¹³⁹ İncooğlu, a.g.e. s. 357.

¹⁴⁰ Yılmaz, E.; *Medenî Yargılama Hukukunda Islah*, Ankara 2013, s. 47.

¹⁴¹ İncooğlu, a.g.e. 2007, s. 358.

¹⁴² Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.e. s. 285

¹⁴³ Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.e. s. 285.

¹⁴⁴ Pekcanitez, a.g.e. s. 41-42

Makul sürenin bitiş tarihi ise mahkemece verilen hükmün şekli olarak kesinleştiği zaman yani mahkeme kararları için öngörülen müracaat yollarının tamamen tüketildiği tarih makul sürenin sonudur¹⁴⁵.

AIHM tarafından makul sürenin belirlenmesinde üç boyutlu araştırma yapılmaktadır¹⁴⁶. Bu araştırmanın ilk boyutu dava konusunun niteliği hakkındadır¹⁴⁷. Bu araştırmada hukuki meselenin çözümündeki zorluk, delillerin toplanması ile irdelenir. Araştırmanın ikinci boyutu yargılama aşamasında başvuruyu yapan tarafın hızla yargılamanın tamamlanabilmesi için kendi üzerine düşen yükümlülükleri uygun şekilde yapıp yapmadığı hakkındadır¹⁴⁸. Bireysel başvuruyu yapan taraf bu yükümlülükleri yerine getirdiğini ispatlamalıdır. Makul sürenin tayini sırasında diğer son araştırma ise kişisel başvuru konusu olan davalarda ulusal yargılama makamlarının sergiledikleri tutum ve davranışlar üzerinedir.

Makul sürenin değerlendirilmesi sırasında dava sonucu buna etkili değildir. Davanın makul sürede bitirilmesi durumunda da dava sonucu değişmeyecek olsa da devlet bunu bir savunma aracı olarak kullanamaz¹⁴⁹. AIHM'e yapılan kişisel başvurularda, adil yargılanma hakkının ihlali konusunda en fazla dayanılan gerekçe olarak makul süre aşımı iddiaları oluşturmaktadır¹⁵⁰. Makul sürede yargılanma hakkı yargılamanın sonuç ne olursa olsun seri olarak sonuçlandırılmasını amaçlamamaktadır. Bu bağlamda yargılamanın esas amacı olan gerçeğe ulaşılmasından ödün verilmemelidir¹⁵¹.

¹⁴⁵ Pekcanitez, a.g.e. s. 42.

¹⁴⁶ Inceoğlu, a.g.e. s. 363.

¹⁴⁷ Pekcanitez, Atalay, Özkes, a.g.e. s. 254.

¹⁴⁸ Inceoğlu, a.g.e. s. 362- 363.

¹⁴⁹ Gölcüklü, Gözübüyük, a.g.e. s. 287.

¹⁵⁰ Inceoğlu, a.g.e. s. 361.

¹⁵¹ Pekcanitez, Atalay, Özkes, a.g.e. s. 254.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKUL SÜRE VE MAKUL SÜRENİN İHLALİ

I. TÜRK HUKUKU'NDA MAKUL SÜRE

Makul kelimesi sözlük anlamı olarak, belirli, akla uygun, elverişli, uygun ve aşırı olmayan anlamlarını taşımaktadır¹⁵². Hukuki kavram olarak “makul süre” tanımı ise, devletin organları tarafından yapılan bir yargılama işleminin yapılması için öngörülen, herkes tarafından ortalama olarak kabul edilebilecek, en uygun süreli yargılamadır.

Devletin temeli olan toplumsal sözleşmede bireylerin hak aramak için kuvvet kullanmak yerine, yetkili yargı mercileri önünde haklarını arama anlaşması bulunmaktadır. Yargılama ve neticesinde adaletle uyuşmazlıkların çözülmesi, devletin vatandaşlarına verebileceği en önemli ve büyük bir hizmettir. Türk Hukuku’nda bu “adalet mülkün temelidir” sözüyle ifade edilmiştir. Adalet düzgün dağıtılmadığında, o devletin temelleri de sağlam olmaz. Haklı olan bireyin hakkını bulması, haksız olanın da beklediğini bulamamış olması hukuk devletinin en temel özellikleri arasındadır¹⁵³.

Yargı organlarının etkin çalışması, davalar ile elde edilmeye ya da korunmaya çalışılan haklar açısından temel bir güvencedir. Adil yargılama kuralları çerçevesinde yargılamanın hızla sonuçlandırılması, kaliteli adalet hizmeti verilmesi anlamındadır¹⁵⁴. Adil yargılanma hakkının unsurlarından biri davaların makul sürede sonuçlandırılmasıdır. Bu usule ilişkin haklara olduğu kadar maddi haklara da güvence sağlamaktadır. Davaların uzun sürmesiyle makul sürenin aşılması kişilerin mahkemeye başvurmayı tercih etmemelerine, bir anlamda kişilerin mahkemeye ulaşma hakkının anlamsızlaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla devletin varlığının nedeni olan toplumsal düzeni sağlama ve adalet dağıtma fonksiyonlarında

¹⁵² Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük. bkz. www.tdk.gov.tr, erişim tarihi: 26.08.2019

¹⁵³ Kenan, Özdemir, “Adil Yargılanma Hakkı ve Makul Süre”, *Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi*, Sayı 1, Ekim 1999, s. 1.

¹⁵⁴ Yalçın, Şahinkaya, “Adil Yargılanma Kapsamında Makul Süre ve Türk Ceza Adalet Sisteminde Gecikme Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı İstanbul 2000, 27.

zafiyet oluşmaktadır. AİHS makul sürede yargılanma hakkında düzeleme yaparak, yargılamanın makul sürede bitirilmesinin devlet için yükümlülük, kişiler için de bir hak olduğunu kabul etmiştir¹⁵⁵.

Kişinin hak aramada son başvuru adresi olan yargılama makamlarının şikâyet edilmesi, pek çok ülkede görülmektedir. Fakat ülkemizde bu durum daha yüksek oranlarda görülmektedir. Yargılama makamlarının şikâyet edildiği uyuşmazlık konularının en başında mahkemelerdeki işlerin sürüncemede kalma sorunudur. Bu kapsamda yargıdaki işlerin uzamasını önleyebilmek için ulusal anayasa ya da kanunlar ile bazı düzenlemeler getirilmiştir.

Adil yargılanma hakkına ilişkin olarak 1924, 1961 ve 1982 Anayasa’larında düzenleyici bir hüküm bulunmamaktadır. Makul süre içinde yargılanma adil yargılama hakkının bir unsuru şeklinde 1982 Anayasası 36. madde ile güvence altına alınmıştır. Bu maddenin birinci fıkrasında, “*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercilerinin önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*” hükmü bulunmaktadır.

1982 Anayasası’nda madde 141/4 “makul süre” kavramını kullanmasa da, “davaların mümkün olan hızla ve en az giderle sonuçlandırılması yargının görevidir” hükmü ile makul süre tanımlaması yapmaktadır. Bu hükmün amacı, yargılama faaliyetinin sürüncemede kalmamasını sağlamak, tarafların uzun gecikmelere karşı korunmasını sağlamaktır¹⁵⁶. Bu ilke gereği devletin her türden yargılama sürecini olabildiğince kısa sürede sonuçlandırması, adalete erişimi sağlayabilmek için her türlü tedbiri alması gerekmektedir.

Yargılamanın uzamasına ilişkin şikâyetlerin ortadan kaldırılması ve sorunun çözümlenebilmesi için her dönem adalet reformu adıyla bazı tedbirler ortaya konmaktadır. Bu tedbirlerin arasında ulus kanunlarında yapılan değişikliklerde yer almaktadır. Makul süre konusuna bu yaklaşım tarzı uzun yargılamalara dair sorunların çözülmesi için yeterli değildir¹⁵⁷. Yürürlükteki 5271 sayılı Ceza

¹⁵⁵ König–Almanya başvurusu, 28.06.1978, Bşv. No: 6232/73, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁵⁶ Anayasa Mahkemesi, 2012/69 Esas, 2012/149 Karar, 11.10.2012

¹⁵⁷ Özdemir, a. g. E. s. 82.

Muhakemesi Kanunu 190/1. maddesi gereğince, “Duruşmaya ara vermeden devam edilerek hüküm verilir. Fakat zorunlu hallerde makul sürede davanın sonuçlandırılmasını sağlayacak şekilde duruşmaya ara verilebilir” hükmü yer almaktadır¹⁵⁸. Bu hüküm gereği yargı mercilerine duruşmaya ara vermeden hüküm verme sorumluluğu düzenlenmesine rağmen, uygulamada duruşmaya ara verilmesini gerektiren zorunlu haller kavramı ile belirtilenin dışında makul süre koşulu gözetmeden gerçekleşmektedir.

Hukuk davalarında uygulanacak usul kuralları hakkında düzenleme yapan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu 30. madde içeriğinde makul sürede yargılanma düzenlenmektedir¹⁵⁹. Usul Ekonomisi başlığı altında 30. maddede, “*Hâkim yargılamanın makul süre içerisinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider -yapılmamasını sağlamakta yükümlüdür.*” Bu düzenleme içinde makul süre kavramı soyut olarak kullanılmıştır. Yargılamanın gecikmesinin önüne geçilmesi için 42/2. ve 291/3. maddeler gibi başka usul hükümleri de bulunmaktadır. Bunu yanı sıra Hukuk Muhakemeleri Kanununda makul süre kavramına ilişkin açıklayıcı bir tanım yer almamaktadır.

Uygulanacak sürelerin başlangıç ve bitim zamanları, sürelerin arttırılması ve eksilmesi hakkındaki düzenleme ise HMK 90-94. maddelerinde yapılmıştır¹⁶⁰. Sürelerin başlangıcı ve bitimi CMK’nın 39. madde içeriğinde belirtilerek, davaların makul süre içinde bitirilmesi amaçlanmıştır. Davaların makul sürede bitirilmesine yönelik bir düzenleme de 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu 7-8. maddelerinde yapılmıştır.

Makul sürede yargılanma hakkı; sadece kovuşturmanın yerel mahkeme aşamasını kapsamaz. Aynı zamanda yargılamanın soruşturma ve kovuşturmanın temyiz aşamalarını da kapsamaktadır. İddiaya konu olan suçun işlendiği tarihten itibaren kovuşturmaya yer olmadığına ilişkin karar verilmesine, özellikle

¹⁵⁸ 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 17.12.2004, S. 25673

¹⁵⁹ 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, S. 27836

¹⁶⁰ Özer Veli, Özbek-Bacaksız Pınar-Doğan Koray, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin Yay. Ankara 2007, s. 26.

yargılamanın kesin hüküm ile bitişine kadar geçen sürenin, somut olayın kendi özellikleri bakımından kabul edilebilir olması gerekmektedir¹⁶¹.

Makul sürenin tespitinde başvurulabilecek kriterleri AİHM belirlemiştir. Belirlenen kriterlere göre yargılamanın makul süre içinde yapılıp yapılmadığı belirlenmektedir¹⁶². Yargılamanın makul süre dışına çıkıp çıkmadığının belirlenmesi için ilk aşamada makul sürenin başlangıcı ve sürenin bitişinin hangi tarihlerde gerçekleştiği belirlenmelidir. Bu tarihlerin belirlenme şekli yargılama hukuku türüne göre farklılık göstermektedir.

AİHM'nin ilk göreve başladığı zaman 6. madde kapsamında düzenlenen makul süre ihlaline dayalı uyuşmazlıklar, dönemin dava yüküne göre fazla gerçekleşmemiştir. Bunun yanı sıra 6. madde ihlali iddiası ile açılmış bazı davalarda¹⁶³ makul süre kriterlerine dair temel prensipler de gelişim göstermeye başlamıştır.

Makul süre ihlaline dayalı yargılama 1990'lı yıllardan başlayarak daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Makul süreden İtalya aleyhine açılan davalar 1993 yılında mahkemedeki toplam dava sayısının yaklaşık dörtte birini kapsamıştır. AİHM'de 2012 yılındaki istatistiklerine göre görülen davaların yaklaşık dörtte biri makul süreye dayanmaktadır¹⁶⁴.

Makul süre ile ilgili değerlendirme AİHM içtihat hukukuna göre iki aşamada yapılmaktadır. İlk aşamada yargılama süresinin başlangıcı ve bitiş tarihleri belirlenmektedir. Diğer aşamada da hesaplanan sürenin “makul süre” olarak kabul edilebilir olup olmadığına karar verilmektedir. AİHS'nde makul süre başlangıcı ve bitişine ilişkin usuller, iç hukuktan farklı şekilde yargı kollarına ayrılmadan, medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar ile suç isnadına dayalı uyuşmazlıklar

¹⁶¹ Şen, Ersan, *Yorumluyorum XII*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 279.

¹⁶² ECHR, *Frydlender v. France*, Application No. 30979/96, 27.06.2000, para. 43, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁶³ ECHR, *Neumeister v. Austria*, Application No. 1936/63, 27.06.1968, para. 20-21, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁶⁴ KUIJER, Martin, “The Right to a Fair Trial and the Council of Europe's Effort to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings”, *Human Rights Law Review*, C. 13, S. 4, Aralık 2013, ss. 777.

şeklinde düzenlenmiştir. Bunun nedeni ise AİHS 6. maddedeki gibi sözleşme genelinde suç isnadından doğan ve medeni haklar ayırımından dolaydır.

A. Makul Sürenin Başlangıcı

Makul sürede yargılama hakkındaki makul süre kavramına dair Türk Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tespit edilen sabit süre sınırları bulunmamaktadır. Yargılamanın neticelenmesi için gereken sürenin hangi zaman dilimi arasında olduğu hususunda kesin sürenin tespit edilebilmesi mümkün gözükmemektedir¹⁶⁵. Bunun nedeni yargılama süresinin makul süre içinde olup olmadığının her somut uyuşmazlıkta olayı özelliklerine bağlı olarak değerlendirilebileceğidir¹⁶⁶. Bu süre bazen üç yıl ya da daha kısa süren yargılamada makul sürenin aşıldığına dair karara bağlanabilirken, bazı durumlarda altı ay devam eden yargılamalarda makul sürenin aşıldığına dair karara bağlanmaktadır.¹⁶⁷

Hukuk yargılaması, ceza yargılaması ve idari yargılamada açılmış olan davaların nedeni ne olursa olsun sürüncemede kalmış olması, sanık ya da taraflardan birinin zan altında kalması sonucunu doğurabilmektedir. Örneğin ceza davalarında kişi aleyhinde suç isnadı olduğunda, yargılama başında birtakım önlemlere başvurulduğu zaman kişi, tutukluluk hali gibi özgürlüğünde yoksun kalabilir. Ayrıca sanığa toplumsal düzeyde suçlu olarak bakılması, sanığın manevi baskı altında kalması söz konusu olabilir. Hukuk ve idari davalar bakımından yargılamaların uzun süreli olması edeniyle, huzursuzluk ve belirsizliğe yol açması, bireylerin hukuk düzenine karşı adalet beklentisinin kaybına uygun ortam hazırlayabilmektedir.

Hukuk davalarında gereğinden uzun süren yargılama, adalete ulaşmanın gecikmesinden yarar umanlar açısından cesaret verici tarafı olurken, adaletin yerini bulmasını bekleyenler açısından psikolojik çöküş nedeni olabilmektedir. İdari yargı davalarında davacının netice almasının gecikmesi, telafisi olmayan haksızlıklara yol açabilir. Bu demokratik toplumda hukuksal belirlilik ilkesine de aykırılık teşkil

¹⁶⁵ İncooğlu, a.g.e. s. 266.

¹⁶⁶ ECHR, Boddaert v. Belgium, Application No. 12819/87, 12.10.1992, para. 36, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁶⁷ İncooğlu, a.g.e. s. 266.

etmektedir¹⁶⁸. Bu bağlamda makul sürede yargılanma hakkı, yargılama sürecinin neticelendirilmesindeki gecikmeni neden olabileceği mağduriyetleri önlemeyi hedeflemektedir. Bu yargılama sonucundan bağımsız bir durumdur. Makul süre bireylerin uzun süre devam eden yargılamalar sonucunda haksız olarak cezalandırılmasına karşı temel bir koruyuculuk işlevi üstlenmektedir.

1. Ceza Davalarında Makul Sürenin Başlangıcı

Suç haberinin alınması ile birlikte ceza hukukunda soruşturma evresi başlamaktadır¹⁶⁹. Suç haberi ihbar, re'sen, şikâyet, tutanak, Adalet Bakanlığı ya da yabancı devletin talebi ile öğrenilmektedir¹⁷⁰. İlgili makamlarca suç sayılan fiili öğrenilmesi sürecin başlangıcı olarak kabul edilir¹⁷¹.

AİHM'deki ayrıma göre ceza davalarında makul sürenin başlangıcının hesaplama ilkeleri esas alınmalıdır. Ceza davasında yargılamanın başlangıcı AİHM kararlarında kişinin suç isnadına muhatap olduğu an şeklinde belirlenmiştir. Bu yargılamayı yapan ya da yapıyor olan mahkemede dava açılma tarihi anlamına gelmemektedir. Kişinin suç isnadına muhatap olduğu durumu mahkeme açılmadan önce gerçekleştiğinde yargılama süresi de bu andan itibaren başlamış olacaktır¹⁷².

Ceza davalarında makul süre başlangıcı AİHM yerleşmiş içtihatlarla göre genellikle olayı ceza hâkimi önüne götürülmesinden önce ya da savcılık soruşturmasının başladığı tarihte yani suç isnadı ile başlar¹⁷³. Suç isnadı karakola davet, polis sorgusu, soruşturma hâkimi tarafından suçlanma ya da savcılık sorgusu şeklinde olabilir¹⁷⁴. Suç işlediği şüphesi altında bulunan başvuru açısından bunun makul sürenin başlangıcı kabul edilmesi yeterlidir¹⁷⁵.

¹⁶⁸ Kuijer, a.g.e. s. 777.

¹⁶⁹ Timur, Demirbaş, *Kriminoloji*, Seçkin Yay. Ankara, 2005, s. 41.

¹⁷⁰ Ünver, Yener- Hakeri Hakan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Adalet Yay. Ankara 2010, s. 3.

¹⁷¹ Yalçın Türkan, Sancar, *Müteselsil Suç*, Seçkin Yay. Ankara, 1995, s. 55.

¹⁷² ECHR, Eckle and Eckle v. Germany, No. 8130/78, 15.07.1982, para.73

¹⁷³ Proszak/Polonya, 1997. Para. 30, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁷⁴ Schumacher – Lüksemburg, 2000, para. 27, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁷⁵ Gözübüyük, Gölcüklü, a.g.e. s. 285

Anayasa Mahkemesi'nin Birinci Bölümü'nün 10.03.2015 gün ve 2014/1207 sayılı numaralı kararının 21. paragraftaki ilk cümle; *“Ceza muhakemesinde yargılama süresinin makul olup olmadığının değerlendirmesinde sürenin başlangıcı, bir kişiye suç işlediği iddiasının yetkili makamlarca bildirilmesi ya da isnattan ilk olarak etkilendiği arama ve gözaltı gibi bazı tedbirlerin uygulanması anı ya da kamu davasının açıldığı tarihtir.”* şeklindedir¹⁷⁶.

AHİM, ceza davalarında suç işlediği için bir kişiden şüphelenilmesi ya da tutuklama emri çıkarılması, polis ya da savcılık tarafından kişi hakkında soruşturma açılması, resmi olarak kişiye aleyhinde dava açıldığı bildirilmesi ihtimallerinde bunları ilgilinin durumunu etkilemesi nedeniyle isnat kabul ettiği için, mahkemeye başvurmadan önce makul sürenin işlemeye başlamasını kabul etmektedir¹⁷⁷.

Suç isnadının ne zaman yapıldığı, hem makul sürenin başlangıcı yani isnadın en kısa sürede sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığının belirlenmesi hem de suçlanan kişinin güvencelerden yararlanmasının tespiti açısından önemi fazladır¹⁷⁸.

2. Hukuk Davaları ve İdari Davalarda Makul Sürenin Başlangıcı

Hukuk davalarında makul süre başlangıcı, davanın açılması yani yargılamanın başlatılması ile başlamaktadır. İdari davalarda makul süre ise, mahkemeye başvuru yapmadan önce, idari bir makama başvuru yaparak bir karara alma gibi benzer özel bir durum öngörülmüş ise sürenin başlangıcı müracaat tarihidir¹⁷⁹.

Medeni hak ve uyumsuzluklar hakkındaki davalarda makul süre başlangıcı için AIHS'ne göre birden fazla tarih esas alınmaktadır. Bu tarihlerin ortak tarafı iç hukuktaki yetkili mercie başvuru anıdır. Fakat yetkili merci her zaman mahkeme olmayabilir. Hukuk ve idare mahkemelerinde kural olarak dava başlangıç anı yargılamanın başlama zamanıdır. Fakat iç hukukta mahkeme öncesinde bir itiraz ya

¹⁷⁶ Şen, a.g.e. s. 280.

¹⁷⁷ Olgun, Akbulut, “a.g.e. s. 183.

¹⁷⁸ Altıparmak, a.g.e. 1998, s. 63.

¹⁷⁹ Meral / Türkiye 2007, para. 479., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

da idari mercie başvurulması gerekiyorsa, sürenin başlangıcı bu başvuru tarihi olacaktır¹⁸⁰.

Bunun yanında davanın açılma zamanının davalı devletin AİHS'ne taraf olma tarihi öncesinde gerçekleşmiş ise başlangıç taraf olma tarihi olarak kabul edilmektedir. Fakat yargılama sürecini bu tarihteki durumu, gelişimi de değerlendirmeye alınabilir¹⁸¹.

B. Makul Sürenin Bitimi

Makul sürenin bitimi belirlenirken yargılamanın sonlanma zamanı dikkate alınmaktadır. AİHM yargılamasında davanın bitmesi ve son yargı yolunun tüketildiği aşama yargılanmanın sonlanma zamanıdır. Hukuk yargılamasında hükmün icrası aşaması, ceza yargılamasında da hükmü infaz aşaması yargılamanın bitimini ifade etmektedir. AİHM tarafından Yunanistan aleyhine karar bağlanmış bir uyuşmazlıkta, kesinleşmiş yargı kararının icrasını adli yargılanma hakkının ayrılamaz bir parçası olarak kabul etmiştir¹⁸².

Bazı uyuşmazlıklarda da derece mahkemesinin kararının icra aşamasında sürünceme oluşmasını makul süre olarak değil, mahkemeye erişim hakkını ihlali olarak değerlendirilmiştir¹⁸³. İdare aleyhine açılan davalarda AİHM mahkeme kararının icra aşamasında sürüncemede kalmasını makul sürede yargılanma hakkı bakımından incelemektedir¹⁸⁴.

Buna göre AİHM içtihatlarında hukuk yargısı ve idari yargı ayrımı yapıldığı denilebilir. Uyuşmazlıkların kişiler arası olması durumunda icra süresi mahkemeye erişim kapsamında değerlendirilirken, uyuşmazlık idare ve kişiler arasında

¹⁸⁰ Hasan Tahsin, GökcanÖKCAN; “Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuka Aykırı (Haksız) Yargılama Kavramı”, İstanbul Barosu Dergisi, Cilt:71, S.2, İstanbul: 1997, s. 832.

¹⁸¹ ECHR, Proszak v. Poland, Başvuru No. 25056/84, 16.12.1997, para. 30-31, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁸² ECHR, Hornsby v. Greece, Başvuru No. 18357/91, 19.03.1997, para. 40, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁸³ ECHR, Hasanov v. Azerbaijan, Başvuru No. 50757/07, 22.04.2010, para. 35, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁸⁴ ECHR, Pashov and Others v. Bulgaria, Başvuru No. 20875/07, 05.02.2013, para. 58-59, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

olduğunda icra süresi makul sürede yargılanma hakkı açısından değerlendirmeye alınmaktadır¹⁸⁵.

1. Ceza Davalarında Makul Sürenin Bitimi

Ceza davalarında makul sürenin bitimi, temyiz dâhil tüm yargılamanın sonlandığı, yargılamanın kesin hükme bağlandığı tarihe denk gelmektedir¹⁸⁶. Yargılama mahkûmiyet ya da beraat kararının öğrenildiği yani kararı kesinleştiği tarihe kadar sürmektedir. Dava zamanaşımı nedeniyle düşerse makul sürenin bitişi de bu tarihtir. Kararın temyiz edilmesi halinde, konu hakkında Yargıtay kararının verilmiş olduğunun öğrenildiği tarih makul sürenin bitiş tarihidir¹⁸⁷. Ceza davaları için makul süre bitimi hesaplanırken, yargılamanın herhangi bir aşamada olması önemli olmadan, kişinin ülkeden kaçması makul süre hesabında dikkate alınmamaktadır. Fakat başvurucunun baskıdan ya da işkenceden kaçtığını kanıtlaması durumunda, makul süre hesabı daha farklı olacaktır¹⁸⁸.

2. Hukuk Davaları ve İdari Davalarda Makul Sürenin Bitimi

Hukuk davaları ile idari davalarda karar düzeltme de dâhil olmak üzere tüm süreç makul süreyi kapsamaktadır. Bu süreç uyuşmazlığın kesin olarak ortadan kaldıracak karara kadar devam etmektedir. Uyuşmazlığın kesin olarak sona ermesi için idari ya da adli karardan sonra icra takibi yapılması gerektiğinde, icra takibinin süresi de makul süre hesaplanmasında göz önüne alınmaktadır¹⁸⁹.

Davada uygulanacak olan kanun hükmünün, Anayasa'ya aykırılık teşkil ettiği iddiası ile Anayasa Mahkemesine götürülmesi durumunda, bu yargı merci önünde geçen süre, genel ilke olarak makul süre hesabına katılmamaktadır¹⁹⁰. Fakat Anayasa Mahkemesinin verdiği karar, davayı esastan etkilediği takdirde, yüksek mahkemede

¹⁸⁵ Gökcan, a.g.e. s. 834.

¹⁸⁶ Eckle/ F. Almanya, 1982, § 77; Monet / Fransa, 1993, para. 26, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁸⁷ Serkan, Cengiz, Demirağ, Fahrettin, Ergül, Teoman, McBride, J. Tezcan, D, *AIHM Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları*, TBB Yay., Ankara, 2008, s. 250.

¹⁸⁸ Altıparmak, a.g.e. 1998, s. 97.

¹⁸⁹ Silva Pontes / Portekiz, 1994, apara. 33–36, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁹⁰ Gözübüyük- Gölcüklü, s. 285.

geçen süre makul süre hesabında dikkate alınır.¹⁹¹ Davanın sonunda kararın yorumu için yapılan başvurunun inceleme süresi ise makul süre hesabında dikkate alınmamaktadır^{192 193}.

AIHM, taraf olan devletin bireysel başvuru hakkını tanımış olduğu tarihi dikkate alarak yargılamanın süresini incelemektedir. Fakat davanın bu tarih itibarıyla ne durumda ve hangi aşamada olduğu da göz önüne alınmaktadır.

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE GÖRE MAKUL SÜRE

Makul sürede yargılanma hakkı, AIHS’de “adli yargılanma hakkı” başlıklı 6/1. maddesinde düzenlenmiştir. Sözleşme’nin 6. maddesi bir ülkenin anayasal değerleri ile maddi ve usul hukukunu şekillendiren temel bir normu temsil etmektedir. Makul sürede yargılanma hakkına dayanak olan AIHS 6. maddenin 1. fıkrasında, “ *“Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir...”* hükmü yer almaktadır.

Bu hüküm içinde “makul süre” kavramıyla hukuk temelinde bulunan sosyal açıdan kabul edilebilir davranışların sınırı ifade edilmektedir¹⁹⁴. Bu hükmün değerlendirmesi için öncelikle mahkemenin zaman bakımından yetkisine bakılmalıdır. AIHM’nin zaman bakımından yetkisi kural olarak AIHS ve protokollerinin yürürlüğe girişiyle birlikte başlamaktadır. Uluslararası hukuk kapsamında ise antlaşmalar geriye yürümektedir. Bu bağlamda AIHS’nin yürürlük tarihinden önce meydana gelen olayların konu edildiği ihtilaflar için açılacak davalar zaman bakımından yetkisizlik dayanağı ile reddedilir. Fakat AIHS bakımından bu kuralın bir istisnası bulunmaktadır.

¹⁹¹ Giancarlo Lombardo/ İtalya, 1992, para. 18, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁹² Gözübüyük- Gölçüklü, a.g.e. s. 286.

¹⁹³ R. Famille Ruiz Mateos/ İspanya, 1992, para. 45, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

¹⁹⁴ Gölçüklü, a.g.e. s. 10.

Sözleşme hükmünün sürekli olarak çiğnenmesi halinde zaman bakımından yetkisizlik gerçekleşmez¹⁹⁵. Mahiyeti sürekli ihlal olan durumlar mahkemenin zaman bakımından yetkisi kapsamındadır. Bu bağlamda AİHS 6/1 maddesinin ihlali iddiası ile sözleşmenin yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen makul sürede yargılama uyuşmazlıklarının koruma altında olduğu kabul edilebilir.

AİHM’de makul sürede yargılanma bakımından yoğun bir içtihat meydana gelmiştir. Geciken adaletin adalet olmaması anlayışının sözleşme organlarına yansımaları kararların bu doğrultuda olmasına neden olmuştur. Sözleşme organları makul süre bakımından başvurucunun tutumu, davanın karmaşıklığı, yetkili makamların tutumu kriterleri ile değerlendirme yapılmaktadır. Bu bakımdan makul süre için kesin süre belirlenmemiş, her davada kendine özgü özellikle göz önüne alınarak sonuca varılmıştır. Mesela çalışma yaşamına dair davalarda, tutuklu olanların yargılanmalarında ya da benzeri durumlarda, hızla yargılama yapılabilmesi için daha fazla özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁹⁶.

AİHM muhakemenin makul sürede tamamlanmasını istemektedir¹⁹⁷. Bireysel hakların zarara uğramaması ve adaletin etkinliği açısından en esaslı uygulama budur¹⁹⁸. AİHS 6. madde bunun yanında adaletin etkinliği ve inandırıcılığını zedeleyecek gecikmeler olmadan sağlanmasının önemli olduğunu belirtmektedir¹⁹⁹.

Makul süre koşulu, makul sürede, adli bir karar aracılığıyla kişinin medeni hukukla ya da itham edildiği suç sebebiyle sorunun en kısa sürede giderilerek, çözüme kavuşturulmasını güvence altına almaktadır²⁰⁰. Makul süre başlangıcı medeni hukuk ve ceza yargısı dışındakilerde davanın görülmeye başladığında²⁰¹,

¹⁹⁵ ECHR, De Becker v. Belgium, Application No. 214/56, 27.03.1962, para. 8, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

¹⁹⁶ Inceoğlu, a.g.e. s. 397.

¹⁹⁷ Karakuş, a.g.e. s.175.

¹⁹⁸ Er, Deniz Erol, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Hukukumuzda Sanık Hakları*, Ankara–2002, s. 100.

¹⁹⁹ H-Fransa Kararı, 24.10.1989, 58. Para (akt: Mole/Catharina, s.22), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

²⁰⁰ Karakuş, a.g.e. s.175.

²⁰¹ Mole, Harby, a.g.e. s.22.

ceza yargılamasında da suç ithamın yapılmasıyla başlamaktadır²⁰². Sürecin bitimi kararın kesinleşmesi ile gerçekleşir²⁰³.²⁰⁴.

AİHM kararlarında bir davada makul süre aşımı olup olmadığına dair karar, dava içeriğinin karmaşıklığı yani davanın niteliği, başvurunun tutumu, adli ve idari makamların tutumu, yetkili makamların tutumu, ihmali, kusuru neticesinde başvurunun yitirebileceği ya da yitirdiği haklar göz önüne alınarak verilecektir²⁰⁵.

A. Davanın İçeriğinin Karmaşıklığı

Davanın içeriğinin karmaşıklığı davanın niteliğini göstermektedir²⁰⁶. Her dava için bu unsur ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Ulusal hukuk sisteminde her dava açısından farklı süreçler öngörülmüştür²⁰⁷. Bu bağlamda her dava içeriğinin farklı değerlendirmesi yapılacaktır²⁰⁸. Çünkü temin edilecek maddi deliller, tanık sayısı, suç isnadı yapmış kişiler, uluslararası unsurlar, müdahil olunma, davanın ayrılmasını ya da birleştirilmesini gerektiren unsurlar gibi haller davanın içeriğinin karmaşıklığını ortaya koyabilmek için değerlendirilecektir²⁰⁹.

Bunun nedeni bazı hallerde yargılama süresinin uzamasının gerekli olabileceği, bazı hallerde ise yargılamanın uzamasının tam olarak adaletin yerine gelmesi için gerekli olacağıdır²¹⁰. Mesela, paralel yürütülen iki davadaki cinayet soruşturulması sırasında mahkeme altı ay üç yıl devam eden yargılama süresini makul kabul etmiştir²¹¹.

Bunun aksine olarak iki yıl beş ay devam eden yargılamayı ise mahkeme makul kabul etmemiştir²¹². Bu makul sürede yargılama yapıp yapılamayacağı

²⁰² Mustafa, Yıldız, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı, İstanbul, 1998, s. 115-116.

²⁰³ Yıldız, a.g.e. 1998, s.117.

²⁰⁴ Karakuş, a.g.e. s.175.

²⁰⁵ Karakuş, a.g.e. s.175-176.

²⁰⁶ Karakuş, a.g.e. s. 175.

²⁰⁷ Koparan, a.g.e. s. 30.

²⁰⁸ Karakuş, a.g.e. s.175.

²⁰⁹ Yıldız, a.g.e. s. 119-120.

²¹⁰ Mole, Harby, a.g.e. s.23.

²¹¹ Boddaert – Belçika Kararı, 12/101992, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

²¹² Yağcı&Sargın – Türkiye Kararı 08.06.1995, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

hususunda her olayda ve davanın gidişatında ortaya konacağını göstermektedir²¹³. Hem hukuksal sorunun çözümlenmesindeki zorluk hem de davanın sonuçlandırılmasını sağlayacak unsurların bir araya getirilmesi sırasında yaşanan zorluklar göz önüne alınacaktır²¹⁴.

AIHM içtihatları göz önüne alındığında sadece devletten kaynaklanan gecikmelerde, davanın makul süre içinde görülme şartına uyulmaması sonucuna nede olmaktadır²¹⁵. AIHM içtihadına göre, bir davanın karmaşıklığının nitelenmesinde etkili olan faktörler hem maddi gerçeğe dair olabilir hem de hukuksal boyutlara ilişkin olabilir. Davanın karmaşıklığını etkileyen nedenlerin fazlalığı, yargılamanın makul süre sınırlarını da aynı ölçüde genişletmiş olur²¹⁶.

Davanın içeriğini karmaşıklığına neden olan bir unsur tespit edildiğinde, bu unsur tek başına yargılamanın uzamasına yol açmamışsa, makul süre aşımından bahsedilemez. Fakat davanın karmaşıklığının başka nedenlerle birleşmesinden dolayı yargılama uzamış ise davalı devletin sorumluluğundan bahsedilecektir. Bu durumda davanın içeriğinin karmaşıklığı makul sürenin aşılmasına haklı gerekçe oluşturmaktan çıkmaktadır. Ancak sadece davanın karmaşıklık nedenleri yargılamayı uzatmış ise davalı devletin sorumluluğu ortaya çıkmaz²¹⁷.

B. Başvurucunun Tutumu

Başvurucunun tutumu ile yerel mahkemede yargılama sırasında elinden gelen kolaylığı göstermesi anlatılmaktadır²¹⁸. Bunun anlamı ileride AIHM'ne başvuru yapacak kişinin somut davada yargılamadaki makul sürenin aşılmasına kendi kusuru neden olmamış olması demektir. Burada başvurunun yargılamayı hızlandıracak bir şey yapması önemli değildir. Başvurucu sadece sürece engel olmamalıdır²¹⁹. Mesela, Eckerle-Federal Almanya Cumhuriyeti kararında AIHM, Federal Almanya

²¹³ Mole, Harby, a.g.e. s. 22.

²¹⁴ Karakuş, a.g.e. s. 175.

²¹⁵ König/Almanya, 1978, para. 98, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi 25.11.2019)

²¹⁶ ECHR, Boddaert v. Belgium, Başvuru No. 12819/87, 12.10.1992, para. 37, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²¹⁷ Inceoğlu, a.g.e. s. 280

²¹⁸ Yıldız, a.g.e. s. 120.

²¹⁹ Mole, Harby, a.g.e. s. 23.

Hükümeti’ni Sözleşme’nin 6. maddesini ihlal ettiğinden mahkûm etmiş, fakat tazminatı başvurunun bazı ihmalleri olduğu gerekçesiyle az tutacağını belirtmiştir²²⁰.

Mahkeme farklı bir kararında başvurunun davranış sınırını şu şekilde çizmiştir; “Kendisine ilişkin usul aşamalarını özenli şekilde yerine getirmesi, amaçlı taktiklere başvurmaması, iç hukuktaki yargılamanın kısıtlanmasına neden olabilecek olanaklardan yararlanmaktır²²¹. Başka bir AİHM kararında mahkemeye başvuranın kendi ülkesinde yapılan yargılama sürecinde on yedi defa duruşmanın ertelenmesini talep etmesini, fakat karşı tarafın duruşmanın ertelenmesi için yapmış olduğu altı talebe itiraz etmemesi nedeniyle yargılama süresinin on beş yıl devam etmesini mahkeme makul kabul etmiştir²²².

Başvurucu vekilinin keşif ya da bilirkişi raporu için gereken giderleri yatırmaması, çok sayıda dilekçe vermesi, çok sayıda mazeret bildirmesi gibi durumlar²²³, başvurucudan kaynaklı tipik kusurlar olarak kabul edilmektedir. Fakat başvurunun kanunlarda doğan haklarından yararlanması da bu kapsamda değerlendirilemez²²⁴.

Gecikmeye başvurunun kendisi neden olmuş ise makul sürenin mahkeme tarafından dikkate alınmadığı görülmektedir. Fakat başvuru kendi savunması için farklı usullerden faydalanmış ise bu kendisine karşı kullanılamaz. Başvurucudan sonuçta kendisinin hüküm giymesine neden olabilecek yargılamayı hızlandırmak amacıyla iş birliği yapması beklenmemelidir²²⁵.

Başvurucu yargılamayı hızlandırmak için çalışırsa, bu durum başvurunun lehine değerlendirilebilir. Fakat yargılamanın hızlanması için teşebbüste bulunmamış olması, mutlak belirleyici olmaz. Başvurucu görevi gereği kendisiyle ilgili usul aşamalarını özenli bir şekilde yerine getirmeli, geciktirici taktiklerden

²²⁰ Yıldız, a.g.e. s. 227.

²²¹ Mole, Harby, a.g.e. s.23.

²²² Mole, Harby, a.g.e. s. 23.

²²³ Tezcan/Erdem/Sancakdar, a.g.e. s. 199.

²²⁴ İncoğlu, a.g.e. s. 119.

²²⁵ Eckle/Almanya, 1982. para. 73, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

sakinmalı, yargılamayı kısaltmak için iç hukuktaki olanakları kullanmalıdır²²⁶. Bu bağlamda tarafların davayı takip etme yükümlülüğü, mahkemenin davayı gereken hızla yürütme yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır²²⁷.

Başvurucunun kendi tutumundan kaynaklı nedenler yargılamanın uzamasına yol açmış ise başvurucuya kanunlar tarafından tanınan yasal süreleri kullanmaktan dolayı ya da yargılamanın ertelenmesinde sorumluluk taşıyabileceği boyutta olduğu değerlendirmeye alınmalıdır. AİHM ceza yargılamasına ilişkin bireysel başvurularda yargılamanın hızlı yapılmasında başvurucunun yükümlülüğü ya da aktif rolü olmadığını değerlendirmiştir²²⁸.

C. Adli ve İdari Makamların Tutumu

Yerel yargı mercilerinin yani adli ve idari makamların tutumu makul süre değerlendirmesinde esas alınan bir diğer kriterdir. Mahkemeler açısından yargılama aşamasında hâkimin kendisi ya da yargılamada etkin rol alan kişi ve kurumlar başvurucunun aksine gereksiz ertelemelere yol açacak eylemlerden ve işlemlerden kaçınma yükümlülüğündedir. Bu bağlamda AİHM dava hâkiminin yargılamayı proaktif bir yaklaşım ile yönetmesini beklemektedir.

AİHM bunun yanı sıra davalı devletlerin ülkelerindeki yargı mercilerinin yoğun iş yükünü makul süre aşımına bir mazeret olarak göstermesini kabul etmemektedir. Mesela dokuz on aylık bir süreyle yargılamada herhangi bir ilerleme kaydedilmemiş olması, kesinlikle adli ve idari makamların tutumuna bağlı makul süre aşımı unsuru olarak görülmektedir²²⁹.

Makul süre aşımı başvurucudan ziyade genellikle yargılamayı yapan adli ve idari makamların tutumundan kaynaklanmaktadır²³⁰. Bu durum ise, devletin sorumluluğunu da getirmektedir. AİHM verdiği bir kararda yerel mahkemelerin

²²⁶ Union Alimentaria Sanders S.A/İspanya, para. 35, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²²⁷ ECHR, Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, Application No. 11681/85, 07.07.1989, para. 35

²²⁸ ECHR, Yağcı and Sargın v. Turkey, 08.06.1995, para. 66, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

²²⁹ Kuijer, a.g.e. s. 782.

²³⁰ Karakuş, a.g.e. 2001, s. 175.

davaları usulüne uygun olarak ele alma zorunluluğuna dikkat çekmiştir²³¹. Başka bir kararında ise, belirli haklı sebeplerden kaynaklanan gecikmelerde yerel mahkemelerin sorumlu tutulamayacağını ve makul süreyi uzatmış olmayacağını belirtmektedir²³².

Yerel mahkemenin özel bir görevi de yargılamada rol alan herkesin gereksiz gecikmelerin önüne geçebilmek için azami gayret göstermesini sağlamaktır²³³. Devlet ise bunun için gereken önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır. Bu önlemler arasında personel sayısını arttırma, yetersiz olan personeli eğitime gibi hususlar yer almaktadır²³⁴.

D. Yetkili Makamların Tutumu, İhmali ve Kusuru

Yetkili makamların tutumu kriteri AİHM tarafından ortaya çıkan gecikmeden devletin ihmali ve tutumu nedeniyle sorumluluğunun olup olmadığına göre ele alınmaktadır²³⁵. AİHM tarafından mahkemelerin karar verme aşamasında geçirdiği süreler makul süre yükümlülüğü açısından ayrı değerlendirilir.

Mesela Zana-Türkiye Davası sırasında başvuru tarafın hazır olduğu duruşmadan dokuz ay sonra mahkûmiyet kararı verilmesini makul süre açısından yargı makamının kusuru olarak değerlendirmiştir. Bu davada başvuru tarafın mahkemenin yetkisizlik iddiasından dört ay sonra yetkisizlik kararı alınmasını da makul süre aşımı şeklinde değerlendirmiştir²³⁶.

Yağcı ve Sargın- Türkiye Davasında ise AİHM, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin o dönem yürürlükteki TCK'nın 141-143. Maddelerinin yürürlüğünü kaldıran 1991 tarih Terörle Mücadele Kanunu sonrasında, TCK'nın anılan maddelerine dayanılarak itham edilen sanıkları beraat etmeleri için altı ay

²³¹ Boddaer-Belçika kararı 12.09.1992, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²³² Mole, Harby, a.g.e. s. 24.

²³³ Mole, Harby, a.g.e. s. 24.

²³⁴ Mole, Harby, a.g.e. s. 25.

²³⁵ Reilly v./ İrlanda, 1995, para. 64, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²³⁶ Zana/Türkiye, 1997, para. 84, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

beklenmesini, AİHS'nin 6/1. maddesinin ihlali olarak görmüştür. Dava sırasında Türkiye'deki ceza yargılamalarında önemli bir soru haline gelmiş kesintili duruşmaları da ele almış, DGM tarafından 22 Ocak 1990 ile 9 Temmuz 1992 tarihlerinin arasında 20 duruşma yapıldığını, duruşmalardan birinin sadece yarım günden fazla sürdüğü göz önüne alınmıştır²³⁷.

Ceza davaları ile ilgili olarak bir belgenin ya da dosyanın bir mahkemeden diğerine gönderilmesinin gecikmesi ya da hükmün yazılmasının gecikmesi gibi mahkemelerden kaynaklanabilecek gecikme sürelerinde de devletin sorumluluğu olmaktadır²³⁸.

Ceza davalarında AİHM başvuru tarafın risk altındaki menfaatini gözeterek, hukuk davalarına nazaran daha hızlı olunması gerektiğini verdiği kararlarda her zaman vurgulamaktadır. Başvurucunun tutuklu olarak yargılandığı davalarda ise daha titiz bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Sanığın tutuklu yargılandığı davalarda, makul süre güvencesinin düzenlendiği AİHS'nin 6/1. maddesi sözleşmedeki 5/3. maddesinde olan makul süre güvencesi ile beraber yer almaktadır. Bu davalarda yerel makamların davanın yürütülmesi için özel bir gayret göstermesi beklenmektedir. Mahkûmiyet kararından sonra AİHS'nin 5/3. maddesinin uygulanma olanağı kalmamaktadır. Hakkında mahkûmiyet kararı çıkan kişinin tek güvencesi AİHS'nin 6/1. maddesidir. AİHM tutuklu yargılanarak hakkında mahkûmiyet kararı çıkmış olan ve karara karşı yüksek mahkemeye başvuru yapmayı planlayan başvuru tarafının mahkûmiyet kararının, duruşmada okunmasından 33 ay sonra yazılmasını ve tebliği edilmesini AİHS'nin 6/1 maddesinin ihlali şeklinde değerlendirme yapmıştır²³⁹.

Yetkili makamların ihmali ve kusuruna ülkemizdeki örneklere sıkça görülen mahkeme kalemlerindeki gecikmeler, duruşmanın yürütülmesi, başka bir dava sonucunun beklenmesi, devletin delilleri göstermesindeki gecikmeler, yargı

²³⁷ Yağcı ve Sargın/Türkiye, 1995, para. 47, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²³⁸ Eckle v./Almanya, 1982, para. 64, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²³⁹ B. v./Avusturya, 1990, para. 52 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

makamları arasındaki koordinasyon eksikliği yer almaktadır. Bunlardan doğal olarak devletin sorumluluğu söz konusu olmaktadır.

Yargılamanın gecikmesi bağlamında yetkili makamların tutumları değerlendirilirken, yargısal makamların tutumları yanı sıra devletin tüm kurumlarının sorumluluğu da göz önüne alınarak, ilgili kurumların hepsinin tutumları değerlendirilmektedir. Mesela Mareira, Portekiz Davası'ndaki tıbbi bilirkişi raporunun sonucunun uzun sürmesi göz önüne alınmıştır. Davada 11 Ekim 1979 yılında davacıların talepte bulunduğu tıbbi inceleme, davacının biri için Kasım 1981, diğeri için de Şubat 1982 yılına kadar tamamlanamamıştır. Portekiz Mahkemesi süreyi idari adımlarla geçirmiştir. Aşırı iş yükü ya da uzmanın olmaması nedeniyle tıbbi incelemeler için organizasyon süresi uzamıştır. AİHM aşırı iş yükü ya da olanaksızlık nedeniyle ulusal mahkemenin talebini yerine getiremeyen kurumların hepsini kamu kurumları olarak değerlendirmektedir. Kurumların yargısal niteliğinin olup olmaması da önemli değildir. AİHM, Portekiz devletinin AİHS'nin 6. maddeye göre uygun araçları sağlama yükümlülüğünün bulunduğunu ve yükümlülüğünü yerine getirmeyerek 6. maddeye aykırı tutum takındığını, ihmali olduğunu belirtmiştir²⁴⁰.

Medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin olan hukuk davalarında ise böyle bir sorumluluğunun ortaya çıkması için, davada gecikmeye neden olan kurum ya da kişinin, devlet adına çalışıyor olması gerekmektedir. Bu hususta AİHM tarafından pek çok karar örneği mevcuttur²⁴¹.

E. Yapısal Sorunlar

Yargılamanın süresinin uzamasında yetkili makamlardan kaynaklanan gecikmeler, yargılamanın hızla sonuçlandırılması için gereken özenin gösterilmemesinden olabileceği gibi yapısal sorunlar ile organizasyon eksikliğinden de kaynaklanabilir. Yargı sisteminin yapısı, hâkim sayısı, iş yükünün ağırlığı gibi durumlar yapısal sorunlara verilebilecek örneklerdir. AİHM makul sürede

²⁴⁰ Mariera/Portekiz, 1988, § 60 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁴¹ H v./ Fransa, 1989, para. 58 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

yargılanma hakkının ihlal edilmesi nedeniyle aleyhine karar verilen devletlerin yargı mekanizmalarının hızlandırılması için yapısal çözümler üretmeleri gereğini pek çok kararında yer vermiştir²⁴².

Devlet yargılamalarda oluşan terakümü önleyebilmek için organizasyon eksikliklerini, insan kaynağı ve fiziki sorunlarını gidermekle yükümlüdür. Yetkili hâkimin bulunmadığı, başka hâkimlerin ani ve geçici olarak görevlendirildiği duruşmalarda ve diğer işleri yürüttükleri mahkemelerde sıkça yargılamaların süresinin uzadığı görülmektedir²⁴³.

Makul sürenin yerine getirilme değerlendirmesi sırasında başvurucunun yitirebilecekleri dikkate alındığında, ceza davalarında özellikle sanığın tutuklu olarak yargılandığı davalarda, genel olarak beklenti hukuk davalarından daha hızlı yargılama yapılmasıdır. AİHS'nin 6/1 maddesinde yer alan makul süre koşulu, 5/3. maddesindeki *“yakalanan veya tutulan herkes, hemen bir hâkim ya da adli görev yapmaya yasa ile yetkili kılınan diğer bir görevli önüne çıkarılmalıdır; kişinin makul bir sürede yargılanmaya veya adli kovuşturma sırasında serbest bırakılmaya hakkı vardır”* biçimindeki makul süre koşulu ile yakından ilişkilidir.

AİHM, yargılamanın usulsüz şekilde uzaması durumunda, tutukluluğun da hukuka uygun olmadığını belirtmektedir. Sürenin makul olmaktan çıkması, tutukluluğun da 5/3. maddesinin amacıyla bağdaşamamaktadır. AİHM davaların pek çoğunda hâkim tarafından tutuklu yargılamaya karar verildiğinde, yargılama safhasına gelinmesi için uygulanması gereken süreye dair ilkeleri belirlemiştir.

Kişinin nesnel olarak doğrulanabilir gerekçelere dayalı şekilde bir suç işlediği hususundaki makul şüphe, AİHS'nin 5/1 ile 5/3. maddeleri gereği alıkoyma içi her zaman gereken bir unsurdur. Fakat bunun olması, kişinin suçüstü yakalandığı durumlarda bile tutuklu yargılanması için yeterli görülmemektedir. Bu AİHS'nin 6/2 maddesinde düzenlenmiş olan masumiyet karinesini ihlal etmektedir²⁴⁴.

²⁴² Osman, Doğru, Nalbant, Atilla, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (Açıklama ve Önemli Kararlar)*, Ankara, Şen Matbaa, 2012, s. 636.

²⁴³ Hüseyin, Turan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı” *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:3, S:11, 2012, s.47-75.

²⁴⁴ Jablonski/Polonya, 2000, para. 76, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (26.11.2019)

Özgürlükten mahrum tutulmanın nesnel delillerle doğrulanabilir nitelikte olması gerekmektedir. Mesela, kişinin kaçabileceği hususunda, kanıtlar ya da tanıklarla müdahale edebileceği durumu gibi AİHS'nin 5/3. maddesindeki düzenli gözden geçirme teminatları, tutukluğa onay veren hâkimin, her defasında özgürlükten mahrum olmayı gerektiren yeterli ve ilgili nedeni varlığı konusunda tatmini gerekmektedir. Tutukluluk kararı verildiği zaman bunların varlığı, davanın duruşma aşamasına henüz gelmemiş olması, gecikmenin makullüğü, hâkimin tatminine yeterli değildir²⁴⁵.

Hâkimin gecikmelerin makul olmadığı kanaati bulunuyorsa, tutukluluk yasallığını kendiliğinden kaybedecek, tutuklunu salıverilmesi gerekli olacaktır. Her koşulda tutukluluğun uzatılma gerekçesi hâkimlerin yeterli tatmini, tutuklulukta daha az ağır, fakat savcının endişelerini giderecek niteliğe sahip bir yöntemin olmadığını göstermelidirler. AİHM, yargılamanın uzamasının başvurunun davranışının etkili olduğunu tespit etmişse de beş yılı aşan tutukluluk halinin sadece bu neden bağlanamayacağını, bunda yetkililerin de sorumluluk üstlenmesi gerektiğine yer vermiştir. Bu davada AİHS'nin 6. maddesi yanında 5. madde de ihlal edilmiştir²⁴⁶.

AİHS'nin 6. madde kapsamında hukuk yargılamaları için makul süre şartında da yetkililerin hızlandırma koşulu aranmaktadır. Özellikle başvuru açısından dava hayati önem taşıdığı ya da geri dönülmezliği, belli bir niteliği bulunduğu bu oldukça önemlidir²⁴⁷.

AİHM bazı davalarda yerel mahkemelerden daha hızlı yargılamanın sonuçlandırılmasını istemektedir. Bunun örnekleri arasında;

-AİHM çocuk velayeti davalarında verilecek kararların sadece sürenin dolması göz önüne alınarak verilmemesini belirtmektedir. Bu tür davalarda mahkemelerin normalden hızlı karar vermelerinin altını çizmiştir²⁴⁸.

²⁴⁵ Mole, Harby, a.g.e. s. 31.

²⁴⁶ Jablonski/Polonya, 2000, para. 76, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

²⁴⁷ H/ Birleşik Krallık, 1988, para. 85, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁴⁸ H/ Birleşik Krallık, 1988, para. 35 vd; Hokkanen/Finlandiya, 1994, para. 72., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

-AİHM, işveren ile anlaşmazlıklarda işvereni tarafından haksız şekilde açığa alındığını düşünen bir çalışanın kişisel menfaati doğrultusunda, alınan önlemin yasallığına dair hemen adli bir karar alınmasını belirtmiştir²⁴⁹

-AİHM, bedensel tazminat davalarında başvurunun trafik kazası sonucunda ciddi bir yaralanma nedeniyle tazminat talebi olması durumunda, daha fazla özen gösterilmesi ve davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını belirtmiştir²⁵⁰.

-AİHM, virüslü kan nakli nedeniyle HIV virüsü kapmış olan ve devlete tazminat açmış olan başvurunun ömür beklentisi ve durumu gözetilerek, 2 yıl devam eden yargılamanın makul sürede olmadığı kararı vermiştir. AİHM yerel mahkemelerin bu tür davalarda duruşmaları daha hızlı yapması için yetki kullanmasını belirtmiştir²⁵¹. Mahkeme, yetkili adli ve idari makamların bu türden anlaşmazlıklarda AİHS gereği özel bir itina göstermeleri adına olumlu bir yükümlülük altında olduklarını belirtmiştir²⁵².

III. MAKUL SÜRENİN İHLAL NEDENLERİ

Adil yargılanma ve makul sürenin ihlal nedenlerinin bir kısmı mevzuatla ilgili olup, önemli bir kısmı da uygulama ile ilişkilidir. Bazı dönemlerde yapılmış reformlarla mevzuatta bazı iyileştirmeler olsa da, yenileşme ve reformlara gösterilen direnç ve eski alışkanlıklardan doğan nedenlerde dolayı yargılamalar makul sürede sonlandırılmamaktadır. Bu durumun varlığı toplumda “geç gelen adaletin adalet olmadığı” algısının oluşmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Adil yargılamada makul sürenin ihlaline neden olabilecek çok sayıda unsur bulunmaktadır.

Makul sürenin ihlali diğer bir ifadeyle yargılamanın uzamasında etkili olan unsurlar, yargılama hukuku alanlarına göre farklılık ve benzerlik gösterebilmektedir. Bu bağlamda makul sürenin ihlal nedenlerini yargılama hukuku ayırımını göz önüne alarak açıklamak daha isabetlidir.

²⁴⁹ Obermeier/Avusturya, 1990, para. 72., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁵⁰ Silva Pontes/Portekiz, 1994, para. 39, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁵¹ X/ Fransa, 1991, para. 47, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁵² A/Danimarka, 1996, para. 78, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Hukuk davalarında makul sürenin ihlaline neden olacak unsurların bir kısmı maddi hukuka, diğer kısmı da yargılama yöntemlerine ilişkin unsurlardır. Maddi hukuktan kaynaklanan unsurların neden olduğu makul süre ihlallerinden kaynaklı uzun süreli yargılamalara 766 sayılı Tapulama Kanunu’nun yürürlük sürecinde açılan kadastro davaları örnek olarak gösterilebilir. Kanun’un yürürlükte olduğu dönem kadastro çalışmaları sırasında istisnai askı sürelerinin kural haline getirilmiş olması, çalışmaların vatandaşların müdahalesine açıklığı, fen memurlarının yetersizliği nedeniyle sağlıklı keşif ve ölçümleme yapılamaması gibi durumlar davaların uzamasının en önemli nedenleridir²⁵³.

Geçmişten günümüze devam eden kadastro davaları makul süre ihlalinin en belirgin örnekleri arasında gösterilmektedir. Kadastro davalarındaki makul süre ihlalleri 2012-2013 yıllarındaki verilere göre Türkiye ortalamasının yaklaşık on kat düzeyindedir²⁵⁴.

Maddi hukuktan kaynaklanan uzun yargılama nedenlerine ilişkin gösterilebilecek başka bir örnek ise 6831 sayılı Orman Kanunu²⁵⁵ hükümlerine dair uygulamalardır. Kanunun eski ilga edilen 1. maddesi gereği bir arazinin orman kabul edilip edilemeyeceği hususundaki hukuksal uyuşmazlıklarda, Bakanlık görüşü alınması zorunlu iken mahkemelerin buna bağlı olmaması öngörülmüştür. Mahkemeler bu durumda Bakanlık görüşüne başvurdıkları zaman uzun yıllar yanıt alamamaktalar ve davalarda ilerleme sağlanamadığından dolayı dava süreçleri sürüncemede kalmaktadır²⁵⁶.

Yargılama usulü alanında Hukuk Muhakemeleri Kanunu²⁵⁷ ile Tebligat Kanunu’nun²⁵⁸ uygulanmasından doğan sorunlar da hukuk davalarında makul sürenin ihlaline, yargılamanın uzama nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Özellikle tebligat hukukundaki yanlış uygulamalar dava dosyasında bozulmalara yol açabilmektedir. Hukuk davalarında taraf teşkili önem taşımaktadır. Bu bağlamda

²⁵³ Muharrem, Ünal, “Hukuk Davalarının Uzamasının Nedenleri ve Yargılamada Çabukluğun Sağlanması”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 6, Yıl 1982., s. 43-44.

²⁵⁴ Yücel, a.g.e. s. 41.

²⁵⁵ 6831 Sayılı Orman Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 08.09.1956, S. 9402

²⁵⁶ Ünal, a.g.e. s. 48

²⁵⁷ 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, S. 27836

²⁵⁸ 7201 Sayılı Tebligat Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 19.02.1959, S. 10139

tebliğ memurlarının yapabileceği usulsüz tebligatlar, dava dosyasında geri dönüşlere, yargılama işlemlerinde tekrara neden olabilmektedir²⁵⁹.

Hukuk davalarında yargılamanın sürüncemede kalmasına neden olabilen diğer bir hüküm eski Borçlar Kanunu'nun 53. maddesinin²⁶⁰ karşılığı olan 6098 sayılı yeni Borçlar Kanunu'nu²⁶¹ 74. madde hükmü gereği hukuk mahkemesi yargıcı dava konusu olaya ilişkin ceza mahkemesi davasındaki kararlar bağli değildir. Fakat uygulamada aksine hukuk mahkemeleri ceza mahkemelerinde görülen davaların sonuçlanmasını beklemektedir²⁶².

Bunun yanında Yargıtay içtihadına göre, ceza davalarında kesin delil yetersizliği nedeniyle beraat kararının verilmesi halinde, ceza mahkemesinin kararı hukuk mahkemesi hâkimi açısından bağlayıcılığı bulunmaktadır²⁶³.

Yargıtay uygulamasında, "... ceza mahkemesi kararı, hukuk hâkimi bakımından bağlayıcı olmasa da ceza mahkemesi tarafından tespit edilen maddi olgular hukuk hâkimi açısından da bağlayıcıdır. Dava konusunu oluşturan olayın özelliğine göre ceza mahkemesinde görülen davanın neticesi beklenmeli, daha sonra tüm deliller değerlendirilerek, ulaşılan sonuca göre karar verilmelidir...."²⁶⁴.

Bu bağlamda yargısal birliğin sağlanması, yargı kararlarının çelişkisiz olması amacıyla doktrinde ve yargısal uygulamalarda ceza ve hukuk mahkemelerinin tam bağımsız olamayacakları, kısmen dahi olsa bağımlılıklarının olduğu kabul edilmektedir²⁶⁵.

Diğer taraftan ceza davasının henüz açılmamış olması ya da ceza yargılamasının uzaması ya da çeşitli nedenlerle yargılamanın gecikecek olması gibi hallerde hukuk mahkemesinin ceza mahkemesi kararını beklememesi gerektiği

²⁵⁹ Ünal, a.g.e. s. 52.

²⁶⁰ 818 Sayılı Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 29.04.1926, S. 359

²⁶¹ 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, S. 27836

²⁶² Ünal, a.g.e. s. 49.

²⁶³ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 1916/5918, 17.06.1966 tarihli karar; Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 tarihli karar

²⁶⁴ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 tarihli karar

²⁶⁵ Halis, Yaşar, "Ceza Mahkemesi Kararlarının Hukuk Hâkimini Etkileyip Etkilememesi Meselesinin Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlaline Varan Boyutu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 109, Y. 2013, s. 453.

yönünde görüş ise yargılanın makul sürede tamamlanmasını öngören adil yargılanma hakkı ilkesini destekleyici niteliktedir²⁶⁶.

Hukuk davalarını uzamasına, makul sürenin ihlaline yol açan etkenlerin bir kısmı yapısal nedenlerde kaynaklanabilmektedir. Mahkemelerle ilgili nedenler arasında adliyelerde personel azlığı, hâkimlerin yetişmesi, mahkemelerde araç, gereç ihtiyacının olması gibi bazı durumlar sayılabilir.

Taraflardan kaynaklanan nedenler arasında, davanın uzatılması adına kasıtlı olarak hâkimlerin reddedilmesi, hâkimlerin yersiz yere şikâyet edilmesi gibi tipik mazeretler gösterilmektedir. Taraflar dışında yargılama sürecindeki bilirkişilerin, görüşü alınan uzmanlık kurumlarının, kişilerin ve kurumların görevini süresinde yerinde getirmemesi hukuk davalarında makul süre ihlali nedenleri arasındadır. Bilirkişiler ya da tanıklar hakkındaki yazışmaların hızlı ve sağlıklı bir şekilde yapılmaması da yargılamanın uzamasına yol açabilmektedir²⁶⁷.

Ceza davalarında makul sürenin ihlal nedenleri arasında gereksiz yere duruşmaların erteleme davaların uzamasındaki en önemli sorun olarak gösterilmektedir. İddia makamı, sanık müdafî ve çoğu zaman ara karar vermek için hazırlık yapmamış hâkimler davanın gereksiz uzamasına neden olmaktadır²⁶⁸. Olgunlaştırılmayan soruşturma aşaması da davanın soruşturma sonucuna dayalı olması durumunda, davanın uzama nedenleri arasındadır.

Hâkimlerin dava konusu hakkında yeterince bilgi sahibi olmamasına bağlanabilecek olan bilirkişilere gereğinden fazla başvurulması da makul süre ihlalleri arasında gösterilmektedir. Gerekli görülen durumlarda da bilirkişi raporunun temel detaylarının açıkça belirtilmemesi de dosyanın birden fazla geri gönderilmesine, sonucun ise aylar, yıllar sonrasında alınabilmesine neden olabilmektedir²⁶⁹. Yargılamalar sırasında özellikle Adli Tıp Kurumu'na gönderilen

²⁶⁶ Çelik Ahmet, Çelik, *Tazminat ve Alacaklarda Sorumluluk ve Zamanaşımı*, Bilge Yayınevi, İstanbul, Eylül 2012, s. 375-376.

²⁶⁷ Ünal, a.g.e. s. 60.

²⁶⁸ Akbulut, a.g.e. s. 452.

²⁶⁹ Akbulut, a.g.e. s. 452-453.

dosyalarda bekleme süresi oldukça uzundur. Ayrıca dosyanın birden fazla kuruma gönderilmesi de durumu kronik hale getirmektedir²⁷⁰.

AİHM’de pratikte idari yargılama- hukuk yargılaması ayrımı yapılmamaktadır. Fakat ülkemizde idari yargılama farklı bir yargı alanı olduğundan, bu alandaki yargılamaların uzun sürmesinin detaylı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye’de idari davaların son yıllarda makul sürede sonuçlandırılmadığı iddiası bulunmaktadır. AİHM gündemine gelen makul süre ihlali konulu davaların önemli bir kısmı başvuru lehine neticelenmektedir²⁷¹.

İdari yargılamada hukuk yargılamasından farklı şekilde makul sürede yargılama hakkında süje davacı taraftır. Davalı tarafı idari davalarda kamu otoritesini temsil etmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının süjesi olarak kabul edilmemektedir. Bu bağlamda idari davalarda, eylem ve işlemlerinde kamu gücünün üstünlüğüne dayanan idare tasarruflarının hukuka ayrılığının ileri sürülme olanağı davacıya tanınmış, idari davaların makul sürede neticelendirilmesinin talep yetkisi de verilmiştir. İdarenin davanın makul sürede neticelendirilmediği iddiası ile AİHM’ne başvurması durumunda, kişi bakımından yetkisizlik gerekçesi ile başvuru kabul edilebilir olmayacaktır.

İstinaf müessesinin uygulanmasıyla birlikte, yürürlükten kaldırılan karar düzeltme yolu gibi kararların yüksek mahkeme tarafından tekrar incelenmesi suretiyle yargılamanın ciddi oranda uzamasına makul sürenin ihlal edilmesine neden olan başka bir etken ise ısrar (direnme) müessesidir.

Direnme yetkisi Yüksek Mahkeme’nin kararına uymaması bağlamında derece mahkemesine verilmiştir. Yüksek mahkemenin bozma kararına uyulmama durumu yani yetkinin kullanılması durumu Yüksek Mahkeme’lerin vasfına uygun görülmemektedir. Ayrıca yargılama süresi bu nedenle uzamakta, yüksek mahkemelerde de iş yükü artmaktadır. Bu sebeple direnme müessesinin tamamen

²⁷⁰ Yücel, a.g.e. s. 38.

²⁷¹ Hüseyin, Bilgin, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İdari Yargısına Yansımaları*, Adalet Yayınevi, Ankara, Mayıs 2014, s. 236

ortadan kaldırılması durumunda da kapsamının belli koşullarda sınırlandırılması yargılamanın süresini de kısaltmaya hizmet edecektir²⁷².

Türk hukukunda yüksek mahkemelerin verdiği içtihadı birleştirme kararları dışında yer alan mahkeme kararlarının hukukun bağlayıcı kaynakları içinde yer almadığı görülmektedir. Bu bağlamda bir mahkemenin belli bir konuda verdiği bir kararın, aynı konu için açılacak yeni bir davada tekrarlanma yükümlülüğü bulunmamaktadır. Türk Hukuku'nda Danıştay, Yargıtay gibi yüksek mahkeme içtihatları derece mahkemelerinde sadece takdiri delil olarak değerlendirilmektedir. Bu çelişen içtihatları, yargılamaların uzamasına zemin hazırladığı için, içtihadı birleştirme kararlarının bağlayıcı olması kabul edilmiştir²⁷³.

Bu sebeple yargılama aşamasında içtihatları birleştirilmesi yolunun tercih edilmesi, içtihadı birleştirme kararlarının değiştirilmesinin daha etkin şekilde yapılması yargılama aşamasının hızlandırılmasını sağlayabilecek önemli etkenler olarak değerlendirilmektedir²⁷⁴.

Bunun yanı sıra her hukuk sisteminde olağan olan görevsizlik, yetkisizlik, düşme, ortadan kaldırma, birleştirme kararlarının Türk Hukuk sistemindeki yargılamaların neticelendirilmesinde büyük bir oranda olduğu belirtilmelidir. Bu türde davalarda uyuşmazlıklar esastan karara bağlanmamaktadır. Bu bağlamda bu tip davalar hukuk sisteminin etkin ve verimli işlemesine olumsuz etki yapmaktadır. Görevsizlik, yetkisizlik, birleştirme, fezleke yazılması kararı ile sonuçlanan dava kategorisi 2013 yılı verilerine göre %6,2 oranında olduğu görülmektedir²⁷⁵. Dava koşullarının incelenmesi hâkim tarafından dava başında yapılmalıdır. Davanın ileri aşamasında dava şartı eksikliği belirlenerek davanın reddedilmesi ya da davanın düşürülmesi ise usul ekonomisi ilkesine aykırıdır.

²⁷² Baki, Kuru, "Bugünkü Yapısı İçinde Yargıtay'ın İş Yükünü Azaltma Çareleri", *Baki Kuru (Ed.), Makaleler: "Medeni Usul Hukuku", İcra İflas Hukuku, Diğer Konular*, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006, s. 371.

²⁷³ Özkan, Duvar, Ayşe, "İnsan Hakları Hukukunun İctihadi Kaynakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, S. 4 Ekim 2016, s. 136.

²⁷⁴ Kuru, a.g.e. s. 375-376.

²⁷⁵ Yücel, a.g.e. s. 50.

A. Mahkemelerin İş Yüğü ve Performansı

Dava girişinin aşırı yoğun olması neticesinde sürdürülmesi güç dava yığılmaları ve dava sürelerinin aşırı uzamasına neden olmaktadır. Bu durumda adalet alanında kaynak sıkıntısı ortaya çıkmaktadır. Mahkemelerin aşırı iş yükü aynı zamanda hâkimlerin çalışma kalitesini olumsuz etkilemekte, karmaşık davalara dahi fazla süre ayıramamalarına neden olmaktadır.

Avrupa Etkin Yargı Komisyonu (CEPEJ) raporu ile Adalet Bakanlığı verilerine göre, Danıştay ve Yargıtay Avrupa'nın en büyük yüksek mahkemelerindendir. Yüksek mahkemelerin gündemindeki hatırı sayılır miktardaki davaya bakacak hâkim ve dairesinin olması, beraberinde hukuki belirsizliği de zemin hazırlayacaktır. Bu durum çelişkili kararların alınma olasılığını da önemli oranda arttıracaktır. Hukuki belirsizliğin olması, gelen dava sayısının artmasının ve verimsizliğin nedenleri arasındadır.

Adli mercilerin yargılama sürelerinin uzamasını önlemek amacıyla adli faaliyetlerin etkinliğinin belirlenmesine odaklanmalıdır. Etkinlik, davaların uzunluğunun, adaleti etkinliği ile vatandaş haklarının temel bir etkiye sahip olduğu varsayımıyla kurulmaktadır. Adalet Bakanlığı'nın, Türkiye Barolar Birliği ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun bununla başa çıkabilmek için, adli sistemin işleyişini iyi değerlendirmesi ve adli performans göstergelerinin geliştirilerek kullanmaları önemli bir unsurdur.

Mahkeme ve hâkimin faaliyetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi için oldukça yaygın bir gösterge olan temizleme oranına başvurulmaktadır. Bunlar Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre hazırlanmıştır. Temizleme oranını hesaplandığı formülde, belirli bir dönemde açılmış ve sonuçlandırılmış davaların yüzdelik oranını vermektedir²⁷⁶. Elde edilen temizleme oranı ise, mahkemenin ve hâkimin davalarla başa çıkabilme kapasitesinin değerlendirilmesi ile mahkemenin etkinliğinin görülmesini sağlamaktadır.

²⁷⁶ CEPEJ Raporu s. 12 vd., Bkz. www.cepej.adalet.gov.tr, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Adalet Bakanlığı ise mahkemelerin etkinliğini değerlendirebilmek için, temizlenme oranının yerine biten davaların sayısının görülmeyi bekleyen davaların sayısına oranını belirleyerek, dava devir oranını belirleyerek hareket etmektedir. Dava devir oranı, belirli sürede sonuçlandırılmamış davalarla sonuçlandırılmış davalar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bunu belirleyebilmek için yıl boyu standart dava tiplerini devir sayısının ya da sonuçlanan davaların hesaplanması gerekmektedir. Mesleki değerlendirmede hâkimlerin terfi için bireysel performanslarının değerlendirilmesi için de bu formülden yararlanılmaktadır. Fakat yıl içinde mahkemenin ve hâkimin performansı için formül yararlı bilgiler vermeyebilir. Sonucun sağlıklı olması dava yığılması ile orantılıdır. Temizlenme oranı hâkimlerin performansı ve mahkemenin etkinliğinin değerlendirilmesinde daha verimlidir. Fakat adli performansın değerlendirmesinde temizlik oranı göstergesi de yeterli değildir. Bunun nedeni sonucun dava girişi boyutuna bağlı olmasıdır.

Mahkemelerin performansını ölçmek için yaygın kullanılan göstergeler bulunmaktadır²⁷⁷. Bu göstergeler aşağıdaki gibidir²⁷⁸:

-Verimlilik oranı göstergesi: Bu gösterge mahkemede bir yılda kullanılan personel sayısı ile aynı mahkemede bu sürede sonuçlandırılan dava sayısının arasındaki ilişkidir.

-Toplam dava yığılma göstergesi: Bu gösterge belirli sürede sonuçlandırılmamış davaları belirtmektedir. Dönemin başında bekleyen davaların sayısı ile dönem içinde sonuçlandırılan davaların sayısının farkını göstermektedir.

-Dava yığılmasının çözülmesi göstergesi: Bu gösterge dava sayısının temizlenme süresi arasındaki ilişkinin belirlenmesiyle hesaplanmaktadır. Dava yığılmasının çözülmesi için gereken zaman ay veya gün cinsinden belirlenmektedir.

-Hâkim başına düşen dava göstergesi: Bu gösterge belirli dönemde hâkim başına düşen belirli türden dava sayısını göstermektedir.

²⁷⁷ Avrupa Etkin Yargı Komisyonu-CEPEJ Raporu, s. 13-14

²⁷⁸ Avrupa Etkin Yargı Komisyonu-CEPEJ Raporu, s. 13-14

-Standarttan sapma göstergesi: Bu gösterge belirli dönemde dava tipine göre belirlenen hedeflerden gün veya yüzde cinsinden olan sapmayı göstermektedir.

Mahkemelerin performansının ölçüldüğü bu göstergeler, standart yargılama süresi ve üretkenlik kriterlerine ilişkin kriterlerle ilişkilendirilmelidir. Ortalama üretkenlik standardı Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından oluşturulmalıdır. Belirlene bu standart mahkeme veya hâkimin davaların karmaşıklığına göre belirli sürede ulaşabileceği standart şeklinde olmalıdır. Standartlar mahkemenin işleyişini iyileştirebilecek programlar dâhilinde kullanılabilir. Davaların karara bağlanma oranı ne kadar verimli olursa, davaların adil yargılanma hakkı ve makul süre bağlamında görülmesi mümkün olabilir.

B. Adli Kolluğun İşlevi

Toplumda bireylerin huzur için yaşamaları sadece güvenliklerinin sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Devler bu önemli görevi üstlenerek, toplum ve birey güvenliğini sağlamaktadır²⁷⁹. Bunu gerçekleştirebilmek için etki ceza adalet sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sağlandığında vatandaşların adalete ve devlete güveni artar²⁸⁰. Bu Açından adli ve idari birimlerin yönetimindeki kolluk kuvvetleri, özellikle adli kolluk etkin bir ceza adalet sisteminin sağlanmasında önemlidir²⁸¹.

Kolluk birimlerinin idari kolluk görevi yanı sıra suç işlendikten sonra devreye giren adli kolluk görevi de bulunmaktadır. İdari kolluğun kamu düzenini sağlayan işlevi bulunurken, adli kolluğun kamu düzenini bozanları tespit etme ve yargı merci önüne çıkarma işlevi bulunmaktadır. Suç işlenmesiyle beraber adli kolluk harekete geçmekte, failleri ve delilleri belirleyerek, bunları yargıya teslim etmektedir²⁸². Bu şekilde bozulmuş olan kamu düzeni yeniden sağlanmış olur²⁸³.

²⁷⁹ Centel, Zafer, a.g.e. s.88.

²⁸⁰ Akın, Çakın, “Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği Açısından Adli Kolluğun Gerekliliği ve Geliştirilmesi”, Avrupa’da ve Türkiye’de Kolluk-Adalet İlişkileri Sempozyumu, 28-30 Kasım 2005, (Editör: Burcu Ertem), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006, s. 41.

²⁸¹ Erdener, Yurtcan, Ceza Yargılaması Hukuku, 10. B., Kazancı Y., İstanbul, 2004, s. 225.

²⁸² Hasan T, Fendoğlu, “Adli Kolluk Üzerine”, *Yargıtay Dergisi*, Ocak-Nisan, 1997, S. 1-2, C. 23, s. 234.

²⁸³ Kunter, Yenisey, Nuhoğlu, a.g.e. s 333,

Makul sürenin ihlal edilme nedenlerinden biri ülkemizde Cumhuriyet Savcısı'lığına bağlı Adli Kolluk Birimi olmamasıdır. AİHM tarafından verilen 14 Eylül 2010 tarihindeki Dink/Türkiye kararında, Türk mercilerin Dink cinayetini engelleyebilmek için makul olan şeylerin yapılmadığını, Dink'in korunması için yapılması gerekenler hususunda soruşturmanın etki yapılmadığını belirtmiştir²⁸⁴.

Adli Kolluk Yönetmeliği uygulamaya henüz konulmadığı için, Cumhuriyet Savcıları çalışmaları sırasında İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Emniyet Müdürlüklerindeki Adli Kolluk Birimlerinden destek almaktadır. Bunun neticesinde soruşturmanın hakkaniyete uygun ve makul sürede yapılamaması gündeme gelmektedir²⁸⁵.

CMK'nın 161. maddesi gereğince Cumhuriyet savcısı kendisi ve emri altındaki adli kolluk marifetiyle soruşturmaları yürütmektedir. Yasanın 164. maddesi gereğince de savcının talimatları ile soruşturma işlemleri öncelikle adli kolluk tarafından yerine getirilmelidir. Adli görevlere ilişkin olarak adli kolluk görevlileri savcının talimatlarını yerine getirir. Adli kolluk görevlileri yakalanan kişileri, el koydukları olayları ve uygulana tedbirleri emrinde oldukları Cumhuriyet Savcısına hemen bildirmekle, Savcının adliyeyle dair emirlerinin tümünü gecikmeden yerine getirmekle yükümlüdürler.

Savcıların uygulamada soruşturmalarda adli kolluğun sevk ve idaresini protokollere ya da yazılı rehberlere göre değil, sözlü anlaşmalarla yerine getirdikleri görülmektedir. Soruşturmayı yürüten kolluk görevlilerini savcılar yazışmak ya da telefonla aramak suretiyle denetleyebilmektedir. Bunu yapabilmeleri için belirli bir zaman dilimi belirlenmemiştir. Adli kolluğun soruşturmalara dair gelişmeleri savcılara bildirmek için belirlenen bir süre olmadığı gibi özel iletişim kanalları da bulunmamaktadır.

Ayrıca savcıların adli kolluk üzerinde sıkı bir denetim mekanizmaları da bulunmamaktadır. Her dava için Cumhuriyet Savcısı tarafından kolluğa yazılı talimat

²⁸⁴ Dink/Türkiye, 2010, para. 37 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁸⁵ Kunter, Yenisey, a.g.e. s. 363 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

verilmekte, kolluk görevlilerinin hâkimlere yapacağı talepler sadece savcılar aracılığıyla yapılabilmektedir. Kolluk görevlilerinin sanıkları sorgulayabilmesi sadece Cumhuriyet Savcısının hazır olduğu durumlarda mümkün olmaktadır²⁸⁶. Adli kolluk görevlileri gerçekleştirdikleri yakalamalar hakkında derhal savcayı bilgilendirmek, savcının adliyeye ilişkin olan tüm emirlerini yerine getirmekle yükümlüdürler²⁸⁷. Yeni sistemdeki en tartışmalı özellik CMUK'nın 156. maddesi hükmü gereğince, kolluğa verilen doğrudan araştırma yapma yetkisinin kolluğa tanınmamasıdır. Düzenlemeye göre, kolluk kendiliğinden hazırlık soruşturması ve araştırma başlatamaz. Kolluğu bastırma görevi şeklinde ifade edilen ve suçüstü hali dışında meydana gelen adli bir olayda soruşturmaya başlayabilmesi sadece savcının talimatları doğrultusunda olabilir²⁸⁸.

Cumhuriyet Savcılığı ve adli kolluğun ilişkisi CMK'nın 167. maddesinde öngörüldüğü gibi Adalet Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığının çalışmasıyla 2005 yılında Adli Kolluk Yönetmeliği çıkarılmıştır. Yönetmeliği yürürlük tarihi 1 Haziran 2005 yılında yeni CMK ile gerçekleşmiş, ancak yönetmelik uygulamaya konulamamıştır. Bu sebeple adli soruşturma ve davalarda savcının kolluk üzerinde tam denetim ve yetkisi bulunmamaktadır.

C. Hâkim/Savcının veya Diğer Personelin Yargılamaya Etkisi

Adalet sisteminin iyi yönetilmesi yargı bağımsızlığının temelini oluşturmaktadır. Mahkemeler, hizmet verimliliklerini ve kalitelerini artırmak, yargıya güveni tekrar sağlamak adına modern idari teknikleri benimsemek durumundadırlar. Hâkimler Türk Hukuk sistemi içinde geçmişten itibaren çalışma süreleri boyunca mesailerinin önemli kısmını idari işlerle uğraşmak durumunda kalmışlardır. Adli ve idari görevler arasında da net bir ayrım bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra hâkimler kendi personelleri ile birlikte yalnız çalışmaya alışmışlardır. Ancak mahkemelerin verimi ve etkin çalışmasının sağlanmasında, başkanların modern yönetimi sağlaması, yönetim standardı açısından performans değerlendirmesini kullanmaları gerekmektedir.

²⁸⁶ CMK 169 md.

²⁸⁷ CMK 161/2 md.

²⁸⁸ Yenisey, a.g.e. s. 27.

Hâkimler uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulmasını temel iş olarak yerine getirmelidir. Hâkimlere yüklenen adli olmayan görevlerin mahkeme memurlarına, kâtiplere ya da diğer adli görevlilere devredilmesi gerekmektedir. Bu hâkimlerin üretkenliğini arttırdığı gibi iş kalitesini de yükseltecektir. Dolayısıyla yargılama süreci daha hızlı işleyecek, makul süre ihlalleri önlenebilecektir.

Bunun yanı sıra mahkeme memurlarının daha üretken olması için, hâkimleri sorumluluğuna verilen idari görevleri yerine getirebilecek kapasitede olan, uzmanlaşmış, eğitilmiş idari personeli yetiştirilmesi, görevleri bakımından personelin ayrılması gerekmektedir. Bu şekilde hâkimlerin davalara, duruşmalara hazırlanmasına yardımcı olacak, yürütülen işlerde öneriler getirecek, ilgili içtihatları toplayabilecek hukuk yardımcılığı kadrosunun oluşturulması yargılamaya olumlu katkılar yapacaktır. Bu bağlamda hâkimler davalara bakma, karar vermeye yoğunlaşma yani esas görevlerini daha hızlı yerine getirebilecektir.

Savcılar için de hukuk yardımcılarının görevlendirilmesi gerekmektedir. Hukuk yardımcılarını savcılıklarda savcı tarafından verilen ileri soruşturma, kovuşturma, iddianame kararları, bilirkişi raporları gibi belgeleri hazırlayabilirler. Adli görevlilerin bir kısmı hâkim müdahalesi olmaksızın ya da az adli denetim ile belirli davaların çözüme kavuşturulmasına yetecek yetkinliğe sahip olabilirler. Buna hâkimlerin yetkilerinin bazılarının meslekten olmaya hâkim yardımcılara devri şeklinde yaklaşılabilir²⁸⁹. Özellikle bazı hukuk davalarında bu tür adli personeller çeşitli görevler üstlenebilirler.

D. Türk Hukuku'nda Uzmanlaşma

AİHS'de 6 madde pek çok ilkeyi ve hakkı içeriğinde barındırmaktadır. Adil yargılanma hakkına ilişkin hak ve ilkelerin önemli bir kısmına bu maddede açıkça yer verilmiştir. Kalan kısmı ise AİHM tarafından genişletilmiş yorum şeklinde maddede zımni unsurlar biçiminde yer almış, zamanla ilkeler AİHM içtihadı haline gelmiştir.

²⁸⁹ CEPEJ 2010 Raporu s. 20., Bkz. www.cepej.adalet.gov.tr Erişim Tarihi (25.11.2019)

Türkiye’de mahkemelerin çoğunda davalar otomatik olarak UYAP adli bilişim teknolojisi tarafından tevzi edilmektedir. Fakat mahkemelerde görevli olan hâkimlerin alanlarında yeterince uzmanlaştığını söyleyebilmek mümkün değildir. Davaların hâkimlere dağıtılması bir puanlama sistemi ile eşit olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla bu hâkimlerin kendi alalarında uzmanlaşmasına engel olmaktadır. Mesela Ankara’da 12 Ağır Ceza Mahkemesi içinde sadece dördü uzmanlaşmış ve ilgili davalara bakmaktadır. Sekiz Ağır Ceza Mahkemesi ise genel yargı yetkisine sahiptir. Bunun anlamı mahkemelerin konusuna giren her davaya bakıyor olmasıdır. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı uzmanlaşma ilkesi gereğince iç genelge çıkarmış, savcılarını yeteneklerine ve deneyimlerine göre uygun olan 18 Başsavcılık bürosunda görevlendirmiştir. Genelge çerçevesinde basın bürosu, bir müzraaat bürosu ve ortak infaz bürosu kurulmuştur²⁹⁰.

Hukuk mahkemelerinde aile, ticaret, asliye ve iş mahkemeleri ise kendi aralarında ayrı bir uzmanlaşmaya gitmemiştir. Her mahkeme yani asliye, aile, ticaret, iş mahkemeleri kendi aralarında alanlarına giren her davaya bakmaktadır. Mahkemeler kendi aralarında iş bölümü yapmadıkça, uzmanlaşma gerçekleşmemekte, uzmanlık mahkeme hâkiminin becerilerine ve yeteneklerine göre oluşmaktadır.

E. Yargılamada Kalite Yönetimi ve Kararların Kalitesinin Etkisi

Türkiye’de temyize gönderilmiş kararların büyük çoğunluğu üst mahkemeler tarafından bozulmaktadır. Aynı adliyede bulunan farklı mahkemelerin ya da yüksek mahkemelerdeki farklı dairelerde birbiri ile çelişen kararlar verilebildiği sıkça görülmektedir. Aynı mahkemedeki hâkimler dahi yüksek mahkemede bozulan kararları ya da içtihatları tartışmak için bir araya gelmemektedir. Hâkimler genellikle yalnız çalışmayı tercih etmektedir. Hâkimlerin birbirlerinden öğrenebilecekleri de bulunmaktadır.

Aynı adliyede, şehirde, bölgede yer alan hâkimlerin, mahkeme başkanların düzenli şekilde bir arada toplantılar yapması, deneyimleri, uygulamaları, içtihatları görüşmeli ve fikir alışverişinde bulunmalıdırlar. Bu şekilde içtihatlar arasındaki

²⁹⁰ CEPEJ Raporu s. 21., Bkz. www.cepej.adalet.gov.tr Erişim Tarihi (25.11.2019)

farklılıklar önlenabilir. Bu uygulamanın yapılmaması kararlar ve içtihatlar arasındaki istikrarın ve uyumun bozulmasına yol açmaktadır.

Yargıtay ve Danıştay kararlarının %1 kadarı hukuk dergilerinde ya da hukuk inceleme dergilerinde yayınlanmaktadır. UYAP üzerinden Yargıtay kararlarına ulaşılsa da kararlar tasnif edilmediği, indekslenmediği, karar özetlerin de yer almadığı görülmektedir²⁹¹.

Bir adli kararın kalitesi, kararı veren hâkimle sınırlı değildir. Bunun yanında adli sisteme aktarılmış kaynakların yeterliliği, mevzuatın kalitesi, hukuk eğitimindeki kalite gibi parametrelerde bunda etkilidir. Kanunlar, mahkemelerdeki dava hacmini, açılacak dava türlerini, davalar hakkında uygulanacak işlemleri etkileyebilir.

Adli kararların kalitesini etkileyebilecek unsurlar arasında mevzuatı sıkça değiştirilmesi, kanunlar ve mahkeme kararlarındaki belirsizlikler, usul çerçevesindeki eksikliklerde, kanunların iyi yazılmaması bulunmamaktadır. Adli kararların gereklilikleri açık gerekçe ve analizdir. Bunlar adil yargılanma hakkının hukuki belirliliğini arttıran gerekliliklerdir.

Kişilerin mahkemeye işi düşmesi durumunda, kararın kalitesi yanından adli sürecin kalitesi de adaletin kalitesinin göstergesi olmaktadır. Adli sürecin kalitesinin sağlanması ise hâkim ile taraflar arasındaki şeffaf ve sorunsuz iletişim yanında makul süre ile sağlanabilir. Yasal işlemin başlatılması, çoğunlukla süresinin kestirilemediği, uzun bir sürecin başlatılması anlamındadır. Mahkeme işlemlerinin öngörülebilir olması, yurttaşların yargı sistemine daha fazla güven duymasına neden olacaktır. Bu bağlamda, taraflarla dava yönetimi toplantısının yapılması, uzlaşma için yardımcı olunması, ertelemelerin önlenmesi, olayların açık takviminin belirlenmesi açısından etkili araçlardır. Sürecin uzaması kişilerin çoğunun adli makamlar başvurmaya engel olmakta ve suç sayısının artmasına neden olmaktadır. Yürürlüğe girmiş olan 6100 sayılı Hukuk muhakemeleri Kanunu ise buna uygun şekilde hazırlanmıştır²⁹².

²⁹¹ CEPEJ Raporu s. 21., Bkz. www.cepej.adalet.gov.tr, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁹² HMK 137 vd. maddeler

F. Mahkemedeki İşlemlerin Süresi

Mahkemedeki işlemlerin süresi yargılamanın makul sürede tamamlanması bağlamında gerçekleşmelidir. Yargılama süresinin uzaması, davaların yığılması, iş yükü özellikle yüksek mahkemeler açısından önemli bir sorundur²⁹³. Davalar ilk derece mahkemeleri tarafından genellikle AİHM tarafından hedeflendiği gibi makul sürede sonuçlandırılabilir. Fakat yeni davaların fazla olması, verimlilik sınırının altındaki temizlenme oranı dikkate alındığında, adli sistemde verimlilik artışı için gereken önlemlerin alınmaması halinde, kısa sürede ilk derece mahkemelerinde de dava süreleri ciddi oranda uzamasına neden olabilecektir. Dava devir ve temizlenme oranlarının düşük olduğu çocuk mahkemeleri ve bazı mahkemelerde, dava süresi hususunda şimdiden ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Danıştay, İdare Mahkemeleri ve Bölge İdare Mahkemelerinde ciddi gecikme nedenleri bulunmaktadır. Bu mahkemelerdeki işlemleri süresi, adli yargıdaki mahkemelere nazaran daha uzundur. Dava dilekçesi aşamasında sonra, sayısız dava dosyası incelenmek için sıra beklemektedir. Bu mahkemelerde bir anlamda AİHM tarafından makul süre ihlali olarak kabul gören ölü, işlem görmeden geçen dönemlerle davaların süresi uzamış olmaktadır. Ayrıca Danıştay'da görülmek üzere bekleyen davalara ilişkin diğer davalarda da yargılama durdurulmaktadır. Dolayısıyla Danıştay'da ve yerel mahkemelerde görülecek olan davalar yıllarca uzamakta, yargılama gecikmekte ve makul süre aşılmaktadır.

Kanunlarda ve uygulamada bir davanın makul sürede çözümlenme zamanına dair net kurallar bulunmamaktadır. Ayrıca savcıların polislerin yürüttüğü soruşturmaları devamlı surette denetleyebileceği daha önceden belirlenmiş mekanizmalar da bulunmamaktadır. Davaların ve soruşturmaların uzamasın bu belirsizlikler de zemin hazırlamaktadır. AİHS 6. maddeye göre, bir kararın makul sürede verilip verilmediğine dair tespit, adaletin kalitesi açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

²⁹³ Tanju Ali, SARIGÜL, Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf, Bilge Yay. Ankara, 2009, s. 173 vd.

Mahkemelerdeki iş yükünün her geçen gün artması beraberinde adli sürecin kalitesi ve yargılama süresine ilişkin unsurlar arasında gerilimlere neden olabilecektir. Adli süreçte olan gecikmeler, kamuoyu ve mahkemeler ile ilişkili olanlar açısından adli performansı etkileyebilecek bir sorun olarak kabul edilmektedir.

AİHM tarafından tanımladığı şekilde makul süre kavramı, AİHS'nin 6. maddenin ihlal edilmesi ile edilmemesi arasında bulunan sınırı ifade etmektedir. Ulusal düzeyde ve mahkeme düzeyinde tespit edilen dava kategorilerine göre, istatistiksel olarak mahkeme işlemlerinin süresi değerlendirilebilmelidir. Bu bağlamda her mahkemede yürütülen işlemler mahkeme tarafından kayıt altına alınmalıdır. Bir takvim yılı gibi belirli bir zaman diliminde tamamlanmış davalar, görülmeyi bekleyen davalar izlenmeli, bunlar hakkındaki veriler de sürelerine göre sınıflandırılmalıdır.

Davalar hem bu sürelerle göre hem de yapılan işlemlerin süresine göre bir değerlendirmeye alınmalı, süreler de kendi içinde değerlendirilmelidir. Bu incelemede sadece ilgili mahkemedeki işlemler için gereken süre dikkate alınmalıdır. Bu davanın mahkemeye intikalinden, mahkemede davanın sonlandırılmasına kadar geçen süredir. Ayrıca kararlar infazı için gereken sürelerde mahkeme işlem sürelerine eklenmelidir.

Davalarda tutukluluk hali söz konusu ile bunlara ayrı bir önem gösterilmelidir. AİHM uygulamasına göre adil yargılanma ilkesi ve bunun gereği olarak makul süre ilkesinin korunması, kişiye cezayı gerektiren bir suçun isnadından itibaren başlamaktadır. AİHM suç isnadını AİHS'nin 6. maddesi doğrultusunda “biireylere yetkili merci tarafından cezayı gerektiren suç işlediği iddiasının ve tüm işlemlerin 6. madde birinci fıkrası kapsamında olduğu hususunda resmi tebligat yoluyla bildirilmesi” şeklinde tanımlamaktadır²⁹⁴.

Yargılama öncesinde tutukluluk hususunda, AİHS'nin 5/3. maddesine göre “Tutuklanan ya da gözaltında olan herkes, ...makul sürede yargılanmaya ya da

²⁹⁴ Eckle v./ Almanya, 1982, para. 73, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

tutuksuz yargılanmak için serbest bırakılmaya hakkı bulunmaktadır”. Bu hususta AİHS’nin 5/3. ile 6/1. maddeleri bir arada değerlendirilmelidir.

Yargılamada tutukluluk süresinin makul süre olarak kabul edilip edilemeyeceği, her olayın kendi özel koşulları içinde değerlendirilmelidir. AİHS’nin 5/3. maddesi çerçevesinde, sanığın tutuklanmış olması durumunda mahkemeye çıkarılması için özel hassasiyet gösterilmesi şartı koşulmuş olmalıdır. Gözaltındaki kişi davasının hızlı ve öncelikli görülmesini talep etme hakkına sahiptir²⁹⁵. AİHM, AİHS’nin 6. maddesinin ihlal edilmesini önlemek için, her ülkenin adli sürecin kalitesinin, yargılama süresinin, savuma haklarının mümkün olduğu kadar kısa tutulması için önlemleri almasını ifade etmektedir²⁹⁶.

G. Bilirkişilik

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), bilirkişi incelemesini “ispat ve deliller” adlı 4. kısımdaki 5. bölümde (HMK mad. 266 - 287 yer aldığı bölüm) düzenlemiştir. HMK 266. md ile mahkemelerin teknik ve özel bilgiyi gerektiren hallerde bilirkişiden görüş alabileceğini düzenlemektedir.

Bilirkişi seçimi ve bilirkişiye başvurma hâkimin takdirindedir. Hâkim uzmanlık gerektiren her konu içi bilirkişiye başvurabilir. Fakat konu hukuk alanıysa bu durumda bilirkişi dinleyemez. Kural olarak hâkim her davanın bilirkişisidir. Hâkimin hukuk bilgisi kapsamında çözmesi gereken ve uzmanlık gerektirmeyen konularda bilirkişiye başvurulması, hâkimin görevini ihmal niteliğinde kabul edilmektedir²⁹⁷.

Bilirkişi, kendisine tebliğ edilmiş olan dosyadaki incelemeyi belirli bir sürede tamamlayarak, kendisini atamış olan mercie raporunu bildirmek durumundadır. İşin niteliğine göre bilirkişi incelemesini hemen yaparak, rapor halinde görüşünü de

²⁹⁵ Wemhoff / Almanya, 1968, para. 9, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁹⁶ Punzelt/Çek Cumhuriyeti, 2000; Pantano/İtalya, 2003, para. 52 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

²⁹⁷ Yaşar. O, *Ceza Muhakemesi Kanunu*, Ankara, Seçkin, 2011, s. 846.

bildirebilir.²⁹⁸ İlk derece mahkemelerinin genel gecikme nedenleri arasında bilirkişilerin uzun sürede görüş bildirmesi bulunmaktadır²⁹⁹. Mahkemeler tarafından bilirkişilere uyarı niteliğinde müzekkere yazılarak ya da mahkeme kaleminde aratılarak raporlarını en kısa sürede hazırlaması istenmektedir³⁰⁰.

Bu bağlamda bilirkişilerin kapasitelerinin üzerinde dosya almamaları, aldıkları dosyaları ise makul sürede mahkemeye iade etmelerine ilişkin, gerektiğinde yaptırıma başvurulacak düzenlemelere gerek duyulmaktadır.

Uygulamada, hukuk davalarında daha yavaş işleyen bilirkişi süreci, ceza davalarında daha hızlı işlemektedir. Ceza ve hukuk davalarında tıbbi bilirkişiliğe gerek duyulduğunda hâkimler tarafından öncelik genellikle Adli Tıp Kurumu'na verilmektedir. Bu durum yoğunluktan dolayı özellikle büyük şehirlerde bilirkişi sürecinin uzamasına neden olmaktadır. Bunun yerine tam teşekküllü devlet hastaneleri ya da üniversite hastanelerinden rapor alınması durumunda davalar daha hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilir. Adli Tıp Kurumu'na gönderilen dosyalarda ise bilirkişi raporları uzun sürede hazırlanabilmektedir. Bu etken yargılama sürelerinin gereksiz uzamasına neden olmaktadır.

Mahkeme bilirkişiliği sisteminin yeniden gözden geçirilmesinde yarar bulunmaktadır. Bilirkişilerin resmi listelerinin olmaması, resmi ücretlerinin belirlenmemiş olması nedeniyle mahkeme bilirkişilerinin mesleki yetkinlikleri ve harcamalarının taraflar ve hâkim tarafından gereğince kontrolü yapılamamaktadır. HMK 283. maddesi doğrultusunda, Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılan tarifenin bu sorunun çözümünde etkili olacağı belirtilmektedir. Adil yargılama ilkesi gereği tarafların bilirkişilere soru sormasına olanak sağlanmalıdır.

Adli Tıp Kurumu'ndaki işleyişe yönelik endişeler sıkça ifade edilmektedir. Kurumdan bazı dava dosyalarında, farklı dönemlerde aynı davaya ilişkin çelişen raporlar verilmesi, adli işlemlerde gecikmelere ve güvensizliğe neden olmaktadır.

²⁹⁸ Öntan Yaprak, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Bilirkişilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 161.

²⁹⁹ Hasan, Köroğlu, *Türk Mahkemelerinde Bilirkişilik ve Bilirkişi Kurumları*, Seçkin Yay., Ankara, 2001, s. 72 vd.

³⁰⁰ Yücel, a.g.e. s. 93.

Adli Tıp Kurumu'nda bulunan adli tıp uzmanları, ceza ve hukuk alanlarında, ceza davaları ve soruşturmalarında tıp bilirkişisi ve tıbbi tetikçi olarak görev yapmaktadırlar. Adalet Bakanlığı verilerinden anlaşıldığı üzere, tıbbi uzmanlık gerektiren davalarda yaklaşık yarısından fazlasında adli tıp uzmanlar doktorlar görev yapmaktadır. Bilirkişilik görevleri sırasında adli tıp uzmanları ilgili mahkemeye gitmemekte, çapraz sorguya muhatap kalmamaktadırlar. Bu uzman doktorların bilirkişilik görevleri sırasında gerçekleşen gecikmeler, mahkemelerdeki işlemlerin uzamasına, davaların daha uzun sürmesinin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Adli Tıp Kurumu'nun gereken uzmanlık ve tıbbi muayene kapasitesine sahip olmaması nedeniyle, adli tıp muayenelerinin sağlık merkezleri ya da devlet hastanelerine nakli sürecin hızlanmasına, raporların da objektif olmasına yardımcı olacaktır.

AİHM, yargılamanın uzaması halinde, devletlerin yakınmaları inceleyerek karara bağlamaya yetkili olan yargı birimlerini kurmalarını gerekli görmüştür. Aksi uygulamaların ise AİHS 13. maddesinde yer alan etkili başvuru hakkına aykırılık teşkil edeceğini belirtmiştir³⁰¹.

Mansur/Türkiye Kararında da³⁰² AİHM, yargılamanın 7 yılı aşması, tutuklamanın 5 yıl aşmasının makul sürede olmadığını, mahkemenin ise tercüme yaptırmaya ve bilirkişi heyeti bulmaya gereksiz talikler verdiğini, gereksiz talimatlarla yargılamanın uzamasına neden olduğu ve bunlardan devleti sorumlu olduğunu belirtmiş ve ihlal kararı vermiştir.

³⁰¹ Kulda/Polonya, BN: 30210/96, KT:26.10.2000, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁰² Mansur/Türkiye, 14/1994/461/542, KT:08.06.1995., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİ VE İHLALİN ORTADAN KALDIRILMASI İÇİN GEREKEN TEDBİRLER

I. UYGULAMADAKİ İHLALLER

Hukukun adalete dönüşmesini sağlayan adli süreç, niteliği gereği vazgeçilmez bir süreçtir. Hukukun etkinliği bakımından adil yargılanma hakkı ise vazgeçilmez bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Yargılamadaki gecikme, yargıya başvuruyu etkilediği kadar adil yargılamayı da aynı düzeyde etkilemektedir. Hem ceza hem de hukuk davaları bakımından makul süre güvencesi uyulması gerekli bir ilkedir. Bu uzun süreli usul gecikmelerine karşı, adaletin gecikmesinin önlenmesi ile sanığın geleceği hususundaki belirsizlikten kurtulması, etkin savunma yapabilmesi bakımından önemlidir³⁰³.

Uygulamada mahkemelerdeki yargılama süresinin uzamasına neden olan, makul sürede yargılanma hakkının ihlaline yol açan etkenlerin başlıcaları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Dava sayısının fazla olması
- Hâkim başına fazla sayıda dava düşmesi
- Tarafların eğitim eksikliği
- Tarafların hazırlıksız olarak davaya katılması
- Tarafların zamanında delilleri sunamaması
- Tarafların davayı uzatmaya yönelik davranışları
- Dava takibinin avukatlarla yapılmasının zorunlu olmaması nedeniyle yaşanan aksaklıklar
- Bilirkişilik süreçlerinin uzun sürmesi
- Bilirkişiler tarafından raporların geç hazırlanması
- İhtiyaç duyulmadan bilirkişiye başvurma
- Tanıkların ifade vermekten kaçınması
- Adli hata yapma olasılığı
- Güvenlik güçlerinin görevlerini aksatmış olması
- Tebliğatların usulsüz yapılması, zamanında yapılmaması
- Yargı birliğinin olmaması nedeniyle davaların görev, yargı yeri ve yetki uyuşmazlıklarından dolayı çözümlenememesi

³⁰³ Soydan, Billur Yaltı, a.g.e. s. 121.

-Resmi kurumların, mercilerin mahkemelerden geren talepleri aksatması

AIHM içtihatları ve uygulamada genellikle ceza yargılamasında makul süre aşimleri ön plana çıkmaktadır. İdari ve hukuk davalarına ilişkin makul süre aşimleri da çalışmada yer almaktadır. Bu bölümde AIHM kararları doğrultusunda uygulamada ceza yargılamalarında yaşanan makul süre ihlallerine ilişkin sorunlar ele alınacaktır.

A. Gözaltında Olan Kişilerin Hâkim Önüne Çıkarılmasındaki Makul Süre İhlalleri

Gözaltında olan kişilerin hâkim önüne çıkarılmasındaki makul süre ihlalleri AIHS'nin 5/1-c bendi ile 3. bendinin birlikte değerlendirilmesi ile açıklığa kavuşturulabilir. AIHS'nin 5/1-c bendinde öngörölmüş olan koşullar gereğince, tutulan ya da yakalanan herkes, bekletilmeden hemen bir hâkim ya da adli görevli yasa ile yetkili bir görevlinin önüne çıkarılmalıdır. Herkesin makul sürede yargılanmaya ya da adli kovuşturmada serbest bırakılmaya hakkı bulunmaktadır.

Salıverilme, ilgili kişinin duruşmada hazır bulunmasını sağlayabilecek bir koşula bağlanabilir. AIHS'nin 5. maddesinin 1/c bendi, suç koşullarındaki acil gereksinimler açısından gözaltına nedenlerini belirlemekte, 3. bendi ise gözaltına alınan kişiye ilişkin hukuksal süreç ele alınmaktadır. Bu bağlamda kişi hemen bir hâkimin ya da kanunla adli görevli kılınmış olan bir kurulun önüne çıkarılmalıdır. Uygulamada önemli bir tartışma hususu “hemen” kelimesinin anlamı ve uygulanma şeklinden kaynaklanmaktadır.

Bu düzenlemedeki insan haklarına yönelik amaç, kişinin uzun bir süre güvenlik görevlilerinin elinde kalmaması, elden geldiğince hızlıca hâkim önüne çıkarılmasıdır. Bunun karşıtı görüşte olanların yaklaşımı da 12 Eylül sürecindeki 1402 sayılı sıkıyönetim Kanunu'ndaki gibi üç ayı bulan gözaltı süresi ya da yine bu dönemdeki 1982 Anayasası 19. maddesinde olduğu gibi yolda geçen sürenin haricinde on beş günlük gözaltı süresinin yumuşatılarak korunması şeklindedir. Bu şekildeki dışlanma süreci, her türlü baskı ve işkenceye açıktır. Bu bağlamda kişinin güvenliği bakımından oldukça sakıncalıdır.

Hemen sözcüğünün AİHM tarafından yorumlanmasında, yargı denetimi olmadan “dört gün altı saat” devam eden polis gözetimindeki alıkoymanın, AİHM 5/3. maddesinde öngörülmüş olan süreye dair kısıtlamayı ihlal ettiği kararlaştırılmıştır. AİHM, Brogan ve diğerleri/İngiltere Davası’nda, yargıç denetimi olmadan, kişinin dört gün altı saat devam eden polis gözetiminde alıkonulmasının, toplumun terörizme karşı korunması gayesini taşısa da AİHS’nin 5/3. maddesinde öngörülmüş olan süreye dair kesin kısıtlamanın dışında kalmış olduğu belirtilmiştir.

Bu olayda mahkeme, “terör suçlarının işlenmesi ve yasa dışı örgüte üye olunması” kuşkularından dolayı sanıkların gözetimine alınmasını 5/1-c bendine aykırı bulmakla beraber, hâkim önüne çıkarılmamalarını da AİHS’ne aykırı bulmuştur. Hemen sözcüğü, her uyuşmazlıkta kendine özgü niteliklerine, olayı etkileyen koşullarına göre değerlendirilirken, devletin kişiyi yargısal bir organın önüne çıkarma yükümlülüğü ya da derhal salıverme ile çelişmeyecek, hakkını zedelemeyecek şekilde yorumlaması gerektiğinin üzerinde durmuştur.

Gözetimine alınmış kişiye diğer güvenceler sağlasa da hâkim önüne çıkarılmasından önce dört gün altı saat özgürlüğünden alıkonulması, hemen sözcüğüne aykırı bulunmuştur³⁰⁴.

AİHM, farklı kararlarında da terör suçları soruşturmalarının yetkili makamları bazı özel sorunlara maruz bıraktığını benimsemektedir. Fakat bu yaklaşımın, soruşturma organları tarafından bir terör suçu işlendiği kuşkusunun olduğu her olayda, AİHS organları ve yerel mahkemelerin denetimi olmadan hakkında kuşku duyulan kişilerin yakalanması ve polis gözetiminde tutulması için AİHS’nin 5. madde gereğince denetimsiz ve koşulsuz bir yetkiye sahip oldukları şekilde yorumlanmamaktadır³⁰⁵.

AİHM, pek çok ülkeden gelen başvuruların değerlendirilmesiyle ulaşılan Avrupa içtihadını Türkiye’den gelen başvurular için de uygulamaktadır. AİHM, terörist örgütlerle mücadelenin yetkililere bazı özel sorunlar getireceğini pek çok

³⁰⁴ Brogan ve Diğerleri/İngiltere, 1988, para. 53, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁰⁵ Murray/İngiltere, 1994, para. 54 Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

olayda kabul etmektedir. Fakat bu unsur, sınırsız yetkiye sahip olan soruşturma organlarının AİHS'nin 5. madde hükmünce sanıkları sorgulamak amacıyla yerel mahkemelerin ve sözleşme organlarının etki denetiminden uzakta olmaları anlamını taşımamaktadır.

AİHM, Sakık ve Diğerleri/Türkiye, 1997, para. 57 vd. Davası'nda, başvuranlardan Türk, Sakık, Zana ve Alınak'ın gözaltına alınma süresinin on iki gün, Doğan ve Dicle'nin ise on dört gün olduğunu belirlemiştir. Brogan davasında da dört gün altı saat adli kontrol olmadan geçen gözaltı süresinin toplumun genelinin terörizmden korunma amacı taşımış olsa da AİHS'nin 5/3. maddesinde öngörülen kesin sınırları aştığını anımsatmaktadır. Başvuranların suç teşkil eden eylemlerinin terörizm ile bağlantılı olduğu savunulmuş olsa da asli kontrol olmadan on iki ya da on dört gün gözaltında tutulmalarının gerekli olduğu düşünülmemektedir. Bu bağlamda AİHS'nin 5/3 maddenin ihlali söz konusudur³⁰⁶.

Bu kararlarda olduğu gibi, diğer koşullar gerçekleştiğinde gözaltına alınan kişilerin hâkim karşısına çıkarılmasında dört günün geçmemesi, Avrupa kriterlerinde hukuksal bir zorunluluktur. Bu ilkenin benimsenmesinde her olayda soruşturma organlarının bu süreleri tüketme yetkisinin bulunduğu anlamına gelmemektedir. Değerlendirmeler her olayın özelliğine göre yapılacaktır. Ayrıca yerel yasalarda kişilerin hâkim önüne çıkarılması bakımından belirlenen süreler daha kısa ise hemen sözcüğü yerel yasaların gereklerine uygun şekilde yorumlanacaktır.

AİHS'nin amacı, kişileri yerel yasaların sağlamış olduğu güvencelerden mahrum bırakmak değildir. İstanbul'da 2001 yılında Cumhuriyet Savcısı'nın izni ile AİHM 5/3. maddesi gereğince, bir hâkim ya da yasa ile yetkilendirilmiş yargılama yetkisini kullanmak için bir görevli önüne çıkarılmadan altı gün süreyle polis gözetiminde tutulmuş sanık, bu uygulamadan dolayı AİHM'ne başvurmuştur. Başvuran İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından suçu işlediği bahisle suçlu

³⁰⁶ Sakık ve Diğerleri/Türkiye, 1997, para. 57 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

bulmuş, iki yıl altı ay hapis cezasıyla cezalandırılmıştır. Karar Yargıtay tarafından da 2004 yılında onanmıştır.

Başvuranın eylemlerine katıldığından dolayı suçlanmış olduğu örgüt, teröre bir tehdit oluştursa da AİHM sanığın hâkim önüne çıkarılmadan alt gün süreyle gözaltında tutulmasını birey özgürlüğüne aykırı bulduğundan, AİHS 5/3. maddesindeki hükmün ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. Yerel hukukta başvurucunun polis gözetiminde tutulmasının yasaya aykırı olmasına itiraz edebilmesi için, herhangi bir hukuk yolu kalmadığına ilişkin iddiaları ise CMUK 128. maddesi çerçevesinde temelsiz görülmüştür. AİHM, sanık tutuklandıktan sonra, kişinin özgürlüğünün kısıtlanmasının yasaya uygunluğu hakkında kısa sürede karar vermesi, yasaya uygun görmemesi halinde, kişinin serbest bırakması için mahkemeye başvurma hakkı açısından sorunların yaşandığı pek çok davada Hükümet'in iddialarını reddetmiş ve AİHS'nin 5/4. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmış olduğunu belirtmiştir. AİHM' ye göre, söz konusu davada bu sonuçlardan daha farklı bir sonuç varılmasına neden olabilecek özel bir durum yoktur³⁰⁷.

AİHM tarafından görülen Türkiye'ye yönelik olan başka bir davada, terörizme karşı toplumun uyarılması amacını amacı olsa da hâkim karşısına çıkarılmadan dört gün altı saat süren gözaltı süresinin AİHS'nin 5/3. maddesinde belirtilmiş olan asgari zaman sınırının aşıldığı yolunda Brogan/İngiltere Davasında olan görüşünü yenilemiş, başvurucunun 15 Haziran 1995 ile 28 Haziran 1995 tarihleri arasındaki hâkim tarafından dileninceye kadar süren gözaltı süresinin 13 gün olduğunu tespit etmiştir. Başvurucu için ileri sürülen eylemler, bir terör niteliğinde olsa da AİHM, hâkim karşısına çıkarılmadan 13 gün süreyle gözaltında kalmasının gerekliliğini kabul etmemiştir³⁰⁸. AİHS'nin 5. maddesindeki güvencelerin gıyabi tutuklamalarda geçerliliği bulunmaktadır. Sanığın tutuklanma kararındaki eksiklik ve kararın yokluğunda verilmesi, karar geçerliliği bakımından sorun teşkil etmemektedir. Sonradan yakalanan sanığın cezaevine konulmasından itibaren on beş

³⁰⁷ Fatma Tunç/Türkiye, 2005, para, 64 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019).

³⁰⁸ Cafer Cangöz/Türkiye, 2005, para. 35 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

gün sonra hâkim karşısına çıkarılması da “derhal” koşulu ile uyumlu bulunmamıştır³⁰⁹.

B. Yargılamadan Önceki Makul Süre İhlalleri

Yargılama öncesi tutukluluk hali Türkiye’de sadece tutukluluk halinin kesinlikle kamu yararı için gerekli olduğu hallerle sınırlı değildir. Tutukluluk hali en son aşamada başvurulacak bir zorunluluk tedbiri olması gerekirken, keyfi uygulanan bir tedbir haline gelmiştir. Siyasi ve akademik çevreler tarafından sıkça eleştirilen bu duruma karşı yargı organları da kayıtsız kalmaktadır³¹⁰.

Azami tutukluluk süreleri CMK’nın 102. maddesinde belirlenmiştir. Bu süre mahkemeler tarafından çoğunlukla sanıkların tutuklu olarak kalmaları süre olarak anlaşılmaktadır. Bir taraftan yasal tutukluluk sürelerinin dolmasından dolayı, soruşturma devam ederken müebbet hapis cezasıyla yargılanan ve tahliye edilmemesi gereken sanıkların bazılarının salıverilmesi kamu vicdanını sızlatırken, adil yargılanma hakkı ve makul süre ilkesinin gerektiği gibi soruşturma ve yargılamada uygulanmaması, bireyler açısından haksızlıklara yol açmaktadır. Ayrıca suçlu oldukları kesin delillerle kanıtlanmamış olan sanıkların da masumiyet ilkesinden yararlanma hakları da ihlal edilmiş olmaktadır³¹¹.

AİHM tarafından AİHS’deki 5. madde yorumlanırken, yargılamadan önce tutukluluk halinin sadece kamu yararı bakımından kesinlikle gerekli olması halinde sınırlandırılması, tutukluluk halinin devamlılığı halinde ise kamu yararı bakımından yeterli gerekçelere dayandırılmasına hükmetmiştir. AİHM bu durumda masumiyet ilkesinin göz ardı edilmediğini, bununla beraber kesin kamu yararının bireysel özgürlüğe saygı ilkesinin önüne geçtiği görüşünü benimsemektedir. Buna rağmen tutukluluk süresinin bu gerekçelerden bağımsız şekilde makul süre ihlaline neden olmamalıdır³¹².

³⁰⁹ Mc Goff/İsveç, 1984, para. 62 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³¹⁰ TBB Tutuklama Raporu, s. 50

³¹¹ Doğan, Soyaslan, *Kriminoloji*, Ankara 1998, s. 215 vd.

³¹² Scott/İspanya, 1996, para. 69 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Kişinin güçlü suç şüphesiyle tutuklanması ve tutukluluğun devamı hukukiliğinin kesinlikle olması gereken koşuldur. Fakat bir süre sonra sadece bu koşul yeterli değildir. Kişinin özgürlüğünün kısıtlanması, diğer dayanaklar ile gerekçelendirilmelidir. AİHM bu durumda, yargısal makamlarca özgürlükten mahrum bırakmayı haklı kılmak amacıyla belirtilen gerekçelerin devamına özel önem göstermekte ve yargılama makamların da usul kurallarına daha çok özen göstermesini istemektedir³¹³.

Ayrıca soruşturmanın kendi özel niteliği ve karmaşıklığı da göz önüne alınmalıdır. Devletler ise yargılama süresinde adli sürecin kalitesini sağlamada, savunma haklarının da kısa tutulmasına yardımcı olacak önlemleri almalıdır. AİHM bu hususta 2,5 yıl ile 5 yıl arasındaki yargılama öncesi tutukluluk süresini çok fazla bulmuştur³¹⁴.

Bu bağlamda yargılama öncesinde tutukluluk hali sadece kamu yararı olduğunda ve kesinlikle gerekli hallerle sınırlı tutulmalı, ayrıca tutukluluk hali devam ettiği sürece kesin olarak kamu yararı açısından yeterli gerekçeye/ gerekçelere dayandırılmalıdır.

Uygulamada mahkemeler tarafından yazılan delillerin durumu, suçun niteliği ve dava dosyası içeriği dikkate alınarak gibi ifadelerle tutukluluk halinin devam ettirilmesini AİHM gerekçe olarak görmemektedir³¹⁵. Her durumda yargılama öncesindeki tutukluluk hali makul süreyi aşmamalıdır. Tedbir mahiyetinde uygulanan tutukluluk bir anlamda cezaya dönüşmemelidir.

AİHM tarafından verilen kararlar arasında Cahit Demirel/ Türkiye Kararındaki başvurunun karar öncesinde altı yıl dört ay tutuklu kalmasını, AİHS'nin 5/3 maddesine aykırı olarak kabul etmiştir. Söz konusu davada mahkeme, suçlamanın ciddiyetini ve delillerin durumunu da göz önüne alarak, tutukluluk halinin altı yıl dört ay sürmesini haklı bulmamıştır.

³¹³ Wemhoff/Almanya, 1968, para. 9, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³¹⁴ Punzelt/Çek Cumhuriyeti, 2000 para. 37 vd; Pantano/İtalya, 2003, para. 49 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³¹⁵ Cahit Demirel/Türkiye, 2009, para. 27, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Mahkeme başvuranın serbest kalmasının özellikle kovuşturmanın ileri aşamalarında nasıl bir risk oluşturacağı hususunu ortaya koymadığını görmüş, ilk derece mahkemesi de kefaletle serbest bırakma ya da ülkeden çıkma yasağı gibi tutukluluğun devamı dışındaki önlemlerin göz önüne almamıştır. AİHM, bu şekilde ilk derece mahkemesinin sıradan gerekçelerle tutukluluk süresinin haklılığını öne süremeyeceğine ve AİHS'nin 5/3 maddesinin bu durumda ihlal edildiğine karar vermiştir³¹⁶.

Cahit Demirel/ Türkiye Kararında AİHM, genel kriterleri tekrarlamıştır. Kararında makul sürenin belirlenmesinde başvurucunun yakalanarak gözetimine alındığı tarihi esas alarak, ilk derece mahkemesini karar tarihine kadar makul süreyi devam ettirmiştir. AİHM bu davadaki dokuz yıl bir ay devam eden yargılamayı, AİHS'nin 6/1. maddesinde öngörülen makul süre ihlali olarak kabul etmiştir.³¹⁷.

Doğrudan sorgulama, ceza yargılamasında önemli görülen bir usul aracıdır. Bunun gerektiği şekilde uygulanması esastır. Doğrudan sorgulama ile adil yargılanma güvencesi olan AİHS'nin 6/3. maddesinin uyumlu hale getirilmiş olması gerekmektedir. Suç isnat edilen herkesin, kendi lehine tanıklık edeceklerle aleyhine tanıklık edeceklerin ve aleyhine tanıklık edeceklerin sorgulanması ya da sorgulatılması aynı koşullarda hazır edilmeli ve sorgulanmasını talep etme hakkı bulunmalıdır. Türkiye'de delillerin pek çoğu yargılamadan önceki aşamada, daha çok soruşturma aşamasında toplanmaktadır.

Yargılama öncesindeki aşamada sanığın hakları ile savcının etkin ve hızlı bir soruşturma yapma, iddianame hazırlama göreviyle çakışmaktadır. AİHS, karşılıklı olarak bu hakların arasındaki dengeyi oluşturmaktadır. Savcılar kural olarak, sanıkların bu aşamada masumiyetlerine ya da suçlu olduklarına işaret eden belgelere, dava başında erişebilmiş olmaları gerektiğinden bilgi sahibi olmalıdırlar. Bu hakkın kısıtlanmasının savcılar tarafından kesin kamu yararının korunması gereksiniminden

³¹⁶ Bnz. Karar, Mehmet Yavuz/Türkiye, 2007, para. 18, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³¹⁷ Cahit Demirel/Türkiye, 2009, para. 39., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

kaynaklandığını, kısıtlamaya olan gereksinimin değerlendirilmesiyle, her zaman buna bir hâkimin karar verebileceğini bilmelidirler.

Ceza yargılaması sırasında adli yargılanma hakkı ve makul sürede yargılamanın gerçekleşebilmesi için, çapraz sorgulamanın tam olarak uygulanması, sanıkların suçluluğuna ya da masumiyetine işaret eden delillere dava başında erişebilme hakkının olması, bu hakkın kısıtlanması kesin olarak bir kamu yararının korunması gereğinden kaynaklaması, kısıtlamanın sadece hâkim kararıyla getirilmesi gerekmektedir. Yargılama öncesinde tutukluluk halinin uygulaması oldukça yaygındır. Kamu yararı açısından tutukluluk halinin kesinlikle gerekli olduğu hallerde, son çare olarak ve süre sınırlandırılarak kabul edilmelidir³¹⁸.

Uygulamada, ilk tutuklama kararının verilmesinden sonra tutukluluğu devamı ve salıverilme taleplerinin reddi kararları ile tutukluluğun süresi uzatılabilmektedir. Bu konu düzenleme ve uygulama bakımından oldukça sorunludur³¹⁹.

AİHS'nin 5. maddesinde azami bir tutukluluk süresi öngörülmemiş, lakin 5/3. maddesi tutukluluk süresinde makul sürenin aşılmamasını öngörülmiştir. Buna göre *"...kişinin makul sürede yargılanmaya ya da adli kovuşturma aşamasında serbest bırakılma hakkına sahiptir. İlgilinin duruşmada hazır olmasını sağlayacak şekilde salıverilme teminata bağlanabilir."* Tutuklamanın ve tutukluluğun devamına ilişkin gerekçelerin konuyla ilgili olması ve yeterli olması durumunda AİHM, yetkili yerel makamların muhakemede gereken özeni gösterip göstermediğine bakmaktadır³²⁰.

Tutukluluk süresi hesabında AİHM, bu süreyi varsa sanığın gözaltına alınma tarihinde başlatmakta, ilk derece mahkemesinin karar tarihinde de bitirmektedir. Mahkeme temyiz aşamasında sanığın tutulmasını tutukluluk süresinden saymamış, bunu hükümlülük olarak kabul etmiştir. Tutuklu kişinin ilk derece mahkemesindeki yargılaması sürerken salıverilmiş olması halinde, tutukluluk süresi sanığın salıverildiği tarihe kadar devam ettiği kabul edilir.

³¹⁸ Türk Yargısının Etkinliği ve Ceza Adalet Sistemi Raporu, s. 37 vd.

<http://www.abgm.adalet.gov.tr/avrupabirligi/turkyargisi/raporlar.html>, Erişim Tarihi: 29.09.2019.

³¹⁹ TBB, İnsan Hakları Merkezi, Tutuklama Raporu, 2010.

<http://www.abgm.adalet.gov.tr/avrupabirligi/turkyargisi/raporlar.html>, Erişim Tarihi: 29.09.2019

³²⁰ Matznetter/Avusturya, 1969, para. 57; Letellier/Fransa, 1991, para. 56 vd.

Tutukluluk süresinin makul olduğu, tutuklama koşullarının varlığı her olayda kendi özel koşullarında incelenmeli ve belirlemelidir. Yani kişinin suç işlemiş olduğuna dair glü şüphenin ortadan kalmış olması ya da şüphenin devamında bile kamu yararı bulunmuyorsa, tutukluluk hali devam ettirilmemelidir. Tutukluluk halinin hala devam etmesi durumunda AİHS'nin 5/3. maddesinde ngrlmş olan makul sürede salıverilme hakkının ihlal edildiği kabul edilmektedir.

Anayasa'daki 19/8. madde ile makul sürede salıverilme hakkı getirilmiştir: *“Tutuklanan kişiler makul sürede yargılanmayı, soruşturma ya da kovuşturma aşamasında serbest bırakılmayı talep etme hakkına sahiptir.”*

CMK 102. maddesinde de tutukluluğun sürdürülmesi için azami süreler ngrlmştir.

Ağır ceza mahkemelerinin görev alanına girmeyen işlerde tutukluluk süresinin en fazla 1 yıl olması, zorunlu durumlarda gerekçeleri de gösterilerek sürenin 6 ay daha uzatılabilmesine hükmedilmiştir.

Ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren işlerde de tutukluluk süresinin az fazla 2 yıl olması, zorunlu durumlarda ise gerekçeleri gösterilmek suretiyle en fazla 3 yıl uzatılmasına hükmedilmiştir.

CMK 102/2. maddesi ile mülga 252/2. maddesiyle tutukluluk süresinin 10 yıla yükseltilmesi, ayrıca zel Görevli Ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçlar bakımından 31.12.2010 tarihine kadar süreyle mülga CMUK 110. maddesinin uygulanmasına dair düzenlemeler ise makul sürede tutukluluğun sona erdirilmesi, sanığın salıverilmesi hakkını göz önüne almayan bir yaklaşım olarak görülmektedir.

CMK 102. madde ile tutukluluğun devamında makullük şartının yerine azami süreler öngörülmektedir. Bu süreler dolmadan yasada tutukluluk süresinin uzunluğunun değerlendirilebileceği kriterler yer almamaktadır. Bu bağlamda ağır cezanın konusuna giren azami 5 yıllık tutukluluk süresinin AİHS'nin 5. maddesindeki makul süreyi aşması önemli bir sorundur. Yasada ye alan 5 yıllık

azami süre, risk koşulunun önemli olmadığı katalog suçlarda suçun işlenmiş olduğuna dair güçlü şüphelerin olduğu kişinin tutuklu olarak yargılanabilmesi açısından mahkemelere verilmiş olan açık çek niteliğindedir³²¹.

CMK 102 maddesi, tutukluluk halinde makul süre koşulunu arayan AİHS'nin 5. maddesi ile Anayasa'nın 19/8. maddesindeki düzenlemelerle aykırı düşmektedir. Bu bağlamda CMK 102. maddesine ek yapılarak tutukluluğun makûs süre içinde devam edebileceği belirtilmelidir. Bu Anayasa'nın 90 maddesinin bir gereği olarak da yapılmalıdır.

Yargıtay incelemesi aşamasında da uygulamada ciddi sorunlar olduğu görülmektedir. Mesela, Asliye Ceza Mahkemesinde yargılanmış ve üç aydır tutuklu bulunan ve bir yıllık azami süresi bulunan bir sanığın iki yıl hapis cezası alması ve tutukluluğunun devam etmesine karar verilmesi durumunda Yargıtay karar aşamasının da en az 1,5 yıl süreceği dikkate alındığında, tutukluluk hali azami bir yıllık süreyi, bunun yanı sıra altı aylık zorunlu durumlardaki uzatma süresini de aşmış olacaktır.

Cumhuriyet Savcısının sanık ve müdafinin görüşleri alındıktan sonra uzatma kararlarının verilebileceğinin öngörüldüğü CMK 102/3. maddesi dikkate alındığında, hükmün uygulanmasının fiilen olanaksız hale geldiği görülmektedir. Bu durum dosyanın halen Yargıtay'da bulunması durumunda, tutukluluğun devamına dair kararda ciddi uygulama sorunları yaratmaktadır.

Uygulamada sanığın benzeri hallerde koşullu salıverilme hakkına göre fazladan hapis yatmış olduğu örnekler bulunmaktadır.

Sanık bazı hallerde fazladan hapis yatmamış olsa da temyiz yüzünden hakkındaki hükmün kesinleşmemesi nedeniyle, İnfaz Yasası düzenlemelerinden kaynaklı bazı haklarından yararlanamamaktadır.

³²¹ TBB, İHM, Tutuklama Raporu s. 51. Bkz. www.barobirlik.org.tr, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Yönetmeliğin 6. maddesinde olduğu gibi, hükümlünün cezasının beşte birini iyi hal ile geçirmesi durumunda açık cezaevine çıkabilmesi, İnfaz Kanunu 14/3. maddesinde olduğu gibi iki yıl ve daha az hapis cezası alanlar cezasının açık cezaevinde çekmesi, İnfaz Kanunun 17. maddesindeki gibi cezanın ertelenebilmesi gibi haklar bunlar arasındadır.

Bazı durumlarda da temyize gitmenin nede olabileceği tehlike ve zarar olasılıklarından dolayı, sanıkların bir kısmı suçsuz olsalar da her sanığın Anayasal hak olan temyiz yolundan vazgeçme hakkı bulunmaktadır. Sayısal veriler göz önüne alındığında Yargıtay Ceza Dairelerinde 2010 yılı itibarıyla bir dosyanın bekleme süresi ortalama 359 gündür. Sürenin niteliği sayılan kaygıları ve sakıncaları arttırmaya yeterlidir³²².

C. Yargılama Aşamasındaki Makul Süre İhlalleri

Adil yargılanma hakkının ayrıntıları Avrupa'nın Anayasası olarak kabul gören AİHS 6. maddede ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Madde içeriğinde medeni hukuk, ceza ve idari davalardaki konulara ilişkin olarak adil yargılanma hakkı teminatı getirilmiştir. Söz konusu teminatın sağlanması bakımından madde içeriğinde, yasa ile kurulmuş olan tarafsız ve bağımsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak, makul sürede bir davanın görülmesi koşulları öngörülmektedir. Yargılamanın makul sürede sonuçlandırılması adaletin zamanında gelmesi anlamındadır. Yargılamanın makul sürede neticelendirilmesi, bireylerin yargılama sürecinin sürüncemede kalmasını koruduğu gibi içinde yer aldıkları belirsizlikleri de gidermektedir³²³.

AİHM içtihatlarında, makul süre açısından devletlerin hukuk sistemlerini AİHS 6. maddeye göre düzenlemelerini sağlayacak şekilde temin edecekleri pozitif görevleri olduğunu belirtmektedir³²⁴. AİHM, mahkeme işlemlerinin AİHS 6. madde

³²²TBB, İHM, Tutuklama Raporu s.52, Bkz. www.barobirlik.org.tr, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³²³ Adem, Kartal, "Makul Sürede Yargılanma Hakkı ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu ile İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun Söz Konusu Hakkı Korumadaki İşlevleri", *Terazi Hukuk Dergisi*, S.100, Y.2014, s. 39.

³²⁴ Scordino /İtalya, 2006, para. 42 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

gereğince hızla yürütülmesi gerekli olsa da kararlarının bazılarının da genel olarak adaletin gereğince yerine getirilmesi ilkesinin de dikkate alınması gerekliliğini vurgulamıştır³²⁵.

Bu bağlamda AB Temel Haklar Şartında ve AİHS yer verilmiş olan adil yargılanma ilkeleri, adli sistemlerin iyileştirilmesine hizmet etmektedir. Bu şart ve sözleşme gereğince adaletin düzgün yerine getirilmesi ve ilgililerin hakları güvence altına alınmaktadır. Bu durum ise, adil yargılanma hakkı gerekliliklerinin hızlı ve etkin dava akışının birlikte ilerlemesinin gerekliliği anlamındadır.

Avrupa Yargıçları İstişare Konseyi (CCJE) tarafından adli kararların kalitesi hususundaki görüşünde, adli sistemin etkinliğinin değerlendirilmesinde, hâkimlerin kendilerini değerlendirmesi yanında meslektaşları dışında savcılar, avukatlar, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları, hukuk fakültesi akademisyenleri gibi dışarıdan kişilerce de değerlendirmeye tabi tutulması açısından teşvik edicidir³²⁶.

Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan istatistiki raporlarda ise Türkiye’de son yıllardaki mahkemelere dava girişinin, dava yığılmasının, iş yükünün, yargılama süresinin arttığı, bu kapsamda üretkenlik artmış olsa da temizlenme oranının aksine azaldığı görülmektedir. Adalet Bakanlığı ayrıca yüksek mahkemelerin iş yükünden dolayı çalışamaz duruma geldiğini de belirtmektedir.

D. Yerel Mahkemelerdeki Davalardaki Makul Süre İhlalleri

Türkiye’de açılmış ve aynı yılda bitirilmiş davaların sayılarına bakıldığında, sonuçlanan davaların oranlarının Avrupa Konseyi üyesi diğer ülkelere oranla oldukça geride kalmaktadır. Yıllarında önemli oranda dava sonraki yıla devredilmektedir. Derdest davalarla yeni gelen davalar birleştğinde, mahkemelerin iş yükü oranları altından kalkamayacakları kadar artmaktadır. AİHM’nde 2018 itibarıyla karar verilmeyi bekleyen başvuru sayıları göz önüne alındığında, birinci sırada Rusya

³²⁵ Boddaert/Belçika, 1992, para. 36, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³²⁶ Türk Yargısının Etkinliği ve Ceza Adalet Sisteminin Raporu s.7. Bkz, <http://www.abgm.adalet.gov.tr>

11.700 başvuru ile yer alırken, Türkiye'nin Romanya ve Ukrayna'nın ardından 7.100 başvuru sayısı ile dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir³²⁷.

AİHM'ne Türkiye aleyhine yapılmış başvurulara bakıldığında ise her yıl başvuruların arttığı, son yıllarda ise artış hızının katlandığı görülmektedir. AİHM verilerine göre, 2011 yılında Türkiye aleyhine verilmiş olan ihlal kararlarında 1222 adil yargılanma hakkı, 554 özgürlük ve güvenlik hakkı, 611 mülkiyet hakkı, 407'si işkence yasağına dairdir³²⁸.

Görüldüğü gibi AİHM'ne Türkiye aleyhine yapılmış başvuruların büyük çoğunluğu adil yargılanma hakkına ilişkindir. Bu ise yerel mahkemelerde görülmüş davaların, AİHS'nin 6. maddesinde düzenlenmiş olan adil yargılanma hakkı ve makul süre ilkesiyle bağdaşmadığını göstermektedir. Uzun süren davalar kamuoyunda adaletin geç geldiği ve anlamını yitirdiği sonucuna da neden olmaktadır³²⁹.

Hukuk davalarında çok uzun süren davalar hem dava konusunu teşkil eden meblağın değer kaybına hem de anlamsızlaşmasına yol açmaktadır. Pek çok kişi bu sebeplerle alacağını talep etmekten vazgeçmekte ya da düşük miktarlardaki önerileri kabul etmek durumunda kalmaktadır.

Ceza davalarında ise makul süre içinde davaların sonuçlandırılmaması ve düşmesi nedeniyle kamuoyunda adalete güveni sarsmaktadır³³⁰. Davalar bu sebeplerle zamanaşımına uğramakta ve düşmektedir. Dolayısıyla suçu işleyenin ödüllendirilmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki davalarda yaşanan aşırı yığılmasına, mahkemeleri iş yükünün aşırı artmasına yol açan etmenlerden birisi ise idarenin çekingen tavrı ve inisiyatif kullanmamasıdır. İdareye karşı açılmış davalarda bir olaydan çok sayıda dava açılması nedeniyle mahkemelerin iş yükü artmaktadır. İdare bir olay hakkında

³²⁷ <https://www.dw.com.tr>, Erişim Tarihi: 29.08.2019.

³²⁸ Özcan; Yorulmaz, a.g.e. s. 13

³²⁹ Mithat, Sancar, Suavi, Aydın, "Biraz Adil Biraz Değil" *Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*, TESEV, s. 54.

³³⁰ Aşçıoğlu, a.g.e. s. 151.

açılmış ve kesinleşmiş davanın ardından vatandaşları yeniden yargı yoluna yönlendirmek yerine, üzerine düşen düzenleyici tasarruf ile ihtilafların çözümlenmesini kolaylaştırmış olsa, iş ve idare mahkemelerinin iş yükü belirgin oranda azalacaktır. Kesinleşmiş kısmi dava sonrasında ek dava açılmasının yerine, idarenin ek talebi kendiliğinden karşılaması dava sayısının azaltılmasında önemli bir unsur olacaktır³³¹.

Avrupa Komisyonu, AB Türkiye ilerleme raporları, Avrupa Komisyonu, CEPEJ raporları ile Türk yargı sisteminin dönemsel raporları arasındaki farklılıklar ve uyumu rapor edilmektedir. Adalet Bakanlığı verileri ve raporlardaki ortak tespitler, mahkemelerdeki özellikle yüksek mahkemelerdeki yoğun iş yükünden, dava dosyası yığılmasından, mahkemelerin uzun sürmesinden, adil yargılanma hakkının ve makul sürenin ihlalidir.

Raporların içeriğine göre, acilen İstinaf mahkemelerinin işlevini yerine getirmesi, ilk derece mahkemelerinde boş olan hâkim ve savcıların takviye edilmesi gerekli hale gelmiştir. Mahkemelerin verimliliğin artırılması, hizmet kalitelerinin yükseltilmesi, yargıya olan güvenin artırılması amacıyla modern idare tekniklerinin benimsenmesi gerekmektedir³³².

Türkiye'deki mahkemelerin pek çoğunda ortalamanın üstünde iş hacmiyle çalışırken, özellikle taşradaki mahkemeler de iş hacminin altında çalışmaktadır. CEPEJ raporunda önerildiği şekilde taşrada bulunan mahkemelerin birleştirilmesi, mahkeme başkanları tayini, adliyelerde birimlerin yönetilmesi için görevlendirmelerin performansa dayalı eğitimden sonra yapılması gerekmektedir. Hâkim ve savcılardaki idari görevler alınmalıdır.

Dava yönetimi ve adaletin kalitesi hususunda hukuki belirginliğin artırılması, içtihatlar arasındaki farklılığın önlenmesi, uygulamaların standart hale getirilmesi amacıyla, farklı mahkemelerin ya da aynı mahkemelerin hâkimlerinin arasında

³³¹ CEPEJ, Avrupa Etkin Yargı Komisyonu'nun Türk Yargısının Etkinliği ve Ceza Adalet Sistemi başlıklı 2010 Raporu

³³² CEPEJ Raporu, s. 2

toplantıların düzenlenmesi, uygulamalar ve deneyimlerle ilgili fikir alışverişinin sağlanması, içtihatlar için tartışma ortamlarının yaratılması gerekmektedir.

Uygulamada özellikle yüksek mahkemeler tarafından alınmış kararların düzenli yayınlanmaması, özetlerinin ve tasniflerinin yapılmaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Mahkemelerdeki duruşma tarihlerinin tarafların vekilleri ile birlikte işbirliği içinde belirlenmesine dair uygulamaların benimsenmemesi, tarihin belirlenmesi sırasında öngörülebilir işlem süresi göz önüne alınmamaktadır.

Ceza ve hukuk alanlarında arabuluculuk uygulamasının sadece avukatlardan oluşacak arabulucularla uygulanması da teşvik edilmemektedir. Uygulamada adli işlemlerin süresi takip edilmemekte, işlem süreleri göz önüne alınmamakta, dolayısıyla eski davalara, tutuklu dosyalara öncelik tanınmamaktadır.

Tüm bunlara rağmen adalet sisteminin vatandaşların menfaatleri doğrultusunda hizmet etmesi, vatandaşların haklarını teminat altına alacak bir hizmet anlayışının olması gerekmektedir. Bu bağlamda etkin bir şekilde kamuoyuna yol gösterilmesi, bilgi verilmesi için Cumhuriyet Savcılıkları ve mahkemelerde UYAP ile bağlantılı olacak danışma masalarının oluşturulmaması, dava rehberlerinin yayınlanmaması, avukatların, mahkeme personelinin, yararlanıcıları mahkemedeki işleyiş ve adli sisteme ilişkin memnuniyetlerini belirlemek için anketlerin düzenlenmemesi, şikâyetlerin ele alındığı prosedürlerin oluşturulmaması ciddi sorun oluşturmaktadır.

AİHM yargılamanın makul sürede yapılıp yapılmadığını incelerken, her davada geçerli bir kural olan mutlak bir süre belirlemiştir. Zira makul sözcüğü göreceli bir anlam taşımaktadır. Ayrıca her somut olayı kendi özel koşullarını oluşturması nedeniyle genel anlamda geçerli bir süre belirlenmesi mümkün değildir. Buna rağmen AİHM genel olarak sekiz yıl ve üzerinde süren davaların AİHS'nin 6 maddesine aykırı olduğunu kabul etmektedir³³³. Ancak somut olayın özelliklerine

³³³ Inceoğlu, Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği, 2007, s. 113.

bağlı olarak sekiz yıldan az sürmüş olan davalarda da makul sürenin ihlal edildiğine dair AİHM kararları da vardır³³⁴.

AİHM, makul süre ihlallerine ilişkin içtihatlarını geliştirirken, olaylarla ilgili öznel yorumlarla başladığı kararlarında, yargı organlarının sorunları çözmedeki isteksizlikleri, becerileri üzerinde durarak, yargının işleyişinde genel olarak devletlerin yükümlülüklerine kadar inmiştir.

AİHM, makul sürede yargılanma ilkesinin temel amacının sanığın ceza yargılamasında uzun süre suç isnadı altında kalmasını önlemek, kısa sürede bunun karara bağlanmasını sağlamak olduğunu kabul etmektedir. Süreç temyiz başvurusu ile sonuçlanması halinde de mahkûmiyet kararının ya da beraat kararının verilmesine kadar sürmektedir. Bunun yanı sıra sanığın yargılamanın gecikmesine karşı tanınmış koruma davanın ilk duruşmasında da sona erebilir. İlk derece mahkemelerinin sebepsiz yere davayı ertelemekten ya da geciktirmekten kaçınması gerekmektedir³³⁵.

Ulusal mahkemelerin makul sürede yargılanma hususunda AİHM kararlarına uyumlu olmaları beklenmektedir. Mahkemelerin iş yükünün fazla olması, davaların makul sürede bitirilememesi için bir gerekçe olamaz. Burada yerel mahkemelere gereken önlemleri almaları hususunda yükümlülük verilmektedir. Yargı yerlerindeki iş yükünün azaltılması için, devletler tarafından da gereken önlemlerin alınmasına değinen AİHM, önlemleri almamış olan devletlerin yargılamalarını da makul süreye aykırı bulmaktadır³³⁶.

Bu kriterler hukuk yargılamaları ve ceza yargılamaları açısından geçerlidir. Yerel mahkemelerin yargılamanın durmasına ya da yavaşlamasına yol açabilecek bir işlem yapmadan dosyayı bekletmesinin AİHS'nin ihlalinin temel nedeni olarak kabul edilmektedir.

³³⁴ Inceoğlu Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, 2015, s. 373.

³³⁵ Güney Dinç, Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TBB Yay. Ankara 2006, s. 234.

³³⁶ Buchholz/Almanya, 1981, para. 49., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

AİHM'ne savunmasını veren hükümetlerin çoğunluğu davaların uzama nedeni olarak genellikle mahkemelerdeki iş yükünün fazlalığını gerekçe olarak göstermektedir. Ancak egemenlik haklarının bir gereği olarak devletler yargı erkinin en uygun şekilde örgütlenmesinden, doğruluk içinde çalışmasından yükümlüdür. Dolayısıyla bu gerekçeler AİHM tarafından makul görülmemektedir.

İdari yargıda da davaların uzaması eleştiri konusu yapılan sorunlardandır. Danıştay'da ile İdari ve Vergi Mahkemeleri'nde karşılıklı iki defa yenilenen dilekçe ve yanıtlarının işlemleri tamamlandığında, dava dosyalarının tekemmül etmesi, mahkeme kalemlerinde sırasını beklemesi bazı durumlarda yılları bulmaktadır. Herhangi bir işlem yapmadan geçen bu beklemelede AİHM, davanın durması olarak görmektedir. Durma sürelerinin uzaması ya da diğer nedenlerin de eklenmesiyle, yargılamada makul süre ihlalleri gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda AİHM'nin makul sürenin tespiti bakımından belirlediği üç öge bulunmaktadır. Bu ögeler olayın karmaşıklığı, başvurunun tutumu ile resmi organlarının tutumu şeklindedir. Davanın karmaşıklığı, dava içeriğindeki nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenler uyuşmazlık kapsamındaki hukuk kuralları, sayısal olarak dinlenecek kişilerin fazla olması, başka ülkelerden gelecek kanıtların, bilgilerin elde edilmesinin uzun sürmesi, dava dosyasının başka davalarla bağlantısının olması gibi nesnel etkenleri içermektedir.

Başvurucunun tutumundan dolayı davanın uzamasından sorumlu tutulabileceği alanlar da daha sınırlıdır ve hakkın kötüye kullanımı anlamına gelmektedir. Buna benzer girişimlerin usul yasalarıyla sınırlandırılması ve kötü niyetli davayı uzatma çabaları önlenabilir³³⁷.

Yargılama süresinin uzaması halinde AİHM, devletlerin buna yaklaşımını değerlendirerek, yetkili yargı birimlerini kurmalarını öngörmekte ve aksi uygulamaların AİHS'nin 13. maddesinde yer alan etkili başvuru hakkına aykırılık teşkil edeceğini belirtmiştir³³⁸.

³³⁷ Dinç, a.g.e. s. 240.

³³⁸ Kulda/Polonya, 2000, para. 146., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

Yerel mahkemelerde yapılan yargılamalardaki makul sürenin ihlalini AİHM, esas olarak resmi makamların tutumu başlığında değerlendirmektedir. Dava konusu olan olay, sadece uyuşmazlığın geçtiği yargı yeri ölçeğiyle sınırlandırmaz. Bunun yanında ülkenin yargısal ve yöntemsel yapılanması da göz önüne alınmaktadır.

Güvenlik, tapu, nüfus gibi birimlerden ulaşacak bilgi ve belgelerin gecikmesi devletin sorumluluğu altındadır. Türkiye’deki idari makamlardaki genel uygulama, mahkemelerden gelen yazıların hemen yanıtlanması yerine, gelen ikinci, üçüncü yazıda sonra yanıt verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. İdaredeki ilgili birimler bunu iş yoğunluğuna dayandırmaktadır. Fakat idari yanıtların mahkemeler tarafından elektronik ortamda yapılması sağlanırsa, gecikmelerin önüne geçilebilir.

Hâkimin, savcının dava dosyasını okumamaları nedeniyle duruşmanın ertelenmesi, avukatın gereğinde fazla savunma hazırlamak için süre istemesi yargısal yapılanma ile bağlantılıdır. Bu unsurlar göz önüne alındığında davalardaki makul süre aşımında en önemli etken yeterli nesnel tedbirleri almamış devletler olmaktadır. Bu AİHM kararlarında da sıkça belirtilmektedir.

Makul sürede yargılanma hakkına ilişkin olarak AİHM’nin değerlendirme kriterlerini sunabilmek için Türkiye ile ilgili dava gerekçelerine bakılması yerinde olacaktır. Bu davalara örnek olarak Mansur/Türkiye davası ve Sargın, Yağcı/Türkiye davası verilebilir. Sargın, Yağcı/Türkiye davasında 20 celsenin yapıldığı Ankara Güvenlik Mahkemesi’nde sadece 16 celse delillerin okunmasıyla geçirilmiştir. Fakat dava dosyasındaki belgelerin niteliği ve adedi göz önüne alındığında, davanın AİHM’nin birinci kriteri olan karmaşık bir dava niteliğini taşımadığına karar verilmiştir.

İkinci kriter olan başvurunun tutumu hususundaki incelemede ise avukatların ve sanıkların davranışlarının davanın ilerleyişini engelleyici bir nitelikte olmadığı kabul edilmiştir. Savunma avukatlarının sayıca fazla olması, duruşmadaki güvenlik önlemlerinin dava akışını belli oranda yavaşlattığı kabul edilmiş olsa da,

bunların bütün olarak uzun süreyi açıklamada yetersiz kaldığı görüşü benimsenmiştir.

Üçüncü kriter olan adli makamların davranışları hususundaki incelemede ise mahkemedeki her oturumun yarım gün sürmesini, duruşma günleri arasında uzun süre bulunmasını, beraat kararının da 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Terörler Mücadele Kanunu'ndan sonra altı ay bekletilerek verilmesini AİHS'nin 6. maddesinde düzenlenmiş olan makul süre ihlali olarak görmüştür³³⁹.

Mansur/Türkiye davası örneğinde ise Uyuşturucu kaçakçılığı nedeniyle Edirne'de yakalanan Mansur adlı kişi hakkında aynı suçtan dolayı Edirne 2. Ağır Ceza ve Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde iki dava açılmıştır. Davalar açıldıktan aylar sonra mükerrer davaların birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Yargılamada makul sürelerin geçmesinden dolayı AİHS'nin ihlali iddiaları incelemesinde, değerlendirmedeki temel sürenin Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde 18 Nisan 1984 tarihinde açılmış dava ile başladığı kabul edilmiştir. AİHM işlemlerin uzunluğunun makul karşılanıp karşılanmadığı hususunda aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmuştur:

Hükümet davanın karmaşıklığını ileri sürmüş, adli makamların gecikme kastının olmadığını beyan etmiş, başvurunun davadaki tutumu hususunda herhangi bir iddiada ise bulunmamıştır.

AİHM, davanın karmaşıklığına sorumlu olarak, aynı kişi ve olay aleyhine, aynı şehirde iki farklı davayı yürütmüş olan adli yetkilileri göstermiştir. Ayrıca dava ile ilgili Yunan yetkililerden istenen belgeleri, yetkililerin Atina'daki Türkiye Büyükelçiliğine teslim etmesinden sonra, çeşitli nedenlerden dolayı resmi dairelerle iletişimsizlikten çevirilerinin yapılmamasına, belgelerin zamanında kullanılmadığına dikkat çekmiştir. Bunun yanında Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi, başvurunun itirafları, Yunanistan Salonika Mahkemesi kararı ve Adli Tıp Kurumu raporuna istianen vermiştir. Bu bağlamda dava karmaşık olarak kabul edilmemiştir.

³³⁹ Sargın, Yağcı/Türkiye, 1995, para. 47., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (28.11.2019)

Söz konusu olayda mahkeme, olayda uyuşturucu kaçaklığının bulunmasından dolayı adli makamların dikkatli hareket ettiğini ve işlemlerin bu nedenle geciktirilmediğine ilişkin olarak hükümetin savunmasını haklı bulmamıştır. AİHM taraf devletlerin adli işlemlerini AİHS'nin 6/1. maddesine göre adli işlemlerini düzenlemelerine dair yükümlülüğünü kabul etmektedir.

AİHM mahkemelerin Yunanistan gelecek olan belgelerin çevirilerinde ısrarcı olmasını, davayı ertelemelerini, bu belgeler ulaşmadan diğer delillerle karar vermelerini de anlamsız bulmuştur. Sonuçta adli işlemlerin AİHS'nin 6/1. maddesine aykırı olduğunu ve makûs süreyi aştığını kabul etmiştir³⁴⁰.

E. AİHM'e Gönderilen Davalardaki Makul Süre İhlalleri

AİHM, ulusal mahkemelerdeki yargılamalarda makul süre kavramı bakımından sürecin dağınık ve yararsız olmasını aykırı bulmuştur. Başvurucunun sorgulama ya da yüzleştirme gibi işlemlerinin soruşturma hâkimi tarafından aylarca yapılmamasını, ilk soruşturmadan sonra bir yıla kadar uzanabilen son soruşturmanın açılma tarihi, duruşmalar arasının çok uzun olması adli yargılanma hakkı açısından ihlal saymıştır. Aynı şekilde yurtdışına gönderilmiş yazılara aylarca yanıt beklemesi, başvurucunun dosyasının öteki suç ortaklarından ayrılması için uzun süre beklenmesi de makul süre ihlali sayılmıştır³⁴¹.

AİHM, davalarda makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediği hakkında her somut olayı kendi içinde değerlendirmektedir. Her olayın zorluğu, mahkemelerin tutumu, davacının tutumu, olayın başvuru açısından önemine uygun şekilde kararını vermektedir³⁴².

AİHS'nin 6/1. maddesinde “*Herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizalar, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasa ile kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından*

³⁴⁰ Mansur/Türkiye, 1995, para. 60., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁴¹ Neumeister/Avusturya, 1968, para. 4., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁴² LADEWIG, Hans - Meyer, “Adil Yargılanma Hakkı”, *Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku*, Ankara -2004, s. 87–98, (çev. Hakan Hakeri)

davasını makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini isteme hakkına sahiptir.” hükmü yer almaktadır. Ceza ve hukuk davalarının kabul edilebilir ölçülerde, makul sürede görülmesi esas kabul edilmektedir. Ancak Türkiye’de insan hakları yönü pek iç açıcı değildir. Çünkü AİHM’e yapılan başvurularda Türkiye aleyhine olan başvurular ikinci sırada yer almaktadır.

AİHS 6/1 maddesindeki makul süre yükümlülüğü, ceza ve hukuk yargılamalarında bağlayıcı niteliktedir. Fakat Sözleşmede yer alan bu yükümlülüğün tüm yargılama hukukunu ilgilendirdiğinden, tutuklukta makul süre kavramından daha farklıdır³⁴³. Yargılama öncesinde tutuklulukta geçen süre, AİHS’nin 5/3. maddesinde düzenlenmiş olan özgürlük ve güvenlik hakkına ilişkindir.

AİHS 5/3. maddesi içeriği ise “.....yakalanan ya da tutulan herkes hemen bir hâkim veya adli görev yapmaya yasa ile yetkili kılınmış olan diğer bir görevli önüne çıkarılmalı; kişinin makul bir süre içinde yargılanmaya veya adli kovuşturma sırasında serbest bırakılmaya hakkı bulunmaktadır.” şeklindedir.

Bu maddenin içeriği AİHS 6/1. maddesinde yer alan adil yargılanma kavramından farklı bir hükümdür. Sözleşmedeki 5/3. maddesinde sadece tutuklulukta geçen sürenin makul süre olup olmadığı incelenmektedir. Diğerinde ise makul süre değerlendirmesinde olağan kanun yolları da eklenerek yargılamanın bütünü ele alınmaktadır.

Fakat tutuklu sanığın yargılanmasında iki güvence de yer almaktır. AİHS’nin 5/3 maddesi kimsenin tutuklu olarak uzun süre kalmamasını amaçlarken, 6/1 maddenin ceza davalarında sanığın uzun süre belirsiz bir konumda kalmamasını amaçlamaktadır³⁴⁴. Bu bağlamda AİHM, Wemhoff/Almanya davasında verdiği kararında, tutuklu sanığın davasına öncelik verilmesi, itina gösterilerek hızlı hareket edilmesini isteme hakkının bulunduğunu belirtmiştir³⁴⁵. Mahkeme bu kararında tutuklu yargılamalarda yerel mahkemelerin makul süre açısından daha dikkatli olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

³⁴³ İncoğlu, a.g.e. s. 371.

³⁴⁴ Feyyaz Gölcüklü, *Yargılama Makamları Önünde Makul Süre*, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yay. Nisan 1995, C.3, S. 2, s. 10.

³⁴⁵ İncoğlu, a.g.e. s. 371.

AIHM, makul sürenin amacının kişilerin yargılama sürecindeki işlemlerinin sürüncemede kalması olasılığına karşı korunması olduğunu kabul etmektedir³⁴⁶. Ayrıca özellikle ceza davalarında suç isnat edilen kişinin uzun süre davanın nasıl sonuçlanacağı hakkında endişe duymasının önüne geçmek olduğunu belirtmektedir³⁴⁷. AIHM verdiği kararlarda davaların makul sürede sonlandırılmasını emretmiş, adalet yerine getirilirken adaletin güvenilirliğine ve etkililiğine zararı olabilecek gecikmeler olmadan bunun gerçekleşmesinin önemini vurgulamıştır.

Sözleşmeye taraf devletler yargı sistemlerinde davaların makul süre içinde görülmesini sağlayabilmek için yasal ve idari düzenlemeleri yapmalıdırlar³⁴⁸. AIHM sözleşmenin 6/1. maddesinin devletleri mahkemelerin bu madde gereklerini yerine getirebilecek şekilde yargı sistemlerini düzenlemeleri hususunda yükümlü kıldığını kabul etmektedir³⁴⁹.

AIHM tarafından aynı konuda verilen ihlal kararlarının sıklığının tıpa tıp aynı ihlaller konusunda yoğunlaştığını göstermektedir³⁵⁰. İhlallerdeki bu yoğunlaşma ise AIHS ile uyumsuz bir uygulama pratiğidir³⁵¹.

AIHS'nin 6. maddesi aynı zamanda herkes için makul sürede duruşma garantisi vermektedir. Bu garantinin amacı ise AIHM tarafından tarafların uzun usul gecikmelerine karşı korunması olduğu yönünde değerlendirilmektedir³⁵². Garanti sağlanırken adaletin inandırıcılığı ve etkinliğinin zedelenebileceği gecikmelerin olmaması da sağlanmalıdır. Makul süre koşulu, makul sürede adli karar yoluyla kişinin itham edildiği suç nedeniyle ya da medeni hukuka ilişkin olarak içinde olduğu güvensiz durumun giderilmesinin teminatıdır. Bu hem kişinin menfaatinin hem de yasal kesinlik açısından gerekli bir durumdur.

³⁴⁶ Stogmüller v./ Avustria, 1969, para. 5., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁴⁷ Gölcüklü, AIHS' de Adil Yargılanma, *AÜSBF Dergisi*, 1995, c. 49, s. 199.

³⁴⁸ Tusav/İtalya, 1992, § 57; Pelisier ve Sassi/Fransa, 1999, § 74.

³⁴⁹ İnceoğlu, a.g.e. 2005, s.372.

³⁵⁰ Bottazzi v/İtalya, 1999, para. 74., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁵¹ İnceoğlu, a.g.e. s. 373.

³⁵² Stögmüller/Avusturya, 1969, para. 5., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

II. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKININ İHLALİ HALİNDE TAZMİNAT YÜKÜMLÜLÜĞÜ

A. AİHS'nin 41. Maddesinin Kapsamı

AİHS'nin 41 maddesi “*Mahkeme işbu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci tarafın iç hukuku bu ihlali ancak kısmen telafi edebiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, hakkaniyet uygun surette, zarar gören tarafın tatminine hükmeder*” hükmünü içermektedir.

AİHM kararlarının pek çoğunda AİHS çerçevesindeki esas rolünün AİHS ve Ek protokollerinde belirtilmiş hakların belirli ölçütler kapsamında korunması ve yorumlanması ile sınırlandırılmış olduğunu, sorumlu devletlerce mahkûmiyet kararları doğrultusunda iç hukukta yapılacak uyum ve iyileştirme düzenlemelerinin de denetleyicisi olamayacağını belirtmektedir.

AİHS'nin 41. maddesi gereğince hükmedilen tazminatın ifası dışında, ilke olarak ihlallerden ya da ihlalden sorumlu olan taraf ülkeler bunların ortadan kaldırılması amacıyla iç hukukta yapacakları düzenlemelerin belirlenmesinde, uygulanmasında şekil olarak serbesttir. Hükümetlerin bu düzenlemelerde ihlalle alakalı olarak daha fazla başvuruya maruz kalmamaları açısından mahkemenin bunun hakkındaki kriterlerini mutlaka göz önüne alması gerekmektedir. Mahkûmiyet kararlarının denetimi ise AİHS'nin 46/2. maddesi gereğince Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi görev alanındadır.

AİHS'ne taraf ülkeler tarafından neden olunan hak ihlallerinin tüzel ya da gerçek kişilerce usulüne uygun olarak mahkemeye getirilmesi, devamında yapılan yargılamada ihlalin tespit edilmesi durumunda, başvuru ihlalden kaynaklı zararlarının giderilmesini AİHM'den sözleşmenin 41. maddesine dayanarak talep edebilir.

AİHM bu kapsamda tazminat taleplerini değerlendirirken “Eski hale getirme” (RESTITUTIO INTEGRUM) prensibine başvurmaktadır. AİHM bu konuda yaptığı bir yargılamada³⁵³ başvurduğu prensibin iki yönüne dikkat çekmektedir:

-Başvurucuyu ihlalin olmadığı varsayılarak mümkün olduğu kadar o pozisyona eşdeğer bir duruma getirmek.

-İhlal nedeniyle başvurunun tüm zararlarının giderilmesi

Bu ilkenin amacı AİHS’ne aykırılığın mümkün olduğu kadar bütün sonuçları ile ortadan kaldırılması, ihlal öncesindeki durumun yeniden tesis edilmesidir. Ancak niteliğinden kaynaklı olarak pek çok ihlal için önceki durum tespiti mümkün değildir³⁵⁴. Mahkeme bir davadaki yargılamada³⁵⁵ buna dikkat çekerek, ihlali eski haline geriye getirilmesinin mümkün olmaması durumunda AİHS 41 maddesi gereğince maruz kalınmış kayıpların tazmini için tek yolun istemde bulunmanın gerekli olduğunu belirtmektedir.

AİHS’nin 41. madde uyarınca AİHM’ne başvuru koşulları bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin mahkeme kararlarına başvurmadan sadece madde metninin çok aydınlatıcı olmamasına rağmen, hakkaniyete uygun tatmin talebinin incelenmesi ve başarıyla sonuçlandırılabilmesi için bazı ölçütler vardır.

İhlalin Varlığı

Başvurudaki şikâyetler kapsamında mahkemenin yargılaması sonucunda AİHS ile korunan haklardan birinin ya da birden fazlasının sorumlu ülke tarafından ihlal edilmiş olduğu tespit edilmelidir. Bu mahkemenin yargılama yetkisi açısından ön koşul niteliğini taşımaktadır. Bu konuya ilişkin mahkemenin önemli istisnai bir

³⁵³ Papamichalopoulos / Yunanistan (1996 21 EHRR 439), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁵⁴ Orak / Türkiye, 15 Şubat 2002 tarihli örnek karar, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁵⁵ König / Almanya (2 EHRR 469), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

kararı bulunmaktadır³⁵⁶. Bu kararda herhangi bir ihlal bulunmamasına rağmen, başvurunun lehine olarak manevi tazminata hükmedilmiştir. Karar mahkemenin kendi üyeleri arasında tartışmaya neden olmuş, üyelerin pek çoğu kararda muhalif kalmıştır. Bu kararda İngiltere'nin nihai karardan önce mahkemeye başvurunun şikâyetlerinin haklılığını kabul edildiğine dair mesuliyet kabul metninin etkili olduğu düşünülmektedir.

Kısmi Telafi

AİHM içtihatlarının bu konuya ilişkin olanlarının oluşmasında bir kararı etkili olmuştur³⁵⁷. Mahkemeye Belçika Hükümeti'nin sunduğu görüşlerde başvuru lehine mahkemenin tazminata hükmedebilmesinin taraf ülkenin iç hukukunun iddia edilen ihlale dair kısmen telafi öngördüğünün tespitinin asıl olduğunu, AİHM tarafından ihlalin varlığının tespit edilmesinden sonra başvurunun iç hukuka dönmesini belirtmiştir. Yeniden iç hukukta bunu gidermenin yollarını aramasının gerekliliği, eğer iç hukuka yaptığı başvuruda zararı kısmen telafi edilir ya da kısmen telafi edilebileceği anlaşılırsa, AİHS'nin 41. maddesi gereğince mahkemeye yeniden başvuru yapma hakkının olacağı belirtilmiştir.

Belçika Hükümeti ise bu yorum gereği mahkemenin de ilgili devletin iç hukukundaki başvuru açısından yeniden bir inceleme yapmasının gerektiğini vurgulamıştır. Belçika hükümetinin yaptığı başvuruda ileri sürülmüş olan bu görüşü AİHM bazı gerekçelerle kabul etmemiştir.

-Tazminat başvurusunun yeni bir başvuru olmaması nedeniyle iç hukukta tazminat adı altında da yeni bir başvuru yapılarak, iç hukuktaki yollar tükendiğinde yeniden AİHM'ne başvuru yapılmasına gerek olmadığını, bu başvuruların aynı olduğunu, AİHS içeriğinde bu kasıt olsaydı, bunun çık bir şekilde belirtileceği

³⁵⁶ Caballero / Birleşik Krallık (1999 30 EHHR 643), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁵⁷ De Wilde, Ooms ve Verspy / Belçika 1 EHRR 438, Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

-AİHS'nin 41. maddesi gereğince tazminat için yeniden iç hukuka dönülmesi ve tekrar telafi yollarının aranmasının toplam süresinin iki başvurunun toplam süreleri dikkate alındığında, AİHS'nin amacı olan insan haklarını etkin korunmasını sağlamayacağı vurgulanmıştır.

Gereklilik

AİHM tarafından ihlalin varlığının tespiti kendiliğinden tazminat hakkının doğmasında etkili değildir. Bazı durumlarda mahkeme ihlal kararının kendisi için hakkaniyete uygun tatmine yeterli olduğunu ve parasal bir tazminata gerek duymadığını belirtmiştir³⁵⁸.

Mahkeme tarafından gereklilik kavramının değerlendirilmesinde, esas bir ihlalin varlığı olsa da, ihlalin etrafındaki koşullar da tazminat başvurusunun, miktarının değerlendirilmesinde ve sonuca başarıyla ulaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

İllyet/Nedensellik Bağı

AİHM, talep edilecek zararlar ve tespiti yapılan ihlaller arasında illiyetlik bağının olmasının tazminata hükmedebilmek, miktarını belirleyebilmek için ön koşul olduğunu farklı kararlarında belirtmiştir. AİHM bu kriterin uygulanmasında dar bir yorumu tercih ederek, talep edilen tutarların fırsat kayıplarına ya da mühmele ya da spekülative kazançlara dayalı tazminat talebi olması durumunda parasal tazminata hükmetmeye cömert ve istekli olmamıştır³⁵⁹.

AİHM başvurusunun uğramış olduğu zarardan doğan kayıplarının giderilmesi için AİHS'nin 41. maddesi ile sınırlı olup, eski hale getirme ilkesinin asıl sorumlusu yüksek sözleşen tarafa aittir. Mahkemenin vermiş olduğu ihlal kararlarının denetimi de AİHS'nin 46/2. maddesi kapsamında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine aittir.

³⁵⁸ Nikolova / Bulgaristan (25.3.1999 tarihli karar örnek karar, para.76), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁵⁹ Podbielski / Polonya (1999 27 EHRR CD19) (Örnek karar), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

AİHM tarafından sözleşmenin 41. maddesi gereğince tazminat kavramını oluşturan ve sıkça kullanılan tasnifleme aşağıdaki gibidir:

- Maddi kayıplara ilişkin zararlar
- Manevi kayıplara ilişkin zararlar
- Avukatlık ücreti ve diğer masraflar
- Sorumlu devlet aleyhine belirlenen ihlalin parasal tazminata gerek duyulmadan hakkaniyete uygun tatmin bakımından yeterli olması

AİHM tazminat ve masraflar hususunda usulünce ya da zımni olarak başvuru yapılmamış ise kesinlikle kendi inisiyatifi ile hareket etme olanağı bulunmamaktadır. Bu bağlamda mahkeme iç tüzüğüne uygun şekilde tazminat taleplerinin talebi gerekmektedir. Talep olmadığı takdirde AİHM kendiliğinden bu hususu değerlendirmeye alma yetkisine sahip değildir. Bu konuya bazı AİHM kararlarında da değinilmiştir³⁶⁰.

AİHM’ne AİHS’nin 41 maddesi kapsamında süresi dâhilinde tazminat talebinde bulunulmasına rağmen, tazminat miktarının açıkça belirtilmemiş olması da önemli bir husustur. Başvurucu usulüne uygun tazminat başvurusu yapmasına rağmen, miktarlar hususunda tatmin edici bir açıklama yapmadığında da mahkemenin benzer kararlarındaki miktarlar ile ihlalin özelliklerine uygu şekilde tazminata karar verebilmektedir.

B. Türkiye’nin AİHS’nin 41. Madde Kapsamındaki Yükümlülüğü

AİHS, Anayasa’nın 90/5 md. son fıkrasında yer aldığı şekilde “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır*” hükmündeki gibi usulüne uygun yürürlüğe konmuş milletlerarası anlaşmalardandır. Dolayısıyla Anayasa’ya göre kanun hükmündedir. Bu bağlamda Anayasa’ya

³⁶⁰ Brogan ve Diğerleri / Birleşik Krallık (28.10.1988 tarihli örnek karar), Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

aykırılık iddiası ile AİHS hakkında Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılamaz. Bu hükme aynı zamanda 07.05.2004 tarihli, 5170 sayılı yasanın 7. maddesindeki *“usulüne uygun yürürlüğe konmuş temel hak ve özgürlüklere dair milletlerarası antlaşmalar ve kanunların farklı hükümler içermesi durumunda, çıkabilecek uyumsuzluklar hususunda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır”* cümle de eklenmiştir.

Bu bağlamda Türkiye mevzuatının bir parçası durumuna gelmiş olan AİHS'nin 6 maddesi ile AİHM içtihatları makul süre açısından temel kaynakları oluşturmaktadır. Türkiye'de yargılamaların sözleşmenin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkına, makul sürede yargılanma hakkına uygunluğu bu kaynaklara göre değerlendirilmektedir. Bu haklara dayalı ihlaller kapsamında AİHM'ne yapılan başvurular ise AİHS'nin 41. madde kapsamında değerlendirilmektedir. Bu hususta Türkiye sözleşmeye taraf ülkeler arasında olduğundan ve Anayasa'nın 90/5 maddesinde de belirtildiği şekilde AİHM kararlarına uymakla yükümlüdür. Bu madde gereğince usule uygun şekilde yürürlüğe giren uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler kanun hükmünde kabul edilmektedir. Bu bağlamda haklarında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde dava açılması da mümkün değildir.³⁶¹

III. ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER

A. Türk Hukuku Kapsamında

Günümüzde yargılamalarda toplum açısından sıkıntı yaratabilecek şekilde davaların geç sonuçlandığı görülmektedir. Türkiye'de özel hukuk alanındaki uyumsuzlukların çözümünde yetkili yargı yerlerinde farklı nedenlerle davalar aynı hızla bitirilememekte, dolayısıyla davalar makul sürede neticelendirilememektedir. Hukuki uyumsuzlukların bu şekilde uzun sürede çözülmesi, bireylerin hukuki koruma mekanizmasına karşı inancını azaltmaktadır. Yargılamaların sürüncemede

³⁶¹ İncoğlu, a.g.e. s.375.

kalması, neticede doğru olmayan kararlarla sonuçlanan yargılamalarda olduğu gibi yargıya güveni azaltan bir etkidir³⁶².

Makul sürede yargılamanın sonuçlandırılmasının Türk hukukunda da önemi fazladır. Bu hususta Türk hukukunda çeşitli çalışmalar yapılmış, genellikle makul sürede yargılamanın hukuk korumadaki etkinliği üzerinde durulmuştur. Etkin hukuki korumanın sağlanması için doktrinde makul sürede yargılamanın olması gerektiğini³⁶³, geç kalan hukuki korumanın etkinlikten uzaklaştığı³⁶⁴ ve bunun hukuki korumanın niteliğiyle çeliştiği ifade edilmektedir³⁶⁵.

Bu bağlamda Türk hukuku kapsamında yargılamada davaların makul sürede sonuçlandırılması için bazı tedbirler alınmalı ve yargılamanın hızlı bir şekilde tamamlanması sağlanmalıdır.

1. Önleyici ve Tamir Edici Niteliğe Sahip Tedbirler Almak

Yargı sistemlerinde her davanın öngörülebilir ve en uygun sürede görülmesi hedefi olmalıdır. Davaların zamanında görülmesi bakımından dışarıdan pozitif baskılama, adliye dışındaki kurumlar, barolar gibi gönüllü kuruluşlar ve medya tarafından gerçekleştirilerek makul sürede davaların görülmesi takip edilebilir. Adalet Bakanlığı tarafından internet ortamında yayımlanmış olan adalet istatistikleri bunun için referans olarak alınabilir. AİHM tarafından mahkeme ya da tarafların istemiyle yapılan talikler ve duruşmalar arasındaki uzun süreler yargılamada makul kabul edilmeyen gecikmelerin nedenleri arasındadır. Mahkemede gereksiz şekilde taliklere yer verilmesi, davaya giren avukatların hazırlıksız gelmelerinin önünü açacak, dolayısıyla yeni talikler meydana gelecek ve zamanın verimli kullanımı engellenecektir.

³⁶² H. Y., Alangoya, Yıldırım M.K.ve Yıldırım, N., 2006. *Medeni Usul Hukuku Esasları*, İstanbul, 2006, s. 205.

³⁶³ Yıldırım, M.K., *Teksif ve sözlük ilkeleri açısından yargılama usulleri hakkında düşünceler*, İstanbul, Alkım, 2003, s. 468.

³⁶⁴ Alangoya vd. a.g.e. s.30

³⁶⁵ H. Y., Alangoya, *Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanması İlişkin İlkeler*, İstanbul, 1979, s. 89.

Hukuk sisteminde yargılamaya dair gecikmeleri önleyebilmek için tutukluluk sürelerinin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi zaman sınırı sistemi ile düzenlenmesinde yarar bulunmaktadır. Zaman sınırı sisteminde yargılamanın aşamalarının sonuçlandırılması bakımından gerekli süreler bulunmaktadır. Sistemin başarılı olması beklene sonuçtur. Ancak adli kültürün etkisiyle uygulamada başarısızlık yaşadığı görülmektedir³⁶⁶.

Yargılama sürecindeki gecikmelerin azaltılmasında, geç kalan adaletin istenmeyen adalet olduğu bilincinin oluşturulmaya çalışılmasının da yararı olacaktır. Bu konuda yurtdışında yapılmış bir araştırmada hâkim ve savcılarının tutumunun davanın sonuçlandırılmasında tek unsur olduğu belirlenmiştir. Araştırmada özel gayret gösteren hâkimlerin vakaları daha hızlı sonuçlandırdığı, çözüm süreleri uzun olan hâkimlerin ise daha az gayretli oldukları görülmüştür. Bu bağlamda hâkimlerin, savcılarının ve avukatların vaka çözme açısından davranışlarının, resmi kurallara nazaran daha önemli olduğu belirlenmiştir³⁶⁷.

AİHS 6. maddesi gereğince sözleşmeye taraf olan devletler, yargılamanın makul sürede sonuçlandırılması hususunda yükümlüdürler. Yine sözleşmenin 13. maddesinde hak ve özgürlükleri ihlal edilmiş bireylerin ulusal hukukta etkin bir iç hukuk yoluna başvurabilme hakkının bulunduğu belirtilmektedir. Bireyler açısından hak olarak düzenlenmiş olan bu konu sözleşmeye taraf devletler bakımından bir görev niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda ikincil mahkeme sıfatı bulunan AİHM'nin bu konumu göz önüne alındığında, taraf devletler hak ihlallerini önleyebilmek için iç hukukta gereken düzenlemeleri yapmakla ve tedbirleri almakla yükümlüdürler.

AİHM tarafından hak ihlali bakımından vermiş olduğu kararlar gereği üye ülkelerin davaların makul süre içinde sonuçlandırılmasını önleyici bazı iç hukuk yollarının ihdas edildiği ya da yargılamada davaların hızlandırılması amacıyla bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir.

³⁶⁶ Sulhi, Dönmezer; F. Yenisey, *Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği* 1998, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000, s. 35.

³⁶⁷ Gözübüyük ve Gölcüklü, a.g.e. s.286.

Makul süre aşımını önlemek, bu güvenceyi sağlama amacı taşıyan önleyici ve tamir edici niteliği bulunan iç hukuk yolları sözleşmeye taraf olan Türkiye’de de bulunmaktadır. Davaların uzun sürmesi ve bunun ciddi mağduriyetlere neden olduğu görülmektedir. Anayasa’nın 141. maddesi yargılamalarda meydana gelen gecikmenin önlenmesi için, davaların süratle sonuçlandırılması için yargı organına görev olarak vermektedir. Bu bağlamda Anayasa’daki hükmün makul süre güvencesi bakımından genel olarak önleyici ancak soyut niteliğe sahip bir düzenleme olduğu görülmektedir.

Dava türlerine göre kanunda öngörülmüş olan usul kurallarından dava açma süresi, ilk inceleme, savunma süresi gibi bazı sürelerde değişiklik yapılması gibi önleyici ve tamir edici nitelikteki önlemlerin yargılamanın kısa sürede tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bazı davaların özellikle idari yargıdaki davaların kısa sürede tamamlanması hak kayıplarına yol açarak, adil yargılanma hakkının amacına uygun olmayabilir³⁶⁸.

Mahkemelerin iş yükünü azaltmaya yönelik, aynı zamanda yargılama faaliyetinin hızlandırılmasına yardımcı olacak bir önlem de hafif olarak nitelendirilebilecek olan suçların ceza adalet sistemi dışına çıkarılması tercih edilebilir. Bu yöntemin uygulanmasında ön ödeme sistemi önemli rol oynayabilir. Ön ödeme sistemi kanunlarda ceza olarak belirli miktarda ceza öngörülmüş suçları işlemiş kişilerin hâkim ya da savcı tarafından belirlenmiş miktardaki parayı süresi içinde devlet hazinesine ödemesine dayanmaktadır. Neticede ödemeyi yapan kişiler hakkında kamu davası açılmaması, kamu davası açılmış ise davanın ortadan kaldırılması sonucu doğmaktadır. Bu bağlamda mahkemelere gelen işlerde ön ödeme sayesinde önemli oranda azalma sağlanacağı, diğer işlere yeterli zaman kalacağı düşüncesi oluşmaktadır³⁶⁹.

2. Yargı Sisteminde Teknolojinin Kullanımı

Teknolojini gelişmesi ve teknolojinin en önemli unsuru olarak kabul edilen internet, günümüzde özel kurumlar haricinde kamu sektöründe de kullanılmaya

³⁶⁸ Oğuz, Sancakdar, “*İdari Yargılama Usulünde İvedi Yargılama Usulü ve Grup Davalar*”, Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu, Y. 2014, s.198.

³⁶⁹ Özgenç, İ., Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi, Ankara, 2006, S.747-748.

başlamıştır. Ancak tam anlamıyla, verimli ve etkin bir şekilde hukuk alanında kullanıldığı pek mümkün değildir. Teknolojinin sağladığı getirilerin ve internetin verimli ve doğru bir şekilde yargılama faaliyetleri içine bir sistem dâhilinde alınması, usul alanında kullanımı yargılama süresinin daha hızlı gerçekleşmesine, dolayısıyla insan hakkı ihlallerinin engellenmesine neden olacaktır³⁷⁰. İnternetin iş dünyasında kullanılmaya başlaması, ardından idari organlarda kullanımı ve yargı alanında kullanılması fikri son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır.

Prof. Dr. Peter Gilles 2001 yılındaki bir sempozyumda, internetin yargı alanında kullanımının Avusturya ve Almanya’da sancılı geçtiğini belirtmiştir.³⁷¹ Türk hukuku kapsamında internetin etkin kullanımında projelendirilmiş birkaç sistemin pilot uygulamaları başlatılmıştır. Bilgi teknolojilerinin yargı alanına aktarım hususunda, proje ve fikir üretmede Türkiye pek çok Avrupa ülkesinden daha ilerici konumdadır. Sürecin günümüzde geldiği son nokta ise Adalet Bakanlığı ve bütün adli makamları içine alan ve geliştirilmiş bir proje olan UYAP sistemidir. UYAP sistemi sayesinde yargı alanında önemli bir yol kat edilmiştir.

5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu ile bireylerin internet üzerinden yasal başvuruda bulunması, teknik ve hukuki bağlamda mümkün hale getirilmiştir³⁷². Suç ihbarında bulunma, şikâyet, soruşturma izni alınması aşamalarında internetin etkin hale getirilmesi görüşü olumsuz olsa da yargılama sürecinin hızlanması açısından teknolojinin kullanılmasının faydaları olacaktır³⁷³. Bu alandaki bir düzenlemede hâkim, savcı ve adli personele UYAP üzerinde kullanacakları elektronik imza sertifikaları verilmiş³⁷⁴, böylece mahkemeler ve kurumlar arası yazışmaların hızlandırılması ve yargılama kalitesinin artması sağlanmıştır.

³⁷⁰ Öztürk Bahri, Ceza Muhakemesi ve İnternet, Uluslararası İnternet Hukuku Sempozyumu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir, 2002, s. 512.

³⁷¹ Gilles Peter, Çev. Mine Ertuğrul, Alman Ülke Raporu: Usul Hukuku ve İnternet, Uluslararası İnternet Hukuku Sempozyumu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir, 2002, s. 376.

³⁷² Öztürk, a.g.e. s. 496.

³⁷³ Öztürk, a.g.e. s. 496.

³⁷⁴ Bkz. www.uyap.gov.tr [30.08.2019]

3. Yargılamanın Hızlanmasını Sağlayacak Faktörler

a. Uzlaşma ve Arabuluculuk

Anglo- Amerikan Hukuku'ndan çıkmış olan uzlaşma ve arabuluculuk müessesini Avrupa hukuk sistemi de benimsemiştir. Suçlu uzlaşmada devlete para ödeme sorumluluğunda değildir. Yapması gereken soruşturmaya son verilmesi için bir yükümü yerine getirmelidir³⁷⁵. CMK'na göre, fail suçun niteliği şikâyet olduğunda, suçu ya da sorumluluğu üstlenir, mağduru da uzlaşmayı kabul etmesi durumunda uzlaştırmaya gidilebilmektedir³⁷⁶.

Bunun yanı sıra ilgili durumun şikâyete tabi olmasının önemi olmadan TCK'nın 86. madde gereğince, 88. madde içeriğindeki taksirle yaralama, kasten yaralama, çocuğun kaçırılması, konut dokunulmazlığının ihlali, bankacılık sırrı, ticari sır ya da müşteri sırrı niteliğine sahip olan belgelerin, bilgilerin açıklanması suçlarında da uzlaşmaya gidilebilmektedir. Bu bağlamda uzlaştırma için savcı taraflardan bir avukat tayin etmelerini ister. Bu yapılamadığı takdirde barodan bir uzlaştırmacı tayinini ister.

Uzlaşma ve arabuluculuk müessesesi, CMK'nın 253/24. maddesinde yayımlanmıştır. Bu bağlamda uzlaşma kurumunun uygulanmasına dair hususlar yönetmelikle düzenleneceği, soruşturma ve kovuşturması şikâyete bağlı olanlar dışında, diğer kanunlardaki suçlarla ilgili uzlaştırma yoluna gidilebilmesi kanundaki açık hükmün bulunması ile gerçekleşebilmektedir. Her ne kadar soruşturma ve kovuşturması şikâyete bağlı olsa da etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanabildiği suçlarla, cinsel dokunulmazlık suçlarında da uzlaştırmaya gidilememektedir.

TCK'nın 73. maddesinde uzlaştırma müessesesine dair düzenleme yapılmıştır. Bu madde içeriğinde uzlaştırma ile ilgili kuruma başvurulabilmesinin ön şartı düzenlenmiştir. Madde içeriğinde *“Suçtan zarar göreni gerçek kişi ya da özel hukuk tüzel kişisi olup, soruşturulması ve kovuşturulması şikâyete bağlı olan suçlarda,*

³⁷⁵ Pradel, J., *Çağdaş Sistemlerde Karşılaştırmalı Ceza Usulü*, Çev. Sulhi Dönmezer, İstanbul, Beta, 2000, s. 187.

³⁷⁶ Yıldız, A.K., *Uzlaşma- Şikâyet İlişkisi, Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaşma*, İstanbul, Arıkan, 2005, s.276.

failin suçu kabullenmesi ve doğmuş olan zararın tümünü ya da büyük bir kısmını ödemesi ya da gidermesi şartıyla mağdur ile fail özgür iradeleri ile uzlaştıklarında ve bunun Cumhuriyet savcısı veya hâkim tarafından tespitinde kamu davası açılmaz veya davanın düşürülmesine karar verilir.” düzenlemesi bulunmaktadır.

CMK da uzlaşma ve arabuluculuk müessesine yer vermektedir. Bu bağlamda pek çok cezai uyuşmazlık mahkemeye gelmeden çözümlenmekte, mahkemelerin iş yükü azaltılmakta, dolayısıyla yargılamada makul süre ihlalleri önlenmiş olmaktadır. Makul sürede yargılama hakkının ihlal nedenlerinden biri mahkemelerdeki fazla iş yüküdür.

Uzlaştırma sadece var olan dava sayılarını azaltmada değil, kişiler arası ilişkilerin tekrar düzenlenmesi ile toplumsal uzlaşmayı kurmada etkili bir yöntem olarak da tercih edilmektedir³⁷⁷.

b. Davaların Hızlanmasında ve Kararların Kalitesinde Avukatın Rolü

Davaya taraf olanların vekili sıfatı taşıyan avukatın mesleki yükümlülüğünden dolayı, davanın beklemede kalmaması, yargılamanın makul sürede sonuçlandırılması bakımından her şeyi yapmakla yükümlü kişidir.

Uygulamada davanın başlangıcında ya da davanın yürütülmesi esnasında usulü işlemlerden dolayı avukatların davayı yavaşlatması görülebilmektedir³⁷⁸. Hâkimlerin karar vermesini engelleyecek nitelikteki işlemlere yönelebilmektedirler. Avukatların davaları bekleme durumuna sokmaları öncelikle tecrübesizlikten ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanabilir. Bazı hallerde de usul kanunlarının art niyetli kullanımından, meslek ahlakının zayıflığından dolayı bu durum yaşanabilmektedir.

Hukuk meslek mensubu olarak avukatların bilgi yetersizliğinden kaynaklanan gecikmelerin önüne geçebilmek için, mesleğe giriş sınavına tabi tutulmalarının görevlerinin başında hukuk formasyonu etkili ve güçlü avukatların göreve başlamalarını sağlayacaktır. Yine avukatların staj dönemlerinin verimli geçmesini

³⁷⁷ Özbek, M., Avrupa Konseyince Adalet Hizmetlerinin Etkinliğinin Arttırılması için Öngörülen Tedbirler, Ankara, *AÜHFD*, 2006, S. 208, s. 234.

³⁷⁸ Inceoğlu, a.g.e. s.372

sağlayacak, alanlarında uzmanlaşacakları önlemlere yönelmek gerekmektedir. Mevzuata göre avukatların göreve başlayabilmeleri için bir koşul bulunmamaktadır. Avukatlar açısından mesleğe giriş sınavının zorunlu hale getirilmesi adına çalışmaların yapılması, meslek içi eğitimlerin de gündemde olması gerekmektedir. Bu önlemler zamanla davaları hızlanması yanında kararların kalitesinde de etkisini gösterecektir.

B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları Kapsamında

1. AİHM'nin Hızlı Sonuçlandırılmasını İstediği Davalar

AİHM davalar arasında zorunlu olmadıkça bir sıralama yapmamaya itina göstermektedir. Fakat yerel yargı organlarında bazı davaların hızlı bir şekilde sonuçlandırılması gerekirken, yargı organlarının bu çabayı göstermemiş olması da AİHM kararlarında eleştiri konusu olmaktadır. Mahkeme kararlarında yerel mahkemelerin dava konusu olan olayın niteliğini, tartışma konusu çıkarların özelliğini, davacıların yaşları, ekonomik koşullarını, sağlık durumlarını ve makul sürede yargılamanın tamamlanmasını gözeterek, davaların hızla sonuçlanmasının üzerinde durmaktadır. Davaların önceliği göz önüne alınarak yapılan sıralamada, ivedi sonuçlara ulaşamadığında yetersiz bulunmaktadır³⁷⁹.

AİHM tarafından verilen bir kararda, davaların belirli bir sırada ele alınmasını içeren hızlandırma yönteminde davaların açılış tarihlerine göre değil, ivedi oluşların, önem derecelerine, başvuru bakımından tehlikeli nedenlere göre inceleyerek, sonuç almayı tercih etmiştir. Ancak sorun yapısal bir organizasyon problemi haline gelmiş ve uzamış ise yöntemlerin faydası olmayacaktır. Devlet etkin önlemleri almak için daha fazla erteleme yapamaz³⁸⁰.

Yine başka bir davada özensiz kan verme işlemlerinde pek çok kişiye AIDS virüsünün bulaştırıldığı başvurulardan anlaşılmıştır. Bu olaylarda AİHM sözleşmenin ihlal edildiğini tespit etmiş ve AİHS'nin 41. maddesinde düzenlenmiş olan

³⁷⁹ Dinç, a.g.e. s. 245.

³⁸⁰ Zimmermann ve Steiner/İsviçre, 1983, para. 24., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

tazminatlar açısından bunu yükseltici bir unsur olarak kabul etmiştir. Bu şekilde hastalığı kaptıktan sonra ölen kişinin anne, babasının devam ettirdikleri davada mahkeme, yargılamanın uzunluğunu başvurunun son zamanlarını bağımsız ve duygusal açıdan daha kabul edilebilir koşullarda yaşamasına engel olan bir unsur şeklinde değerlendirerek, belirlemiş olduğu tazminatın gerekçesini buna dayandırmıştır³⁸¹.

Fransa'da yaşam süren bir Türk vatandaşı, 1984 yılındaki kan verme işleminde HIV virüsü bulaşmasıyla AIDS hastası olmuştur. Fransa Sağlık Bakanlığı'na 29.12.1989 tarihinde başvurarak, Bakanlıktan kan ürünlerinin sağlanmasında gereken önlemi almadığı için tazminat talebinde bulunmuştur. Bakanlık tarafından talebin karşılanmaması nedeniyle İdari yargıda dava açmıştır. Bu arada hastalık 1992 yılı Nisan ayında üçüncü evreye ulaşmıştır. Davacının devletin yasal yükümlülüğünün başlamasından önce HIV virüsü alması sebebiyle dava Paris İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Fakat davanın karara bağlanmasına kadar devletin oluşturduğu kamu tazminat fonu başvuruca talep etmiş olduğu tazminat miktarına yakın ödemelerde bulunmuştur. AİHM, yargılama sürecinde dilekçelerin gönderilmesinden itibaren üç yıl beş ay herhangi bir işlem yapılmamasını, davanın bu şekilde durmasını makul süre ihlali olarak değerlendirmiş ve başvuruca tazminat ile yargılama giderlerini ödenmesi kararını vermiştir³⁸².

Hastanede verilen kan sırasında AIDS virüsü kapalı bir Fransız vatandaşı tarafından Versailles İdare Mahkemesinde açılmış, sonradan Danıştay ve Paris İdare Mahkemesi'nde görülmüş ve kesinleşmesine kadar dört yılı geçen bir süreyi kapsayan tazminat davası gerçekleşmiştir. AİHM, yargılamanın makul sürelerini değerlendirmede yerel yargının ilkelerle beraber başvurunun özel koşullarından kaynaklı beklentilerini gözetmesi gerektiğini belirtmektedir. Başvurunun hastalığının iyileşemez olması, gelecekte beklentilerinin azalması önemli

³⁸¹ X- Fransa, 1992, para. 47., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁸² Karakaya/Fransa, 1994, para. 37 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

olduğundan, yerel mahkemenin dava sayısına bakmadan bu davayı hızla sonuçlandırmak için özel bir gayret sarf etmesi gereği üzerinde durmuştur³⁸³.

AİHM dava konusunu teşkil eden olayları özelliklerine göre yargılamanın hızlandırılarak bir an önce sonuçlandırılmasını öngördüğü kararları içinde aile yaşamına ilişkin kararlar da yer almaktadır. Bu kararlar arasında eşinin 1994 yılında açtığı ve boşanma ile sonuçlanan davada, babanın kızına cinsel tacizde bulunduğu ve kızın velayeti annede bırakılmıştır. Bununla birlikte geceyi de içine alacak şekilde babanın kızıyla birlikte olması uzun süre yerel mahkemeler tarafından engellenmiştir.

Annenin haksız suçlamalarla babaya zarar verme amacıyla 1997 yılında açmış olduğu ceza davası ise 3 yıl devam etmiştir. Yargılamanın sonunda herhangi bir kanıta dayanmayan annenin yaptığı suçlamaların gerçek dış olduğu ispatlanmış ve baba temize çıkmıştır. Yargılamanın altı yıldan fazla sürmesi yüzünden baba ve kızının arasında normal bir ilişki kurulamamış, AİHM, başvurucunun geceyi de kapsayacak şekilde çocuğu ile birlikte olmasını kapsayacak şekilde dava yüzünden ertelendiğini, uyuşmazlığın baba açısından önemli olduğunu hâkimlerin de kavramasını ve yargılama sürecinin hızlandırılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Mahkeme aynı zamanda uyuşmazlığın sonlandırılması bakımından olağanüstü davranma yükümlülüğü buluna hâkimlerin gereksiz bekletmelere, uzatmaya neden olduklarını da tespit etmiş, AİHS'nin 6. maddesinin makul süre bakımından ihlal edildiğine, özel yaşamın ve aile yaşamının korunmasına dair 8. maddesinin de ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir³⁸⁴.

2. AİHM'nin Beklediği Makul Süre

Yargılama süresinin makul olduğu hususunda yapılacak tespit her davanın özellikleri doğrultusunda belirlenmektedir. Bu bağlamda makul süreye dair mutlak bir süre olmadığı söylenebilir. Vaka türlerinin çokluğu nedeniyle her vaka için

³⁸³ allee/Fransa, 1994, para. 34., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

³⁸⁴ Schaal/Lüksemburg, 2003, para. 49 vd., Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>, Erişim Tarihi (25.11.2019)

geçerli olacak standart bir makul süre belirlemek olanaksız gibidir. AİHM’de makul süre kavramını her somut olayda özellikleri değerlendirerek neticeye varmaktadır³⁸⁵.

AİHM yargılamaların sekiz yıl ve daha uzun sürmesi durumunda makul sürenin ihlal edildiğine karar vermektedir³⁸⁶. Fakat bu sekiz yıldan kısa süren yargılamalarda makul sürenin ihlal edildiği kararının verilmediği anlamına gelmemektedir. AİHM’nin beklediği makul süre tek başına yargılamanın süresini uzunluğuna göre değerlendirilmemektedir. Yargılamanın davanın karmaşıklığı, başvuru davayı takibi, yetkili mercilerin tutumu olarak üç kriter bağlamında incelenerek, makul süre değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu kriterle birlikte başvuru davasının hangi riskle karşı karşıya olduğu da dikkate alınmaktadır. AİHM ceza davalarının diğer dava türlerine göre daha hızlı sonuçlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Mahkeme içtihatları olaylar ölçeğinde öznel yorumlarla başlamakta, yargılama organlarının etkinliği, devletin yükümlülükleri doğrultusunda gelişim göstermektedir³⁸⁷.

AİHS 35. maddesi gereğince makul süre ihlaline ilişkin başvurunun kabul edilebilirliği aşamasında iç hukuk yollarının tüketilmiş olması koşulu aranmamaktadır. Makul sürede yargılanma hakkının ihlaline dair AİHM başvurusu yapabilmek için davanın sonuçlanması da bir koşul değildir. Fakat şikâyeteye dair var olan bir hukuk yolunun olması halinde bunun tüketilmesi gerekmektedir³⁸⁸.

AİHM makul süreye uyulup uyulmadığının tespitini yaparken, yerel mahkemenin kararın göz önüne almamaktadır. Burada davanın sonuçlanmış olmasının önemi olmadığı gibi dava sonucu da AİHM’nin aradığı makul süre kriterlerinden değildir. Sözleşmeye taraf devletlerin davanın makul sürede bitirilmesinde de sonuç açısından bir değişiklik olmayacağına dair savunmaları da AİHM nazarında kabul görmemektedir³⁸⁹.

³⁸⁵ Turan, a.g.e. s.50.

³⁸⁶ Dinç, a.g.e. s.72.

³⁸⁷ Dinç, a.g.e. s.72.

³⁸⁸ Y, GEYİKLİ, *Ceza Hukukunda Masumiyet Karinesi*, İstanbul, 2014, s.2.

³⁸⁹ Turan, a.g.e. s.52.

AİHM'nin makul süre değerlendirmesi aşamasında, davanın sonucu, davanın zamanaşımı ile düşmesi ya da kovuşturma takipsizlik kararının verilerek sonuçlanması makul sürenin ihlaline engel değildir³⁹⁰.

AİHM'ne yapılan başvuru sırasında sözleşmede düzenlenmiş olan hakkın ya da hakların birinin taraf devlet tarafından ihlal edilmiş olmasından dolayı başvurunun mağdur olması koşulu aranmaktadır. Bu bağlamda AİHM başvurusu yapabilmek için başvurunun ilgili yargılamaya katılmış olması da gerekmektedir.

³⁹⁰ Hakan, KARAKEHYA, *Ceza Muhakemesinde Duruşma: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesi* (Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında), Ankara, Koşullar, Duruşmalar ve Gecikmeler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2008, s. 183.

SONUÇ

Makul süre değerlendirmesinde, yargılamanın süresi icra edilebilir bir hükmün elde edilmesi için geçen süre yanında, bu hükmün uygulama aşamasındaki süreyi de kapsamaktadır. Bu bağlamda yargılamanın makul sürede yapılmasını kapsamakta, hükmün icrası aşamasında geçen sürenin de değerlendirilmesini içermektedir.

Davanın makul sürede yapılması gerekliliği, yargılamanın gereğinden uzun sürmemesini ifade eden bir beklentidir. Sürecin makul sürede olmasından kasıt, yargılama faaliyetinin işlevini yerine getirmesini imkânsız hale getirecek şekilde kısa sürmemesinin gerekliliğini de ifade etmektedir. Hukuki bağlamda sanığın dinlenme hakkının ihmal edildiği, uyuşmazlık daha kısa sürede çözümleyecek soruşturma ve kovuşturma aşamalarının gerçekleştiği bir yargılama sürecinde makul süreye uyulduğundan bahsedilemez. Bireyler açısından etkin bir hukuki koruma sağlanabilmesi için uyuşmazlık hak ettiği özen gösterilerek çözümlenmelidir.

Yargılamanın makul sürede yapıldığından bahsedilmek için hâkimin şekli ve maddi anlamda sevk yetkisine sahip olması gerekmektedir. Yargılamanın sevki açısından hâkimin güçlendirilmesi, bireyin hukuki korumasının zamanında gerçekleşmesi için önemli bir etkidir.

Yargılama sürecinin makul sürede gerçekleşebilmesi bakımından yargı organlarının nitelik ve nicelik bakımından yeterli araç ve gereç, insan kaynağı ile donatılması vazgeçilmez bir unsurdur. Türk Hukuk sisteminde yargılamada makul süre aşımının önlenmesi, sürenin uzamasını önleyecek ya da yargılamanın uzamasından kaynaklanan zararları tazmin edecek niteliğe sahip etkin bir çare hala bulunamamıştır.

Türk Hukuk sisteminde makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne ilişkin etkin çare bulunamaması nedeniyle AİHS'nin 13. madde ihlalinin önlenmesinde bazı yasal düzenlemelerin yapılması zorunluluğu doğmaktadır. Bu bağlamda iç hukuk sistemimizde yargılama faaliyetinin uzamasını önleyebilecek, bu

süreç nedeniyle ortaya çıkan zararları tazmin edebilecek, onaracak etkin bir çare oluşturulması isabetli olacaktır.

Bu bağlamda, Türk Hukuk sistemini tabandan ele alarak, hukuk alanındaki hâkimler, savcılar, avukatlar ve diğer hukuk personellerinin mesleki eğitimlerini yeni bir sistem dâhilinde gerçekleştirmenin makul süre ihlallerini önlemede etkin bir rolü olacaktır. Yargılama faaliyetinin etkin ve hızlı bir şekilde organize edilebileceği teknolojik desteğin yer aldığı, vatandaşların da etkin bir şekilde bu sistemde yer alabileceği UYAP benzeri projelerin oluşturulması gerekmektedir. Yargılama faaliyeti süresince işlemlerin en kısa sürede ve doğru olarak gerçekleşmesi bakımından mahkemelere hukuk personelleri, kamu kurumları ve vatandaşlar da destek olmalıdır.

AIHM'ye ihlallerden dolayı yapılan başvurular dikkate alındığında Türkiye aleyhine olan başvuruların sayısı fazladır. Bu nedenle makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne ilişkin olarak Türk hukuk sisteminde gecikmeden önlemler alınmalıdır. Adaletin zamanında tecelli etmesi açısından kanaatimizce herkesin üzerine düşen vazifeyi yerine getirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, İlhan, “Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri”, Yargıtay Dergisi, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 1994, ss. 436-457.
- AKBULUT, Olgun “*Adil Yargılanma Hakkı - AİHS m.6*”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Kemal Oğuzman’a Armağan, S.1, 2002
- AKILLIOĞLU, Tekin; *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, İmaj Yay. Ankara, 2010.
- ALAGONYA, H.Y,1979. Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler, İstanbul.
- ALANGOYA H.Y., Yıldırım M.K.ve Yıldırım, N., 2006. Medeni Usul Hukuku Esasları, İstanbul, 2006.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasal Açından Adil Yargılanma Hakkı*”, Anayasa Yargısı 10, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1993.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, *Bağımsız ve Yansız Yargılanma (Adil Yargılanma Hakkı)*, Türkiye’de İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, Ankara, 2000
- ALTIPARMAK, Kerem, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Makul Sürede Yargılanma Hakkı*, Y. Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 1998.
- AMBOS, Kai, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılama Hakları Silahların Eşitliği, Çelişmeli Önsoruşturma ve AİHS m. 6”, Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, Ankara–2004, s.15–65 (çev: Yener Ünver)
- ARSLAN, Osman, Adil Yargılanma Hakkı, <http://www.yargitay.gov.tr>
- AŞÇIOĞLU, Çetin, “Yargıda Gerekçe Sorunu”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Ankara 2003.

- AŞÇIOĞLU, Çetin, Doğru ve Güvenli Yargılanma Hakkımız Var, Adalet Yay, Ankara, 1995. Avrupa Etkin Yargı Komisyonu (CEPEJ) 2010 Raporu.
- BAŞIBÜYÜK, İsa, “Yargı Kararlarında Gerekçe Zorunluluğu”, Güncel Hukuk Dergisi, Ankara 2009.
- BİLGİN, Hüseyin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İdari Yargısına Yansımaları, Adalet Yayınevi, Ankara, Mayıs 2014.
- CENGİZ, Serkan, Demirağ, Fahrettin, Ergül, Teoman, McBride, J.Tezcan, D, AİHM Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları, TBB Yay. Ankara, 2008
- CENTEL Nur/ZAFER Hamide, Ceza Muhakemesi Hukuku, 10. B., Beta, İstanbul, 2013
- CENTEL, Nur/ ZAFER, Hamide, Ceza Muhakemesi Hukuku, El Kitabı, İstanbul 2009.
- CİHAN, Erol- YENİSEY, Feridun, Ceza Muhakemesi Hukuku, İstanbul –1997
- CLYTON, Richard/TOMLINSON, Hugh, *Fair Trial Rights*, Oxford Yay., 2. baskı, New York 2010.
- ÇAKIN Akın, “Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği Açısından Adli Kolluğun Gerekliliği ve Geliştirilmesi”, Avrupa’da ve Türkiye’de Kolluk-Adalet İlişkileri Sempozyumu, 28-30 Kasım 2005,(Editör: Burcu Ertem), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006.
- ÇEÇEN, Anıl, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınları Ankara, 2000
- ÇELİK, Adem, 1982 Anayasası’nda Adil Yargılanma Hakkı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- ÇELİK, Çelik Ahmet, Tazminat ve Alacaklarda Sorumluluk ve Zamanaşımı, Bilge Yayınevi, İstanbul, Eylül 2012.

- DEMİRBAŞ, Timur, Kriminoloji, Seçkin Yay. Ankara, 2005.
- DİNÇ, G., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Adil Yargılanma Hakkı, İzmir, 2006.
- DİNÇ, Güney, Sorularla AİHS, TBB Yay. 2006.
- DİRİM, Vuslat, Ceza Yargılamasında Adil Yargılama İlkesi, Cilt 3, Sayı 2, Ankara 2015.
- DOĞRU, Osman/NALBANT, Atilla, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (Açıklama ve Önemli Kararlar), Ankara, Şen Matbaa, 2012.
- DONAY, Süheyl, İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.
- DÖNMEZER, S. ve YENİSEY, F., Ceza Adalet Sisteminin Etkinliği 1998, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000.
- DÖNMEZER, Sulhi, Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler, Prof. Dr. Nurullah Kunter'e Armağan, İstanbul 1998.
- ER, Deniz Erol, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Hukukumuzda Sanık Hakları*, Ankara-2002
- ERDENER Yurtcan, *Ceza Yargı Ceza Yargılaması Hukuku İlaması Hukuku*, 11. baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005.
- FENDOĞLU Hasan T., "Adli Kolluk Üzerine", Yargıtay Dergisi, Ocak-Nisan, 1997, S. 1-2, C. 23.
- FEYZİOĞLU, Metin, "Suçsuzluk Karinesi: Kavram Hakkında Genel Bilgiler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", AÜHFD, C. 48, 1999/1-4.
- GEYİKLİ, Y., Ceza Hukukunda Masumiyet Karinesi, İstanbul, 2014.

- GİLLES, Peter, Çev. Mine Ertuğrul, Alman Ülke Raporu: Usul Hukuku ve İnternet, Uluslararası İnternet Hukuku Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2002.
- GÖKCAN, Hasan Tahsin; “Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuka Aykırı (Haksız) Yargılama Kavramı” , İstanbul Barosu Dergisi, Cilt:71, S.2, İstanbul: 1997.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, “*Yargılama Makamları Önünde Makul Süre*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 1995.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, GÖZÜBÜYÜK, A.Ş. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 2003.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 38. Baskı, Turhan Yayınları, Ankara, 2016”.
- İNCEOĞLU, Sibel, *Adil Yargılanma Hakkı ve Yargı Etiği*, Avrupa Konseyi, Ankara, 2007
- İNCEOĞLU, Sibel, *Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-4*, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi Yayınları, Ankara, Nisan 2018.
- İNCEOĞLU, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, 1. baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul 2002.
- İNCEOĞLU, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, 2. baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul 2005.
- KARAKEHYA, H., Ceza Muhakemesinde Duruşma: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. Maddesi (Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında), Ankara, Koşullar, Duruşmalar ve Gecikmeler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2008.

KARAKUŞ, Hakan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Karşı Oylarında Türkiye*, İstanbul–2001

KARTAL, Adem: “Makul Sürede Yargılanma Hakkı ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu ile İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun Söz Konusu Hakkı Korumadaki İşlevleri”, *Terazi Hukuk Dergisi*, S.100, Y.2014.

KAŞIKARA Serhat M. *Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye*, Adalet Yay. Ankara 2009.

KOPARAN, M. Reşat, “*Adil Yargılanma Hakkı*”, *Bursa Barosu Dergisi*, Sayı:73, Aralık–2003

KÖROĞLU Hasan, *Türk Mahkemelerinde Bilirkişilik ve Bilirkişi Kurumları*, Seçkin Yay. Ankara 2001.

KUIJER, Martin, “*The Right to a Fair Trial and the Council of Europe’s Effort to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings*”, *Human Rights Law Review*, Cilt 13, Sayı 4, Aralık 2013, ss. 777-794.

KUNTER Nurullah-YENİSEY Feridun, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

KUNTER, Nurullah/YENİSEY, Feridun/NUHOĞLU, Ayşe/, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku* 1. Kitap, Beta Yay., 17. baskı, İstanbul 2009.

KURU, Baki, “Bugünkü Yapısı İçinde Yargıtay’ın İş Yükünü Azaltma Çareleri”, Baki Kuru (Ed.), *Makaleler: Medeni Usul Hukuku, İcra İflas Hukuku, Diğer Konular*, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006.

KURU, Baki/ARSLAN, Ramazan/YILMAZ, Ejder, *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*, Yetkin Yay., 21. baskı, Ankara 2010.

- LADEWIG, Hans - Meyer, “Adil Yargılanma Hakkı”, Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku, Ankara -2004, s. 87–98, (çev. Hakan Hakeri)
- MOLE, Nuala; HARBY, Catharina, Adil Yargılanma Hakkı, Council of Europe, Almanya, Ekim 2001.
- MUMCU, Ahmet, KÜZECİ, Elif, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, 8. Baskı, Turhan Yay., Ankara, 2019.
- OĞUZ, Hüseyin, “İdari Yargı Yönünden Adil Yargılanma Hakkı Esasları” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, 2006.
- ÖNTAN Yaprak, Ceza Muhakemesi Hukukunda Bilirkişilik, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara 2011.
- ÖZBEK Özer Veli-BACAKSIZ Pınar-DOĞAN Koray, Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yay. Ankara 2007.
- ÖZBEK, M., Avrupa Konseyince Adalet Hizmetlerinin Etkinliğinin Arttırılması için Öngörülen Tedbirler, Ankara, AÜHFD, 2006, Sayı:208.
- ÖZCAN S – YORULMAZ A, AİHM 2011 Yılı Raporunda Türkiye, Çağın Polisi Dergisi s. 125, Mayıs 2012.
- ÖZDEMİR, Kenan, “Adil Yargılanma Hakkı ve Makul Süre”, Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi, Sayı 1, Ekim 1999.
- ÖZEKES, M.; Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı, Ankara: Yetkin, 2003.
- ÖZGENÇ, İ., Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi, Ankara, 2006.
- ÖZKAN DUVAN, Ayşe, “İnsan Hakları Hukukunun İçtihadi Kaynakları”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 2016.

- ÖZMEN, Necmettin “Adil Yargılanma İlkesinin Gelişim Süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı” (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007
- ÖZTÜRK, Bahri, Ceza Muhakemesi ve İnternet, Uluslararası İnternet Hukuku Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2002, s. 495-515.
- PEKCANITEZ H, Medenî Yargıda Adil Yargılanma, İzBD, 1997/2.
- PEKCANITEZ, H./Atalay, O./Özekes, M.; Medenî Usul Hukuku, 9. Bası, Ankara: Yetkin, 2010.
- PRADEL, J., Çağdaş Sistemlerde Karşılaştırmalı Ceza Usulü, Çev. Sulhi Dönmezer, İstanbul, Beta, 2000.
- REID, Karen, A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights, Sweet&Makswell Yay., 4. baskı, Londra 2012.
- REID, Karen, Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri, çev.: Bahar Öcal Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2000.
- SANCAKDAR Oğuz: “İdari Yargılama Usulünde İvedi Yargılama Usulü ve Grup Davalar”, Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu Y. 2014.
- SANCAR Mithat - AYDIN Suavi, “Biraz Adil Biraz Değil” Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı, TESEV, 2009.
- SANCAR Yalçın Türkan, Müteselsil Suç, Seçkin Yay. Ankara, 1995.
- SARIGÜL Tanju Ali, Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf, Bilge Yay. Ankara 2009.
- SCHRODER F. Christian, “Dürüst Yargılama İlkesi”, Selçuk Üniversitesi Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Hukuk Fakültesi Dergisi, çev.: Cumhur Şahin, cilt V, Konya 1996.

SCHRODER, Friedrich Christian - YENİSEY, Feridun - PEUKERT, Wolfgang,
Ceza Muhakemesinde 'Fair Trial' İlkesi, İstanbul 1999,

SCHUBART, Martin, Zur Tragweite des Grundsatzes der Unschuldsvermutung,

SEVÜK YOKUŞ, Handan, "Adil Yargılanma Kapsamında Ceza Yargılamasında
Aleniyet İlkesi" Çetin Özek Armağanı, İstanbul-2004, s.747-765

SOYASLAN Doğan, Kriminoloji, Ankara 1998.

SOYDAN Billur Yaltı, Vergi Yükümlüsünün Hakları, Beta Basım Yayın, İstanbul
2006

SOYDAN, Billur Yaltı, "İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil
Yargılanma Hakkı I", Vergi Sorunları Dergisi, S.143, Ankara 2000

ŞAHİNKAYA, Yalçın "Adil Yargılanma Kapsamında Makul Süre ve Türk Ceza
Adalet Sisteminde Gecikme Sorunu", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı İstanbul 2000.

ŞANLI, Cemal; "Evrensel Bir Hak Olarak Savunma Hakkı", İnsan Hakları
Sempozyumu, 10-11 Aralık 1994, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Hukuk Müşavirliği Yayın No:1, İkinci Bakım, Aralık: 1995.

ŞEN, Ersan, Yorumluyorum XII, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

ŞEREF, Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Haklarının Uluslararası
İlkeleri*, TBMM Basımevi Ankara 2001.

TBB, İstinaf Mahkemeleri, Uluslararası Toplantı, Ankara, 2003.

TEZCAN, Durmuş/ERDEM, Mustafa Ruhan/SANCAKTAR, Oğuz (2004) Avrupa
İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, Adalet Bakanlığı Eğitim
Dairesi Başkanlığı.

TOROSLU Nevzat, Ceza Muhakemesi Hukuku, Ankara, 1998.

TOROSLU Nevzat-FEYZİÖĞLU Metin, Ceza Muhakemesi Hukuku, Savaş Yay. Ank. 2006.

TURAN, Hüseyin, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı” Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:3, S:11, 2012.

TÜRK DİL KURUMU, Türkçe Sözlük. www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 28.08.2019

ÜNAL, Muharrem, “Hukuk Davalarının Uzamasının Nedenleri ve Yargılamada Çabukluğun Sağlanması”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 6, Yıl 1982.

VERSAN R. Adil Yargılama Üzerine, İstanbul Barosu Dergisi, Yıl:1990/1-2-3, İstanbul 1990.

YAŞAR, Halis, “Ceza Mahkemesi Kararlarının Hukuk Hâkimini Etkileyip Etkilememesi Meselesinin Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlaline Varan Boyutu”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 109, Yıl 2013.

Yaşar, O, Ceza Muhakemesi Kanunu, Ankara, Seçkin, 2011.

YENER Ünver- HAKERİ Hakan, Ceza Muhakemesi Hukuku, Adalet Yay. Ankara 2010.

YENİSEY Feridun, “Adalet ve Kolluk İlişkilerinin Ceza Muhakemesi Kanunu Açısından Değerlendirilmesi”, Avrupa’da ve Türkiye’de Kolluk-Adalet İlişkileri Sempozyumu, 28-30 Kasım 2005, (Editör: Burcu Ertem), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006.

YILDIRIM, M.K., Teksif ve sözlülük ilkeleri açısından yargılama usulleri hakkında düşünceler, İstanbul, Alkım, 2003.

YILDIZ, A.K., Uzlaşma- Şikayet İlişkisi, Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaşma, İstanbul, Arıkan, 2005.

YILDIZ, Mustafa, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı, İstanbul–1998

YILMAZ, E.; *Medenî Yargılama Hukukunda Islah*, Ankara 2013.

YURTCAN Erdener, Ceza Yargılaması Hukuku, 10. B., Kazancı Y., İstanbul, 2004.

YÜCE, Turhan Tufan, “*Sanığın Savunması ve Korunması Açısından Ceza Soruşturmasının Ümanist İlkeleri*”, TBBD., 1988/1,

YÜCEL Tören Mustafa, Hukuk ve Gerçekler, Ankara 2001.

YÜCEL, Mustafa Tören, “*Adli Yargıda Makul Süre Felsefesi ve Matematiği*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 117, Yıl 2015.

YÜCEL, Mustafa Tören, “*Ceza Yargılaması: Makul Süre, Verimlilik ve Etkinlik*”, Yargıtay Dergisi, Cilt 20, Sayı 1-2, Ocak-Nisan 1994.

YÜKSEL, Mehmet, ‘*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı Üzerine Bir İnceleme*’ Legal Hukuk Dergisi, Mayıs–2004, Sayı:17.

ZABUNOĞLU Y, Adil Yargılanma Hakkı ve İdarî Yargı, İzmir Barosu Yargı Reformu Sempozyumu, Ekim 2000.

İnternet Kaynakları

<http://hudoc.echr.coe.int> Erişim Tarihi: 26.08.2019

http://www.hukuki.net/portal_articles.asp. Erişim tarihi:26.08.2019.

http://www.hukuki.net/portal_articles.asp. Erişim Tarihi:26.08.2019.

<http://www.uyap.gov.tr> Erişim Tarihi: 29.08.2019

www.barobirlik.org.tr

www.cepej.adalet.gov.tr

ÖZGEÇMİŞ

15 Eylül 1989 tarihi, Mardin İli Kızıltepe ilçesi doğumluyum. İlk, Orta ve Liseyi yine aynı ilçede tamamladıktan sonra, İzmir Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2014 yılında mezun oldum. 2014-2015 yılları arasında İstanbul barosunda stajyer avukat olarak stajımı tamamladım.2015 yılından itibaren serbest avukatlık yapmaktayım.2016 bahar döneminde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku alanında yüksek lisans yapmaya başladım . İstanbul barosu CMK seminerleri, bankacılık Hukuk müşavirliği hizmetleri ve İstanbul barosu proje ve çalışmalarında bulunmaktayım.

Aday: İlyas KARAHAN